

DISKRIMINACIJA
JEDAN POJAM, MNOGO LICA

Sarajevo, 2012.

Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra
Ediciju uređuje Emina Bošnjak
Knjiga 4.

Naslov: DISKRIMINACIJA – JEDAN POJAM, MNOGO LICA

Zbornik priredili/e: mr Zlatiborka Popov-Momčinović
Saša Gavrić, MA
Predrag Govedarica

Za štampu pripremila: Dalila Mirović

Ilustracije: Filip Andronik

Lektura i korektura: Jadranka Regoje

Engleski prijevod: mr Olja Jojić

Prelom i naslovnica: Filip Andronik

Recenzija: prof. dr Mišo Kulić
prof. dr Jasmina Husanović

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Za izdavača: Saša Gavrić

Štampa: Dis Copy, Pale

© Sarajevski otvoreni centar, autori/ke

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova je poželjno, uz obavezno navođenje izvora i prethodnu pismenu informaciju izdavača na mail: office@soc.ba.

Stavovi i mišljenja iznesena u ovom zborniku su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača ili donatora. Svaki/a autor/ka odgovara za svoj tekst. Tekstovi su pisani na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Publikacija je nastala u okviru projekta *Diskriminacija – jedan pojam, mnogo lica*, koji je podržan od strane :

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Open
Society Fund
Bosnia & Herzegovina

DISKRIMINACIJA

JEDAN POJAM,
MNOGO LICA

Sarajevo, 2012.

SADRŽAJ

Predrag Govedarica O PROJEKTU	7
RADOVI	9
mr Zlatiborka Popov-Momčinović DISKRIMINACIJA – ŠTA JE TO?	11
Saša Gavrić, MA DISKRIMINACIJA OSTALIH – SLUČAJ “SEJDIĆ I FINCI PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE”	22
Проф. др Драгољуб Крнета ОБРАЗОВАЊЕ, ДИСКРИМИНАЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У БиХ	47
doc. dr Lejla Turčilo RODNO ZASNOVANA DISKRIMINACIJA U MEDIJSKOJ NE/KULTURI BOSNE I HERCEGOVINE	93
mr Zlatiborka Popov-Momčinović VERONAUKA I DISKRIMINACIJA	107
doc. dr Vesna Đurić NACIONALNE MANJINE U MEDIJSKOJ PRIZMI BOSNE I HERCEGOVINE	125
PRILOZI	133
Vladana Vasić PRAVNI OSVRT NA DISKRIMINACIJU	135
dr Nirvana Pištoljević i Sanela Lindsay “EDUS – EDUKACIJA ZA SVE” I DISKRIMINACIJA DJECE S POREMEĆAJIMA IZ AUTISTIČNOG SPEKTRA U BOSNI I HERCEGOVINI	142

mr Zlatiborka Popov Momčinović	
“POGODI KO DOLAZI NA VEČERU?”	148
STUDENTSKI ESEJI	151
Станислав М. Томић	
ДИСКРИМИНАЦИЈА – ЈЕДАН ПОЈАМ МНОГО ЛИЦА	153
Mladen Lakić	
DISKRIMINACIJA U MEDIJIMA	157
Summary	
DISCRIMINATION - ONE CONCEPT, MANY FACETS	164
O AUTORIMA/CAMA	170
IZ RECENZIJE.....	176

O PROJEKTU

Projekat *Diskriminacija, jedan pojam – mnogo lica* nastao je kao posljedica opservacija kroz koje je uočeno da u bosanskohercegovačkom društvu postoje različiti oblici diskriminacija, koji traže kritičku refleksiju i aktivističku reakciju. Željeli smo da putem neformalnih predavanja i druženja na Filozofskom fakultetu Pale, koji nam je otvorio svoja vrata za ove aktivnosti, razmatramo različite oblike diskriminacije koji postoje u našem društvu. Analizirali smo kako sam pojam, tako i njegovu manifestaciju u političkom životu, obrazovanju, medijima i sl. Željeli smo da progovorimo u svoje ime, ali i ime onih koji nisu u poziciji da kažu svoje mišljenje, jer su lišeni mogućnosti da javno iznesu svoj problem, da ukažu na različite oblike sopstvene isključenosti iz društva, da progovore o obespravljenosti i diskriminaciji kojoj su izloženi, jer je njihova marginalizacija nevidljiva, a glas nečujan.

U toku jednogodišnje projektne implementacije održane su sljedeće panel-diskusije:

- Građanin – diskriminisana ustavna kategorija i nevidljivi politički subjekt. Predavači: doc. dr Goran Marković (Pravni Fakultet, Pale), mr Damir Banović (Pravni Fakultet, Sarajevo), Saša Gavrić, MA (Sarajevski otvoreni centar);
- Diskriminacija – rodna dimenzija. Predavačice: doc. dr Lejla Turčilo (Fakultet političkih nauka, Sarajevo), Vedrana Frašto (Fondacija CURE), moderatorica mr Zlatiborka Popov-Momčinović (Filozofski fakultet Pale);
- Obrazovanje i diskriminacija – perspektive inkluzivnog obrazovanja u BiH. Predavači: prof. dr Dragoljub Krneta (Filozofski fakultet, Pale), Predrag Govedarica, moderatorica Ana Tadić (Studentska organizacija Filozofskog fakulteta);
- Vjeronauka i diskriminacija. Predavačice: mr Zlatiborka Popov-Momčinović (Filozofski fakultet Pale), Arijana Aganović (Sarajevski otvoreni centar), moderator Vuk Vučetić (Filozofski fakultet Pale);
- Mediji i diskriminacija. Predavačice: doc. dr Vesna Đurić (Fakultet političkih nauka Banja Luka), mr Dragana Dardić (Helsinški parlament građana Banja Luke), moderator Miloš Malović (Filozofski fakultet Pale).

Na svakom panelu izlagali su profesori i profesorice, saradnici i saradnice univerziteta kao i aktivisti/kinje iz civilnog društva. Kroz ovakav teorijsko-aktivistički pristup željeli smo da na poseban način, koji se ne praktikuje na klasičnim predavanjima na fakultetima, unesemo novi duh i živost i podstaknemo veći društveni angažman studenata/kinja Filozofskog fakulteta Pale u duhu progresivnih, opštjeljudskih vrijednosti. Panel-diskusije, stručne predavače i predavačice kao i ovu publikaciju koja je pred vama, omogućio je Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina kroz svoj program podrške obrazovanju. Projekat je realizovala Studentska organizacija Filozofskog fakulteta Pale (SOFF) u saradnji sa Sarajevskim otvorenim centrom, tokom 2011.– 2012. godine.

Zahvaljujemo se još jednom svim saradnicima/ama na projektu na predanosti poslu i posvećenosti značaju borbe protiv diskriminacije, dekanici Filozofskog fakulteta Pale prof. dr Milanki Babić i upravi fakulteta što su nam omogućili autonomnu implementaciju projekta u prostorijama fakulteta, studentima/kinjama koji su posjećivali panele i učestvovali u raspravi, a posebno studentima/kinjama koji su poslali rad na konkurs za najbolji studentski esej na temu o diskriminaciji. Najbolji studentski radovi su uvršteni u publikaciju i nalaze se pred vama, da vas, uz radove eminentnih predavača i predavačica, podstaknu na dalje čitanje i promišljanje, a nadamo se, i na djelovanje i društveni angažman.

Predrag Govedarica
predsjednik SOFF-a

RADOVI

mr Zlatiborka Popov-Momčinović

Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Pale

DISKRIMINACIJA – ŠTA JE TO?

Diskriminacija je *negativna* društvena pojava. Nažalost, ona je globalno rasprostranjena – nema društva bez diskriminacije. Stoga je često posmatramo kao “normalnu” pojavu, što nas onemoćava da se protiv nje borimo jer je često i ne primećujemo obavljajući svoje svakodnevne rutine. U tom kontekstu je neophodno razviti svest i kritički potencijal društva da je prepozna, ali i da se bori protiv različitih oblika diskriminacije. Diskriminacija se sprovodi nad specifičnim grupama ljudi i individuama na osnovu njihove etničke, rasne, verske pripadnosti, pola/roda, godina starosti, seksualne orijentacije, fizičkih i mentalnih sposobnosti, političkih i drugih opredeljenja itd. Ona predstavlja nipodaštavački oblik delovanja prema specifičnim grupama ljudi, što cementira i dalje otežava njihov položaj. Zbog toga ove grupe nisu u mogućnosti da ostvare svoja prava i da imaju iste šanse kao i ostali.

U deklaracijama o ljudskim pravima diskriminacija se definiše kao oblik nejednakog tretmana osobe ili društvene grupe na osnovu nacionalne, verske pripadnosti, pola, roda, ekonomskog ili bilo kog statusa ili osnove. Onaj ko je preživljava opisuje je kao omalovažavanje, potcenjivanje, ponižavanje, odbacivanje, nasilje i sl. Pojedine osobe mogu biti i višestruko diskriminirane po različitim osnovama. Na primer, Romkinja sa invaliditetom je trostruko opresirana – kao pripadnica nacionalne manjine, žena i osoba sa invaliditetom. Diskriminacija se manifestuje u različitim oblastima: prilikom zapošljavanja, kad npr. poslodavac odbija da zaposli osobu ženskog pola radi mogućnosti njenog izostanka sa posla zbog eventualne trudnoće; u obrazovanju – kad npr. dete slabijeg imovinskog stanja nema mogućnosti da se školuje, te je reč o diskriminaciji na osnovu ekonomskog statusa; socijalnoj zaštiti – kad dete sa posebnim potrebama ne može da dobije odgovarajući vaspitno-obrazovni tretman koji bi pomogao u njegovom razvoju; medijima – kada na stereotipan, senzacionalistički način izveštavaju o određenim društvenim grupama i osobama; u postupcima

državnih organa – kada npr. bosanskohercegovački povratnik/ca pokušava da ostvari neko svoje pravo i nailazi na administrativne prepreke i sl.

Diskriminacija je povezana sa pojmovima kao što su stereotipi, predrasude i sl. Stereotipi i predrasude su pojednostavljeni, nekritički stavovi koji određenoj društvenoj grupi pripisuju određene karakteristike, kao npr. tvrdnje da su svi Jevreji bogati, da su svi crnci muzikalni i sl. Oni ne nastaju na osnovu razmišljanja, promišljanja i šire analize već na osnovu selektivnog, redukcionističkog i površnog gledanja na složena društvena pitanja, i cirkulišu kao tzv. mikroideologije (sintagma dr Mirjane Ule). Stereotipi i predrasude se najčešće prihvataju kao takvi jer ih prenose referentni drugi, kao što su roditelji, nastavnici, vršnjaci, ali se nameću i kroz medijske i slične sadržaje. Stereotipi su često uzrok diskriminacije prema određenim grupama. Npr. u američkom društvu, 40% afroameričkih muškaraca je nezaposleno. Jedno istraživanje je dovelo do katastrofalnih podataka: naime, Afroamerikanci, bez kriminalnog dosijea, imaju manje izgleda da nađu posao od belaca sa kriminalnim dosijeom (Friedman 2009: 13). Često se isticalo da je uzrok ovoga priliv ilegalne radne snage iz Meksika i ostalih latinoameričkih zemalja. To produbljuje predrasude prema drugim etničkim skupinama koje se neopravdano optužuju za loše stanje, da bi društvo održalo poželjan imidž o sebi. Međutim, ono na šta je pomenuto istraživanje ukazalo je da su poslodavci ti koji izbegavaju da zaposle Afroamerikance – smatraju ih lenjim, nepouzdanim, nedovoljno obrazovanim, nedovoljno časnim, sklonim kriminalu i sl. (isto: 17, 19). Stoga su stereotipi poslodavaca glavni uzrok diskriminacije Afroamerikanaca pri zapošljavanju!

Dalje, diskriminacija često vodi u netrpeljivost, ali i nasilje. Ne samo da se jedna grupa, pripadnici/e te grupe, sprečavaju u ostvarivanju svojih prava, već to može poprimiti i nasilne razmere. U BiH se povremeno dogodi kamenovanje nekog verskog objekta, verbalni ili fizički napad na povratnike/ce i sl. Iako nam se u svakodnevnom životu čini da “obične” reči koje izgovaramo u uskom krugu ljudi, a koje su usmerene protiv neke društvene grupe nikome neće učiniti nažao, one se gomilaju i sa drugim sličnim izgovorenim rečima stvaraju opasnu bujicu. A reč je kao strela – kad se “odapne” ne može se vratiti nazad, te je opasnija od mača. Stoga i diskurs treba odrediti kao delatnost, koja kroz imenovanje, označavanje i performativnost proizvodi ontološke učinke (Mujkić 2012: 7).

Svako društvo definiše vlastite standarde onoga što je poželjno i nepoželjno. Poželjno je najčešće ono što je prosečno. Npr., ako u društvu dominiraju belci, oni nameću svoje norme poželjnosti koje deprivileguju ostale skupine. Ako dominiraju hrišćani (čak i ako je država odvojene od crkve kao što je slučaj u modernim društvima) tzv. hrišćanske vrednosti, budući da prožimaju društvo, nameću se kao poželjne. Budući da je u svakom društvu većina populacije fizički i mentalno *normalna*, brojne prepreke su stvorene, a i dalje se stvaraju prema osobama koje odstupaju od ovog *normalnog* proseka. Npr. mnogi objekti i prilazi objektima su građeni polazeći od mogućnosti prosečnog čoveka koji će se lako popeti uz par stepenica i ući npr. u poštu ili na fakultet. No, za osobe u kolicima ove “obične” stepenice koje i ne primećujemo često

predstavljaju nesavladivu prepreku, te se ove osobe stalno i iznova moraju “ponižavati” i moliti za pomoć. S tim u vezi, uveden je standard da se u javnim objektima, koji moraju biti *dostupni svima* grade pomoćni prilazi za osobe sa invaliditetom. Diskriminacija je, tako, jednim delom povezana sa pitanjima većina/manjina, prosečno/vanprosečno. Međutim, žena u mnogim društvima u brojčanom smislu ima više nego muškaraca (u BiH žene čine 52% populacije). No, kako su muškarci ti koji su zauzimali i zauzimaju vodeće pozicije u društvu, izgrađeni su mehanizmi koji žene i dalje drže u nepovoljnom položaju. S tim u vezi, diskriminacija je povezana sa pitanjima moći i nemoći. Grupa koja je nemoćna, deprivilegovana, isključena od ekonomskih, političkih i duhovnih resursa, lako će postati žrtva diskriminacije, što će konstantno sprečavati njen pristup osnovnim ljudskim pravima.

BIH – GDE GOD SE OKRENEŠ, DISKRIMINACIJA

BiH je društvo, mali socijalni eksperiment u kojem se diskriminacija susreće gotovo na svakom koraku. Iako su na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije, koji je donešen 2009., uspostavljeni institucionalni mehanizmi za borbu protiv diskriminacije, oni još nisu dovoljno osnaženi i prepoznatljivi. Institucija ombudsmana, kao centralna institucija za borbu protiv diskriminacije nije dovoljno kapacitetna i budući da se finansira iz državnog proračuna, ugrožava se njena nezavisnost u radu, ograničavaju kapaciteti za implementaciju zakona, utiče na kadrovsku politiku i sl. (Hanušić 2012: 23). Stoga je pored jačanja ovih institucionalnih mehanizama potrebno uporedo jačati i građansku svest koja će zahtevati od institucija da rade svoj posao, edukovati ljude o štetnosti diskriminatorских praksi i razvijati opštu društvenu senzibilizaciju prema Drugom i Drugačijem.

O faktičkoj, ilustrativnoj prisutnosti diskriminacije na gotovo svakom koraku, ukazuje i nedavna kampanja NVO grupa da se uklone sporni bilbordi najprodavanijeg brenda u BiH – argete, na kojima se reklamirala nova *lajt* pašteta sa 30% manje masti i soli, a na kojima je stajala sledeća poruka:

A poruka ovakvih reklama je više nego jasna: muškost je norma, a žena je višak, telo i mesni objekt koji se treba “suziti” da bi zadovoljio stroge i muške kriterije ženskosti, i kojeg treba maknuti iz vidokruga, odn. javne sfere i političkog prostora (vidi: <http://www.fondacijacure.org/index.php?do=article&article_id=376>). Da nije bilo ove kampanje aktivistkinja i aktivista, većina ljudi bi sigurno i dalje nesmetano prolazila pored ovih reklamnih plakata i pasivno prihvatala javno istaknuti

sadržaj koji poručuje gde ženi treba da bude mesto! No, kroz i uz pomoć aktivizma, ženska tela kao puki objekti kojima se nameću i pripisuju značenja s ciljem da ih se postavi na niže mesto u društvu, postaju “refleksivno subverzivna tela (koja) prisvajaju moć, uzimaju moć za sebe i time osvajaju pravo na život i eros” (Blagojević 2000: 187). *Iako se različiti oblici diskriminacije teže prikazati i prikazuju kao nepolitički*, a na šta ukazuje i ova reklama, upravo se kroz emancipatorske alternative kao što je navedena aktivnost Fondacije CURE i udruženja Okvir, razvija diskurs koji odražava iskustva i borbe. Time se ujedno dešava i čin repolitizacije i osvajanje političke moći kroz opšte pojmove kao što su oslobođenje, autonomija, jednakost, odgovornost (Husanović 2000: 41).

Sa politikološkog, pravnog i sociološkog aspekta, često se ističe da je diskriminacija sastavni deo naših pravnih normi: naime, one favorizuju tzv. konstitutivne narode a ostale diskriminišu, onemogućavaju im političku participaciju i učešće u odlučivanju. No, upitno je da li je iko privilegovan u ovom modelu. Naime, tri konstitutivna naroda predstavljaju tri nacionalne elite i one nameću svoje vizije i definicije očuvanja tzv. nacionalnih interesa. Stoga, pre bi se reklo da je u društvu BiH na delu diskriminacija svih protiv svih, koja se ukršta i prepliće sa drugim, specifičnim oblicima diskriminacije. Npr., nacionalne manjine su isključene, ali su žene iz ovih zajednica dvostruko diskriminisane jer ključne pozicije u većima nacionalnih manjina zauzimaju muškarci.

No, pored ovakvih pravnih normi koje onemogućavaju jednakost svih građana i građanki pred zakonom, problem je dobrim delom i ekonomskog karaktera. Naime, ogroman broj ljudi je nezaposlen i tu je BiH evropski rekorder. U okolnostima socijalne potrebe i siromaštva, ugrožena su osnovna i najelementarnija prava građana/ki kao što su pravo na život i pravo na rad. Takođe, u okolnostima ekstremne ekonomske deprivacije građani se bave samo preživljavanjem, a druga politička pitanja doživljavali su kao “luksuz”, pa se njima ne posvećuje adekvatna pažnja. (Još je Aristotel davno primetio da tirani namerno siromaše svoje podanike da bi im skretali pažnju od javnih pitanja i opšteg dobra na puko biološko preživljavanje!). Iz tih razloga potrebno je dodatno raditi na jačanju svesti i savesti ljudi o problemima diskriminacije, da bi nam svima zajedno bilo bolje.

Dodatan problem našeg društva je tzv. retradicionilizacija, koja se javila posle sloma socijalizma. Naime, nastao je društveni vakuum u kojem stare norme i pravila ne važe, pa se u ovakvom stanju anomije ljudi često vraćaju starim, “proverenim” vrednostima. U tradicionalnim vrednostima, međutim, ne pridaje se važnost poštovanju ličnih sloboda i prava, dominira kolektivism, a ljudima se sugeriše da budu pasivni, poslušni prema različitim autoritetima. Takav koncept sputava razvoj kritičke svesti i građanskog aktivizma koji bi se aktivno borio protiv različitih oblika diskriminacije. Retradicionilizacija nameće okvir razmišljanja *mi-oni*, u kojem se *oni* koji iz različitih razloga i po različitim osnovama ne spadaju u ono *mi*, isključuju i diskriminišu.

Ono što je bitno podvući je da borba protiv diskriminacije pretpostavlja uključenost različitih socijalnih partnera. Bitna je opredeljenost vlasti, odgovornost i

funkcionalnost državnih organa, obrazovanje za nediskriminaciju u javnom školstvu ali i aktivizam samih građanki i građana koji kroz civilno društvo podstiču donošenje antidiskriminatorskih mehanizama i podupiru ovakve aktivnosti. Ovakav model se koristi u Evropskoj uniji u okviru programa *For Diversity. Against Discrimination*. Program je integrativni – sprovodi se na nivou cele EU, ali i diferzivni – lociraju se specifičnosti u pojedinim zemljama, regijama kao i tzv. mikroregijama. Sa jačanjem evropskih institucija, jačala je i zakonska regulativa koja ima za svrhu sprečavanje različitih oblika diskriminacije. Od 2003. u svakoj zemlji članici vode se kampanje u kojima učestvuju različiti društveni partneri s ciljem informisanja građana/ki o njihovim pravima, a plavo-žuti kamion sa jednostavnom porukom RESPECT je obilazio sve zemlje članice i brojne lokalne zajednice, priređivani su prigodni programi na osnovu lokalnih potreba. Šarolikost događaja ukazuje na svest o potrebi borbe protiv diskriminacije i na veliku motivisanost javnosti da podrži ove performanse. Više od 1.500 različitih performansa je održano u evropskim zemljama, npr. sportska takmičenja osoba sa invaliditetom, umetnički performansi LGBT osoba ili kampanje na radnim mestima u kojima su učestvovali poslodavci, zaposlenici i kupci, a firmama i preduzećima koje su svojim politikama zapošljavanja najviše pridonele borbi protiv diskriminacije i promociji različitosti uručene su nagrade (Media consulta, 14–16). Deo programa svakako predstavljaju i istraživanja s ciljem dobijanja što relevantnijih podataka o prisutnosti različitih oblika diskriminacije i proznavanja najboljih javnih politika za njihovo rešavanje.

U BiH različita istraživanja i monitoringe, kada je reč o diskriminaciji, uglavnom sprovodi nevladin sektor. Država za to ne pokazuje interes, a na univerzitetima se uglavnom bavimo *visokom naukom* koja često nije u dodiru sa realnim društvenim problemima. Istraživanja Helsinškog komiteta građana za ljudska prava BiH u nekoliko bh. opština pokazuju da postoji vrlo niska svest lokalnih vlasti, ali i samih građana o problemima diskriminacije, da se ne vode i ne ažuriraju podaci i da je slabo poznavanje važećeg zakona o zabrani diskriminacije koji je donesen 2009. Takođe, akti koji se primenjuju na lokalnom i kantonalnom nivou nisu usklađeni sa Zakonom o zabrani diskriminacije (Helsinški komitet za ljudska prava BiH, 13), da nije regulisano pružanje besplatne pravne pomoći građanima, zbog čega oni nisu dovoljno pripremljeni i nisu u mogućnosti da se izbore za zaštitu protiv diskriminacije (isto). Slučajevi mobinga, koji spada u oblik diskriminacije, na sudovima se često vode kao radni spor, što sprečava uvid u dubinu zastupljenosti diskriminacije u društvu BiH. Navedeno istraživanje je takođe pokazalo da, iako oblici diskriminacije variraju od opštine do opštine, neki oblici su svuda prisutni: npr. u oblasti socijalne zaštite, usled različite zakonske regulacije u BiH¹, u pristupu zapošljavanju u javnim službama na osnovu nacionalne pripadnosti ili političke podobnosti, pri zapošljavanju mladih, žena, Roma i sl. (isto: 16–17).

1 Tako se npr. u nekim kantonima neki lekovi nalaze na listi koju pokriva zdravstveno osiguranje, a u nekim kantonima građani moraju sami plaćati te iste lekove.

Drugo značajno istraživanje o percepciji stanovništva, kada je o diskriminaciji reč, sproveo je Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovina. Istraživanje je pokazalo da građanke i građani smatraju da je diskriminacija široko rasprostranjena u BiH, najčešće na osnovu etničke pripadnosti, pripadnosti nacionalnoj manjini, seksualnoj orijentaciji i verskoj pripadnosti (Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 7). Kada je reč o oblastima u kojima se dešava diskriminacija, građanke i građani smatraju da je najprisutnija prilikom zapošljavanja, u radu pravosuđa kao i u različitim nivoima javne uprave (isto). Kvalitativna metodologija istraživanja tehnikom fokus grupa se bazirala na iskustva specifičnih ranjivih grupa u BiH gde je ukazano na različite oblike diskriminacije sa kojima su se ove grupe suočavale i dalje se suočavaju. Npr. po ispovesti jedne Romkinje: "Moj mali ima 14 godina. Ide u Osnovnu školu *Hamdija Krešavljaković*. Neki dan je došao i priča: 'Majko, mene učiteljica pita pola sahata i da mi dvicu, a jednu djevojčicu pita minutu i da joj peticu.' On se bunio, i neka mu rekla: 'Haj' šuti, ti si Rom.'" (str. 66), ili "Ja idem sa djecom, čim me vide, odmah kažu: 'Evo idu Cigani.'" (isto, 67). Po rečima majke deteta sa posebnim potrebama: „Nakon sedam godina Zakona inkluzivnog obrazovanja, i dan-danas se dešava da majke uzmu svoje dijete i vode od škole do škole i traže dobru volju direktora da li će primiti njihovo dijete sa intelektualnim teškoćama. Kroz medije se promoviše – sad ispadoše da su naša djeca problem u školama, da je to problem – i svaka škola kaže: 'Znate, mi imamo problema, imamo djecu sa poteškoćama u razredu...' Pa, onda [...], koliku diskriminaciju imam kad se zapošljam. Kad kažem poslodavcu da imam dijete sa poteškoćama u razvoju, ovako poslodavac razmišlja: 'Ona ima dijete, ona će često izostajati s posla, dijete je često bolesno...', nema šanse, znači [...]. To je ogromna diskriminacija" (isto, 72). A po rečima slepe osobe: "slijepi ljudi u UniCredit banci su nailazili na situaciju da moraju dovesti žirante i u slučaju kad daju kredite bez žiranata..." (isto: 75).

Posebno treba naglasiti da u zakonu stoji: *Nijedno lice, koje je prijavilo diskriminaciju ili učestvovalo u postupku zaštite od diskriminacije neće trpjeti nikakva posljedice zbog toga*. No, u praksi se dešava upravo suprotno, da žrtve diskriminacije koje su se *usudile* da diskriminaciju prijave trpe brojne posledice, otvorene pretnje i pritiske, ne dobijaju nikakvu zaštitu od državnih institucija i društvene zajednice. Povremeno se možda pojave u medijima kojima treba senzacija radi porasti gledanosti, ali se njihov slučaj već sutra dan zaboravi. Iz tih razloga potrebno je zahtevati i boriti se za veću odgovornost i profesionalnost javnih institucija koje su zadužene za bavljenje ovim problemom, ali i za veću svest samih građana koji moraju podržavati jedni druge u borbi za svoja prava, i shvatiti da je kršenje nečijih prava povezano i sa našim vlastitim pravima, i da je verovatno uvod ili pak deo kršenja naših prava. Takođe, zahtevati od javnih servisa da budu čuvari javnog interesa i da se ne povođe za površnim, senzacionalističkim novinarstvom, i od medija uopšte da se drže etičkih standarda novinarskog kodeksa.

ŠTA (NI)JE DISKRIMINACIJA

Ono što takođe treba znati da diskriminacija nije svako kršenje ljudskih prava. Npr. ako poslodavac traži od uposlenika/ca da rade prekovremeno, a ne plaća im za prekovremeni rad, to nije diskriminacija jer se od svih njih traži isto, ali jeste kršenje zakona o radu i radnim odnosima. No, ako se u konkursu za posao traži ženska osoba do dvadeset pet godina starosti, reč je o diskriminaciji na osnovu pola i životne dobi.² Diskriminaciju stoga definišemo kao kršenje prava jednakog tretmana, npr. prilikom zapošljavanja, pristupa dobrima i sl. (Terzić i Dračo 2011: 14).

Takođe, nije svako razlikovanje pa ni odvajanje ljudi diskriminacija. Znamo da ljudi teže da se u nečemu istaknu i razlikuju od ostalih i od društvenog proseka (isto 12). Moderni društveni odnosi se upravo i zasnivaju na principima pluralizma, individualizma i kreativne kompeticije. Takođe, odvajanje pušača od nepušača, zaraženih lica od zdravih nije diskriminacija, budući da je u službi opšteg dobra – javnog zdravlja. Uprkos tome, smatramo da je *jednakost univerzalna norma i opšti okvir ljudske zajednice, ali ona ne implicira istost* (podvukla Z.P.M)³, već se tiče jednakih prava i mogućnosti, za čije je provođenje potrebno priznavanje raznolikosti i pluralnosti (V. Hrženjak i Jalušić 2011). Razlikovanje postaje diskriminacija onda kada na osnovu određenih, ličnih karakteristika, ljudi imaju nejednake mogućnosti u društvu i teškoće u ostvarivanju ljudskih prava (Terzić i Dračo 2011: 14). Da bi se to uredilo, zakonodavci propisuju listu takvih osobina “koje ne smeju biti osnova za razlikovanje kada se određuju prava, položaj i mogućnosti pojedinaca”, i u njih “spadaju spol, dob, rasa ili etnička pripadnost, vjera, političko ili drugo uvjerenje, invalidnost i seksualna orijentacija, a pored toga još i imovinsko stanje, obrazovanje, društveni položaj, zdravstveno stanje, (ne)zaposlenost, rođenje, jezik, stalež, porodični status i slično” (isto).

Ono što takođe treba znati je da postoji direktna i indirektna diskriminacija. *Direktna ili neposredna diskriminacija* za direktnu posledicu ima stavljanje neke grupe u neravnopravan položaj – može biti reč o propisu, radnji ili pak propuštanju delovanja (npr. kad se u javnim objektima ne uklanjaju arhitektonske barijere za osobe sa invaliditetom). *Indirektna ili posredna diskriminacija* se pak dešava kada se kroz naizgled neutralnu odredbu ili radnju neke osobe dovode u neravnopravan položaj. Npr. ako se u oglasima za poslove za koje nije neophodno posedovanje

2 Vidi “Testiraj diskriminaciju”, na: <<http://www.diskriminacija.ba/node/103>>.

3 Npr. za vreme jedne od panel diskusija na temu *Diskriminacija - rodna dimenzija*, bilo je interpretacija po kojima, da žene više ne bi bile diskriminisane, trebaju na isti način kao i muškarci obavljati npr. teške fizičke poslove. U ovakvim interpretacijama se ne uviđa da jednakost odn. jednakopravnost ne znači istost (na engl. razlika između *equality* i *equity*). Ako se ovakva argumentacija npr. dalje proširi i dosledno razvije, jednakopravnost Roma bi se svela na njihovu asimilaciju u većinsko stanovništvo, a deca sa posebnim potrebama, da ne bi bila više diskriminisana, morala bi razvijati svoje sposobnosti i veštine istim tempom kao i deca bez poteškoća u razvoju!

vozačke dozvole (npr. za posao prevodioca) traži njeno posjedovanje, indirektno se diskriminišu osobe sa invaliditetom, osim ako poslodavac jasno i nedvosmisleno ne dokaže da je takav zahtev ili mera opravdana. Iako naizgled zvuči kao oksimoron, postoji i tzv. *pozitivna diskriminacija*. Reč je o zakonski uređenom davanju prednosti nekoj ranjivoj grupi koja, bez ovakvog jednog posebnog tretmana, ne može ostvariti jednakopravnost, npr., ako se izbornim zakonom utvrde kvote za manjinske zajednice, ako se pri zapošljavanju ili upisu na fakultet favorizuju određene ranjive grupe i sl. Takođe treba znati da ovo davanje prednosti ne sme imati dugoročnije posledice na položaj ostalih grupa u društvu (Terzić i Dračo 2011: 17). Iako se od protivnika pozitivne diskriminacije ili afirmativne akcije u američkoj varijanti često čuje kritika da ova praksa vodi u politiku tzv. “slobodne vožnje”, koja favorizuje nekvalifikovane nauštrb kvalifikovanih, neophodno je istaći da, sve dok u društvu postoji sistematska marginalizacija ranjivih društvenih grupa, ovakve prakse su nephodne. Pozitivna diskriminacija ili afirmativna akcija je korak u pravcu pravednosti i, iako se na prvi pogled čini ne odgovara principima meritokratije,⁴ ona je zapravo pospešuje tako što deprivilegovanim grupama omogućava uključenost u društvene tokove i pomaže im da prevaziđu nejednaku početnu poziciju u kojoj se nalaze (Friedman 2009: 42). Kao što je primetila Iris Jang (Iris Young), paradoks moderne demokratije je u tome što su *neki građani jednakiji od drugih, te stoga treba osigurati mehanizme za “otvoreno priznavanje i predstavljanje ugnjetavanih grupa”* (Young 1989: 250) (kurziv Z. P. M). Zagovornici afirmativne akcije su takođe isticali da od ovakve politike koristi ima ne samo opresirana grupa, već i čitavo društvo. Npr. istraživanja na univerzitetima su ukazala da iskustvo različitosti koje su studenti/kinje sticali/e na univerzitetima koji su primenjivali principe pozitivne diskriminacije, omogućava im da “saznaju više, razmišljaju dublje i na složeniji način” (Mesić 2006: 361).

Nasuprot primera ovih dobrih praksi, u BiH je na delu patologija redukcionizama, “odsjecanja drugog” počevši od drugog u etno-religijskom smislu preko ‘drugog’-ljevičara, onog koji se zalaže za građansko društvo, neistomišljenika, ateiste itd” (Mujkić 2007: 65), imajući u vidu etnocentričnost državnog uređenja i društvenog sistema koji se primarno fokusira na zaštitu prava konstitutivnih naroda i tzv. vitalnih nacionalnih interesa. Marginalne grupe kao što su osobe sa invaliditetom, žene, romska populacija, deca sa posebnim potrebama, siromašni, su potpuno nevidljivi u našem sistemu i diskriminacija koju trpe prolazi gotovo nezapaženo. Za ovdašnji sistem postojimo samo kao pripadnici etničke biomase (isto), kao građani/ke skoro nikako, a kao marginalne grupe i faktički nikako, te se i diskriminacija po različitim osnovama na koju smo više puta referirali dešava gotovo nezapaženo, i smatra se “prirodnim” delom psihopatologije što političkog, što svakodnevnog života Bosne i Hercegovine. Stoga nam je namera bila da ovim projektom, napravimo

4 *Merit* – na engl. zasluga. Meritokratija – sistem društvenih odnosa u kojima se društveni status stiče na osnovu rada, zalaganja i pokazanih rezultata.

makar mali, ali ipak, značajan korak napred⁵. On kao takav predstavlja otpor društvenoj hegemoniji kroz univerzalost, odn. kroz *praxis* osvaja i hegemonizira univerzalne vrednosti slobode, pravde i jednakosti koji bez čina otpora ostaju prazni i neupotrebljivi (V. Butler, Laclau i Žižek 2007).

5 Nadamo se da će ovaj korak biti prepoznat kao deo drugih, i verovatno većih koraka koji se sprovode na tegobnom putu borbe protiv diskriminacije u bh. društvu. Da bi se upoznao/la sa tim, krupnijim koracima poset www.diskriminacija.ba

BIBLIOGRAFIJA

- Blagojević 2000: M. Blagojević, "Nevidljivo telo i moćna bestesnost: mediji u Srbiji 90-ih", u: B. Arsić (prir.): *Žene, slike, izmišljaji*, Beograd: Centar za ženske studije, str. 181-202
- Batler, Laklau i Žižek 2007: J. Butler, E. Laclau i S. Žižek, *Kontigencija, hegemonija, univerzalnost*, Zagreb: Naklada Jasenski i Turk
- Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina: *Izveštaj o rezultatima ispitivanja javnog mnijenja o percepciji i iskustvu diskriminacije*, preuzeto 08.07.2012 sa http://www.nama-tre.ba/images/stories/pdf/Diskriminacija_izvjestaj_final.pdf
- Friedman 2009: L. S. Friedman, *Discrimination: Writing the Critical Essay*, Detroit, New York, San Francisco, New Heaven, Waterville and London: Greenhaven Press
- Hanušić 2012: A. Hanušić, *Ombudsman u sistemu zaštite od diskriminacije u BiH: Analiza situacije i karakteristični problemi*. Sarajevo: Analitika- centar za društvena istraživanja
- Helsinški komitet za ljudska prava BiH: *Zakon o zabrani diskriminacije: Monitoring prakse*, Sarajevo
- Hrženjak i Jalušić 2011: M. Hrženjak i V. Jalušić, "Vrata nisu baš odprta. Treba da jih gurneš, pa da se otvaraju", u: *Perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti*. Mirovni inštitut, Ljubljana 2011. str. 11-32
- Husanović 2000: J. Husanović, "Diskursi i/ili praksa: Sadašnja feministička i poststrukturalistička misao o 'identitetu politike' i slučaju 'ženske scene' u kontekstu istok-zapad", u: Đ. Knežević et al (ur.): *Žene i politika. Feminizmi na istočni način*, Zagreb: Ženska infoteka, str. 35-44
- Media Consulta: *For Diversity. Against Discrimination*, Preuzeto 10.05.2012 sa <http://ec.europa.eu/justice/fdad/cms/stopdiscrimination/fighting_discrimination/what_is_discrimination.html?langid=en>.
- Mesić 2006: M. Mesić, *Multikulturalizam: Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga
- Mujkić 2007: A. Mujkić, *Mi, građani etnopolisa*. Sarajevo: Šahinpašić
- Mujkić 2012: *Obrazovanje kao proces naturaliziranja etnonacionalne ideologije*, u S. Madacki i M. Karamahić (ur.): *Dvije škole pod jednim krovom: Studija o segregaciji u obrazovanju*, Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu i Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije (ACIPS)
- Terzić i Dračo 2011: Z. Terzić i I. Dračo, *O diskriminaciji: Priručnik za novinare i novinarke*, Sarajevo: Fondacija Media Centar
- Vidović 2010: G. Vidović, *Žene u javnom i političkom životu*, u: *Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini*, str. 23-38.
- Young 1989: I. M. Young, *Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship*, *Ethics*, 99, p. 250-274

Saša Gavrić, MA

Sarajevski otvoreni centar

DISKRIMINACIJA OSTALIH – SLUČAJ “SEJDIĆ I FINCI PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE”

UVOD

Najkasnije 22. decembra 2009. svima je postalo jasno: Bosni i Hercegovini potrebna je ustavna reforma, uključujući i reformu izbornog sistema. Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) u Strazburu presudio je u korist podnosioca predstavke u predmetu “Finci i Sejdić protiv Bosne i Hercegovine”⁶. Nemogućnost da manjine aktivno učestvuju na izborima nema objektivnu opravdanost i time je ta zabrana protivna slovu i duhu Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja zabranjuje diskriminaciju, utvrdio je sud (detalje presude vidi u poglavlju 3). Bosnu i Hercegovinu su pred Sudom za ljudska prava tužili predsjednik Jevrejske zajednice BiH i bosansko-hercegovački diplomata Jakob Finci i Dervo Sejdić, a nekadašnji član Vijeća Roma Bosne i Hercegovine. Finci i Sejdić su tužili BiH jer su kao pripadnici manjinskih zajednica u BiH diskriminirani. Sjetimo se, po Dejtonskom ustavu samo pripadnici konstitutivnih naroda – Bošnjaci, Srbi i Hrvati, mogu biti birani u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i “gornji dom” – Dom naroda – Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Manjinskim zajednicama (pripadnicima nacionalnih manjina) pristup je onemogućen, jer je postdejtonska, bosanskohercegovačka država izgrađena

6 European Court for Human Rights (2009): *Case of Sejdić and Finci vs. Bosnia and Herzegovina. Applications nos. 27996/06 and 34836/06. Judgement*, <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Sejdic%20|%20Finci&sessionid=84400484&skin=hudoc-en>> (posljednji put posjećeno 5. 1. 2011).

jasnim etničkim, ali i entiteskim proporcijama (Ibrahimagić i dr. 2010). Ta trojna podjela vlasti ne karakteriše naravno samo Predsjedništvo BiH i Dom naroda PS BiH, nego i mnoge druge institucije i upravna tijela vlasti na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou. Pravilo etničko-entitetskog proporcionalnog odnosa trebalo je (o)jačati mir i poštovanje među trima većinskim etničkim grupama. Za manjine i one koji se etnički ne opredjeljuju (npr. tzv. Bosanci) nije bilo mjesta. No, baš taj *check-and-balance* (Bieber 2009) danas često predstavlja prepreku u daljnjem razvoju zemlje, naročito u kontekstu izgradnje funkcionalne države koja teži članstvu u Evropskoj uniji.

Iz navedenog se može zaključiti da su BiH potrebne ustavne promjene iz dva razloga:

- radi usklađivanje Ustava države, ali i ustava entiteta i kantona (u Federaciji Bosne i Hercegovine – FBiH) i zakonske regulacije, sa važećim međunarodnim, naročito regionalnim dokumentima o ljudskim i građanskim pravima, a ponajviše sa *Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama* (Konvencija), i samim tim ukidanjem različitih diskriminatorskih elemenata koji se odnose na politička prava određenih grupa stanovništva, te
- radi izgradnje *funkcionalne države*, sa strukturama vlasti i nadležnostima koje će omogućiti ubrzavanje procesa donošenja odluka i implementacije⁷ istih, a naročito u kontekstu implementacije *acquis communautaire* u procesu evropskih integracija.

Osnovna karakteristika modernog ustavnopravnog razvoja Bosne i Hercegovine (u odnosu na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine) i ono što ga razdvaja od kontinentalne i bosanskohercegovačke ustavnopravne tradicije jeste činjenica da je isti defakto donesen na mirnovnim pregovorima i formalno predstavlja dio međunarodnog sporazuma (Šarčević 2009: 57). Ustav Bosne i Hercegovine je ugovoren kao dodatak međunarodnom ugovoru – *Dayton Peace Agreement* i to u Aneksu 4. Kroz analizu evolucije promjene ustavnog sistema BiH, od socijalističkog ustava, pa sve do današnjeg Dejtonskog ustava, moguće je vidjeti te promjene u sljedećem:

- *utvrđivanje konsenzusa kao načina odlučivanja* (prvo kao praksu utvrđenu kroz djelovanje političkih partija, a kasnije i uvođenjem u ustavni tekst) (Banović 2008: 70) i
- *utvrđivanje etnikuma kao nosioca suvereniteta* i bazu gradnje čitavog sistema na istom, a nauštrb apstraktnog građanina (Seizović 2008; Seizović 2007; Haverić 2006: 16).

⁷ Treba napomenuti da se presude sudova ne implementiraju nego se one provode. No, u dnevnom političkom i medijskoj javnosti se etablirao termin implementacija, te će se isti koristiti i u ovom radu.

Ove promjene uslovljene su promjenama na socijalnoj bazi i kolektivno-etničkoj identifikacija naroda u Bosni i Hercegovini. Naime, preambula⁸ Ustava BiH navodi narode kao donositelje Ustava BiH, i to Bošnjake, Srbe i Hrvate, kao i ostale i građane Bosne i Hercegovine⁹ i određuje ih kao konstitutivne narode. Princip apstraktnog građanina nije predviđen u dejtonskim ustavnim rješenjima, a državljanstvo predstavlja samo uslov uživanja političkih prava konstitutivnih naroda. O *ostalim* Ustav Bosne i Hercegovine ne govori ništa, ali tumačenjem dolazi se do zaključka da se radi o:

- nacionalnim manjinama, njih ukupno sedamnaest trenutno zakonom priznatih u BiH, i
- a kada bi se i šire tumačilo, i osobe koje se etnički ne identifikuju (npr. Bosanci i/ili Hercegovci), a koji su državljani BiH.

Princip pariteta zastupljenosti tri konstitutivna naroda (Šarčević 2001), te konsenzus kao način odlučivanja predviđeni su u tijelima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti na državnom, entitetskom, kantonalnom, te gradskom i opštinskom nivou, a prema popisu stanovništva iz 1991. godine. Ipak, često ti principi u praksi nisu realizovani. U slučajevima preglasavanja jedne od grupe postoji mehanizam blokiranja donošenja odluka i to putem sistema *vitalnog nacionalnog interesa* (član 4, tačka 3e Ustava BiH; više o vitalnom nacionalnom interesu vidi u: Trnka et. al. 2009). No razvoj principa konstitutivnosti naroda na cijelom teritoriju BiH pratila je aktivna djelatnost Ustavnog suda BiH, konkretno kroz u ovom uvodnom poglavlju spomenutu odluku o konstitutivnosti naroda. Krećući se od ranijeg koncepta prema kojem se konstitutivnost naroda iscrpljivala na dijelovima teritorija Bosne i Hercegovine (Srba u Republici Srpskoj i Bošnjaka i Hrvata u Federaciji BiH), do koncepta da su tri etničke grupe konstitutivne na cijeloj teritoriji BiH, Ustavni sud je djelovao kao faktički ustavotvorac mijenjajući ustavni sistem u BiH (Keil 2010), odnosno, mijenjajući ustavne sisteme entiteta i kantona. No iako je ustavni sistem evoluirao i nakon tih ustavnih promjena postojala je generalna ocjena o diskriminaciji i to:

- konstitutivnih naroda u onim dijelovima BiH gdje su oni manjina i
- nacionalnih manjina i etnički neidentificiranih osoba.

Diskriminacija je rezultat nepotpune implementacije Odluke o konstitutivnosti naroda u BiH, kao i diskriminatornog odnosa Ustava BiH prema konstitutivnim narodima, a s obzirom iz kojeg entiteta dolaze, te nacionalnih manjina i etnički neidentificiranih u pogledu uživanja političkih prava na cijelom teritoriju BiH. In

8 Prema Odluci Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda (br. U-5/98, Bilten Odluka Ustavnog suda BiH, 2010), preambula predstavlja normativni dio Ustava BiH.

9 Zanimljiva činjenica je i da Ustav Bosne i Hercegovine nije zvanično preveden na tri zvanična jezika (bosanski, srpski i hrvatski) niti objavljen u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine. Zbog toga, radićemo sa neformalnim prevodom Ustava dostupnim na: <www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf> (posljednji put posjećeno 5. 1. 2011).

concreto, Srbin iz Federacije BiH, odnosno Bošnjak ili Hrvat iz Republike Srpske i dalje nemaju pasivno biračko pravo u smislu da ne mogu biti birani za članove Predsjedništva BiH. Mogućnost da budu birani za istu funkciju formalnopravno je onemogućeno i pripadnicima nacionalnih manjina i osobama koje se etnički neidentifikuju u BiH. Pored ove nemogućnosti koja se odnosi na izvršnu vlast, diskriminacija se idalje odnosi i u pogledu prava na izbor u Dom naroda PS BiH. Ovo nije samo ocjena šire akademske zajednice, već i Evropske komisije za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija 2005) i Evropske komisije (Progress Report 2011). Oba izvještaja konstatuju diskriminaciju u pogledu uživanja političkih prava na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Ona je direktno navedena u odnosu na konstitutivne narode i nacionalne manjine, ali ne i na osobe koje se etnički ne identifikuju. No diskriminacija bi i dalje postojala ukoliko bi i druge osobe – državljani Bosne i Hercegovine – ostale van kruga uživanja političkih prava.

Odluka Evropskog suda za ljudska prava u slučaju “Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine” je potvrdila i svojim autoritetom manifestivala kršenje političkih prava nacionalnih manjina kroz diskriminirajući ustavni tekst BiH. Poštivanje ljudskih prava i zabrana diskriminacije predstavlja i obavezu Bosne i Hercegovine koja proizlazi iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju potpisanog sa Evropskom unijom.

DISKRIMINACIJA “OSTALIH” U DRUGIM INSTITUCIJAMA POLITIČKOG SISTEMA BOSNE I HERCEGOVINE

Značaj presude Sejdić i Finci protiv BiH nije samo u obavezi prilagođavanja određenih jasno definisanih odredbi Ustava BiH sa Evropskom konvencijom, već i povod za analizu više aspekata ustavnog sistema BiH u kojem etnokratski elementi procedurama političkog odlučivanja isključuju ili ograničavaju efektivno učešće nekonstitutivnih naroda u BiH, ili općenito, apstraktnog građanina. Na taj se način podrivaju opšteprihvaćeni elementi pravne državnosti.

U nastavku predstaviću najprije osnovni pregled propisa koji se moraju izmijeniti, a zatim pregled konkretnih modaliteta (mogućeg) provođenja presude Evropskog suda za ljudska prava. Ovi propisi sadrže norme neposredne i posredne diskriminacije, ili naprosto norme koje nisu kompatibilne sa konceptom moderne pravne države. U tom smislu, analiza se ne ograničava samo na striktno neophodne mjere, prema zahtjevu iz same presude Evropskog suda za ljudska prava, već ukazuje na sve odredbe čije su modifikacije neophodne. Opširna analiza koju su sprovedi Kulenović, Hadžialić-Bubalo, Korajlić (2010: 18–35) je pokazala između ostalog da sljedeće norme na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou imaju diskriminatorne elemente.

Prije toga, neophodno je da se kratko pozabavimo samom definicijom “diskriminacije”. Jedna od najrelevantnijih definicija je svakako ona iz Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, usvojena pod okriljem Ujedinjenih naroda 21. decembra 1965, koja je stupila je na snagu u odnosu na BiH 16. jula 1993. Relevantni dio člana 1 ove Konvencije glasi:

“U ovoj Konvenciji izraz *rasna diskriminacija* odnosi se na svako razlikovanje, isključivanje, organizovanje ili davanje prvenstva koji se zasnivaju na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu koji imaju za svrhu ili za rezultat da naruše ili da kompromitiraju priznavanje, uživanje ili ostvarenje, pod jednakim uslovima, prava čovjeka i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju ili u svakoj drugoj oblasti javnog života.”

Prema osnovnim obavezama navedenim u članu 2 ove Konvencije, države članice obavezuju se da zabrane i da ukinu rasnu diskriminaciju u svim njenim oblicima i da garantiraju pravo svakome na jednakost pred zakonom bez razlike na rasu, boju ili nacionalno ili etničko porijeklo, naročito u pogledu uživanja prava kao što su politička prava, naročito prava učešća na izborima, prava glasa i kandidature – prema sistemu opšteg i jednakog prava glasa, prava učešća u vladi kao i u upravljanju javnim poslovima, na svim nivoima, i prava pristupa, pod jednakim uslovima, javnim funkcijama. Polazeći od ove terminološke postavke dolazimo do sljedećih formi diskriminacije.

Diskriminacija na državnom nivou

Pored samog Doma naroda, i Predstavnički dom diskriminiše one građane koji ne pripadaju konstitutivnim narodima, tako što predviđa da funkciju predsjedavajućeg i njegovih zamjenika mogu preuzeti samo Srbi, Bošnjaci i Hrvati (član IV Ustava). Diskriminatorne odredbe se nalaze u članu I.4 Poslovnika koji govori o izboru Kolegija Doma. Naime, propisano je da nakon što poslanici daju izjavu, Dom među svojim članovima bira jednog Srbina, jednog Bošnjaka i jednog Hrvata koji će obavljati dužnosti: predsjedavajućeg, prvog zamjenika predsjedavajućeg i drugog zamjenika predsjedavajućeg Doma. Predsjedavajući ne može biti izabran iz istog konstitutivnog naroda kao predsjedavajući Predsjedništva BiH i predsjedavajući Vijeća ministara BiH. U slučaju da mjesto predsjedavajućeg, prvog ili drugog zamjenika predsjedavajućeg ostane upražnjeno, Dom bira jednog od svojih članova iz istog konstitutivnog naroda kojem pripada i odsutni predsjedavajući ili zamjenik predsjedavajućeg, koji će popuniti upražnjeno mjesto.

Komisije Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH među svojim članovima biraju predsjedavajućeg, te prvog i drugog zamjenika predsjedavajućeg. Oni se biraju iz tri konstitutivna naroda član III.C.30 stav 2 Poslovnika. Isto važi i za zajedničke komisije Predstavničkog i Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH.

Nepotrebno je dalje spominjati da unutar samog Doma naroda imamo iskučivo zastupljenost predstavnika konstitutivnih naroda, kada su u pitanju komisije Doma, kolegij Doma, zajedničke komisije, što nas dovodi do zaključka da pored činjenice da se predstavnicima ostalih treba omogućiti da mogu biti birani u Dom naroda PS BiH, biće neophodno da se cijeli Poslovnik rada, a samim tim i sve interne procedure rada i u krajnjem slučaju glasanja, adekvatno prilagode.

I kada je u pitanju zakon Savjet ministara BiH u pitanju, nalazimo na diskriminaciju. Tačnije u stavu 2 člana 7 Zakona o Savjetu ministara propisano je da su zamjenici ministara iz različitih konstitutivnih naroda u odnosu na ministra. Učešće ostalih u samom Savjetu ministara propisano je tako da najmanje jedno mjesto ministra ili mjesto sekretara Savjeta ministara može, ali ne mora, biti popunjeno učešćem ostalih.

Naravno, diskriminacija ostalih se ne zaustavlja samo kod pitanja zakonodavne i izvršne vlasti na državnom nivou. Diskriminacija se manifestuje u različitim zakonima kao što su zakoni o državnoj službi ili čak institucija koja je trebalo da se brine za najviši nivo ljudskih prava, a to je Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Ustavni sud po svojim Pravilima Ustavnog suda BiH (87, te član 88 stav 2) reguliše jasno da samo pripadnici konstitutivnih naroda mogu biti predsjednici suda, a u praksi čak i same sudije pripadaju isključivo trima narodima.

Diskriminacija na entitetskom nivou

Kao što je već rečeno, presuda Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine utvrdila je diskriminacija u dvije institucije na državnom nivou. No, oblici diskriminacije su svestrani i postoje i na nivou entiteta. Tako, delegati iz reda srpskog naroda i iz reda ostalih u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine ne učestvuju u postupku izbora bošnjačkih odnosno hrvatskih delegata za Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH iz Federacije Bosne i Hercegovine. Diskriminirani su u odnosu na delegate bošnjačkog i hrvatskog naroda. Za razliku od toga, delegate u Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH (pet Srba) iz Republike Srpske bira cijela Narodna skupština Republike Srpske.

I u strukturi samog federalnog parlamenta postoje diskriminatorske odredbe. Član II.7 stav 2 propisuje da izabrani poslanici (njih 98, biraju se neposredno) u Predstavničkom domu FBiH iz svake stranke su osobe sa vrha liste te stranke, prema broju dobijenih glasova. Zamjene za poslanike vrše se od osoba koje slijede na ostatku liste, prema redoslijedu koji zauzimaju na listi, s tim da se u skladu sa Ustavom Federacije BiH i Izbornim zakonom BiH vodi računa da najmanje četiri člana jednog konstitutivnog naroda budu zastupljena u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH. Takva minimalna kvota ne postoji za nacionalne manjine ili druge grupe ostalih. Za Dom naroda FBiH važi takođe da se predsjednik i zamjenik predsjednika radnog tijela biraju iz sastava članova radnog tijela s tim da ne mogu biti iz istog konstitutivnog naroda član VI.3.42 stav 1 Poslovnika Doma naroda FBiH.

Amandmane na Ustav Federacije između ostalih mogu predlagati i većina bošnjačkih, hrvatskih i srpskih delegata u Domu naroda. Predloženi amandman na Ustav Federacije usvaja se u Domu naroda prostom većinom, uključujući većinu bošnjačkih, većinu hrvatskih i većinu srpskih delegata, što je definisano članom 217 Poslovnika. Pripadnici ostalih se u ovom kontekstu uopšte ne spominju.

Kada je u pitanju izvršna vlast Federacije, pri izboru predsjednika i potpredsjednika Federacije BiH, takođe se ne spominju ostali jer je propisano da najmanje jedna trećina delegata klubova zastupnik konstitutivnih naroda u Domu naroda Parlamenta Federacije BiH predlaže kandidate za mjesta predsjednika i potpredsjednika Federacije BiH, koji opet dolaze iz tri konstitutivna naroda. U zadnja dva mandata predsjednik Federacije je bio Hrvat, a njegovi zamjenici Srbin i Bošnjak, jer Ustav Federacije predviđa da nijedan narod ne bi trebao zauzeti više od dvije centralne pozicije u ustavnom sistemu Federacije.

Ostali nemaju pasivno biračko pravo ni kada je u pitanju kandidatura na mjesto predsjednika i potpredsjednika Republike Srpske. Naime, glasači biraju neposredno kandidata iz reda svakog od konstitutivnih naroda. Sa liste kandidata, po jedan iz svakog od konstitutivnih naroda, za predsjednika se bira kandidat koji dobije najveći broj glasova, a dva kandidata koji se po broju osvojenih glasova nalaze na prvom mjestu na druge dvije liste biraju se za potpredsjednike (član 12.3 Izbornog zakona).

U Republici Srpskoj predviđeno je da vlada ima i premijera/predsjednika Vlade koji ima dva zamjenika, koji dolaze iz različitih konstitutivnih naroda, i koji se biraju iz reda ministara. Jednog ministra iz reda ostalih može imenovati premijer/predsjednik Vlade iz kvote najbrojnijeg konstitutivnog naroda.

Diskriminacija na kantonalnom nivou i u Distriktu Brčko

Zbog ograničenog prostora u ovom radu, nažalost nisam u mogućnosti ulaziti u detalje pojedinih direktno ili indirektno diskriminatornih elemenata u ustavima i zakonima kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. No, treba naglasiti da je ipak interesatno da se pojedini autori i autorice već bavili ovom tematikom, kao što su Kulenović, Hadžialić-Bubalo, Korajlić (2010: 18–35), te da su utvrdili različite diskriminatorne norme u ustavima Kantona Sarajevo, Hercegovačko-neretvanskog kantona, Tuzlanskog kantona, Srednjobosanskog kantona, Zeničko-dobojskog kantona i Bosansko-podrinjskog kantona Goražde. Te diskriminatorne norme se odnose na različita pitanja, kao što su: način izbora predsjedavajućeg i zamjenika predsjedavajućeg kantonalne skupštine, pitanja strukture klubova konstitutivnih naroda i prava klubova (npr. pravo na predlaganje amandmana na kantonalne ustave), zaštita vitalnih nacionalnih interesa na kantonalnom nivou, odluke o simbolima i pitanje delegiranja nadležnosti sa kantona na Federaciju Bosne i Hercegovine itd.

U svim ovim političkim procesima u pojedinim ili više kantona dolazi do direktne ili indirektna diskriminacije ostalih.

PRIJEDLOZI PRIMJENE PRESUDE SEJDIĆ I FNCI PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE U IZBORNOM SISTEMA BOSNE I HERCEGOVINE

Izmjene ustavnih rješenja o podjeli nadležnosti i organizaciji državne vlasti mogu uticati na karakteristike federalističkog sistema BiH. Budući da su u federalnim institucijama zastupljeni i konstitutivni narodi, a ne samo građani, te izmjene mogu uticati i na izmjenu karakteristika same bosanskohercegovačke konsocijativne demokratije (Kasapović 2005: 158–191), ukoliko se njima utiče na način predstavljanja konstitutivnih naroda i njihovog učešća u odlučivanju.

Ustavne promjene u BiH su nakon neuspjeha Butmirskog paketa bile zaleđene sve do postizbornog perioda nakon opštih izbora 2010. godine. Nakon izbora uslijedilo je dugotrajno formiranje strukture kantonalnih, entitetskih i državnih parlamenata, te i samih vlada, tako da, iz proceduralnih razloga, prije proljeća 2011. nije bilo realno pomicati se na novom pokušaju ustavnih reformi. Ipak, treba ponovo naglasiti da je BiH imala obavezu da do maja 2009. godine izvrši izmjenu Ustava i implementira odluku Evropskog suda za ljudska prava. Nažalost, do te izmjene još uvijek nije došlo. Ukoliko uopšte do tih izmjena i dođe, one će se isključivo sastojati iz minimalnih promjena koje se tiču Predsjedništva i Doma naroda, imajući na umu nacionalistički nastrojeno raspoloženje srpskih stranaka, naročito Saveza nezavisnih socijaldemokrata i Srpske demokratske stranke koje putem etničko-entitetskih proporcija imaju mogućnost da blokiraju sve oblike glasanja, a samim time i usvajanja amandmana na Ustav i Izborni zakon.

Na narednih nekoliko stranica predstavimo centralne prijedloge primjene presude koji su nakon donošenja presude bile u opticaju.

Kako bi se saželi dosadašnji prijedlozi za izmjenu načina izbora *Predsjedništva*, kojima bi se ukinuli diskriminatorni elementi kada su u pitanju ostali, ali i pasivno izborna prava za Bošnjake i Hrvate u Republici Srpskoj i Srbe u Federaciji Bosne i Hercegovine, izradio sam tabela koja simplifikuje centralne prijedloge, dajući osnovne informacije o načinu izbora (direktan ili indirektna izbor, koje izborne jedinice postoje itd), predlažućima, te komentar o posljedicama u slučaju da se ti prijedlozi implementiraju.

Tabela: Postojeći prijedlozi reforme načina izbora Predsjedništva BiH, sopstveni prikaz

Prijedlog	Način izbora	Predlagači	Komentar/problem
Slabi predsjednik, direktno biran	Direktan izbor, jedna izborna jedinica, nije moguće da se dva puta za redom biraju kandidati iz istog konstitutivnog naroda	DNZ	Kako nekog spriječiti ako je izabran apsolutnom većinom da ne bude predsjednik, samo zato što je njegov prethodnik bio iz istog konstitutivnog naroda
Slabi predsjednik	Indirektan izbor predsjednika u Predstavničkom domu, kvalificiranom većinom	DNZ, Venecijanska komisija ¹	Većina nadležnosti predsjedništva bi bile predane Savjetu ministara; BiH prestaje biti polupredsjednički i postaje parlamentarni sistem; novi predsjednik bi bio sa nedostatkom legitimiteta
Tročlano predsjedništvo, bez etničkih kvota	direktan izbor, dvije izborne jedinice: iz RS se bira jedan član, iz FBiH dva člana Predsjedništva; u Predsjedništvu može biti zastupljen maks. jedan pripadnik jednog konstitutivnog naroda	SNSD, SDS, PDP, DNS	I dalje postoji mogućnost preglasavanja Hrvata u FBiH, zbog čega hrvatske stranke neće glasati za ovakav prijedlog; ovakav izborni modalitet kroz direktni izbor garantuje legitimitet
Tročlano predsjedništvo, bira parlament	Indirektan izbor, kandidati doleže iz Predstavničkog doma, izbor se vrši u klubovima Doma naroda, a izabrane potvrđuju oba doma	„Aprilski paket”, „Butmirski paket”, Alternativno rješenje koje predlaže Venecijanska komisija*, SDA, HDZ 1990, HDZ, HSP, SDP	Političke postizborne blokade mogu dovesti do neizbora, kao što je bio slučaj neformiranja Savjeta ministara nakon izbora 2010. godine; Indirektno izabrano predsjedništvo bi bilo odlikovano nedostatkom legitimiteta

nastavljeno na idućoj stranici

* Venecijanska komisija (2005): Mišljenje o ustavnoj situaciji i ovlaštenjima visokog predstavnika, CDL-AD(2005)004,11. mart 2005. godine, paragraf 74. Svi prijedlozi samih političkih stranaka DNZ, DNS, HDZ, HDZ 1990, HSP, SBiH, SDP, SDA, SDS, SNSD i Narodna stranka za boljitak, ali i Vijeća nacionalnih manjina BiH se mogu pronaći na web-stranici: <<http://www.ustavnareforma.ba/bs/pretrazivac.html>> (posljednji put posjećeno 12. 1. 2012).

Prijedlog	Način izbora	Predlagači	Komentar/problem
Četvoročlano predsjedništvo	Direktan izbor, jedna izborna cjelina biraju se jedan Bošnjak, jedan Hrvat, jedan Srbin i jedan član koji nije pripadnik konstitutivnih naroda	SBiH, Narodna stranka za boljitak, Vijeće nacionalnih manjina BiH	Moguća zloupotreba pripadnosti ostalima (pripadnik konstitutivnim narodima koji se izjasni kao ostali)
Tročlano predsjedništvo, "geometrijska sredina"	Direktan izbor, jedna izborna jedinica, a mora biti izabran po jedan kandidat iz tri prostora: RS, hrvatski kantoni, bošnjački kantoni; u tekstu ne bi bile pismeno utvrđene etničke kvote	Prijedlog iz akademske zajednice	Svi mogu biti birani; prigovor da se "stvara treći entitet"; komplikovan izborni sistem; svakom kandidatu koji želi biti izabran neophodan je određen broj iz "drugih" regija u BiH, pored većine u svojoj regiji, da bi bio izabran

U izloženim prijedlozima političkih stranaka vidljiv je svojevrсни entitetski jaz i njihov različit pristup već pominjanoj ulozi međunarodne zajednice u ovom procesu. Većina predstavnika iz Federacije se vraća ranije ponuđenim međunarodnim rješenjima (aprilskom i butmirskom paketu ustavnih promjena), dok se RS zalaže za pronalaženje domaćih rješenja. Ukoliko bi se prešlo na posredni izbor članova Predsjedništva, došlo bi do promjene cijelog koncepta vlasti u Bosni i Hercegovini s predsjedničkog ili polupredsjedničkog na parlamentarni sistem. To bi dovelo i do reduciranja nadležnosti i do premještanja izvršnih ingerencija sa Predsjedništva na Vijeće ministara.

Mišljenja o tome na koji način se presuda može implementirati, kada je u pitanju *Dom naroda*¹⁰, potpuno su različita. Tako smo imali prijedloge za potpuno ukidanje Doma naroda, a dolazili su npr. od strane Venecijanske komisije 2005. godine i Narodne stranke za boljitak 2011. godine.

Partija demokratskog progresa (PDP) iz Republike Srpske predlagala je da se zadrži Dom naroda u ovom obliku, jer je predstavnicima ostalih omogućeno učešće u zakonodavnom procesu kroz Predstavnički dom. To je u suprotnosti sa presudom strazburškog suda koji jasno kaže da, iako se radi o domu parlamenta čiji se sastav ne utvrđuje putem direktnih izbora, "raspon njegovih zakonodavnih ovlaštenja ključni je faktor u ovom pitanju", odnosno u utvrđivanju postojanja diskriminacije u pristupu funkciji delegata Doma naraoda (Sejdić i Finci, paragraf 41; Hodžić,

10 Sažetak prijedloga za reformu Doma naroda temelji se takođe na već spomenutim dokumentima – prijedlozima samih političkih stranaka DNZ, DNS, HDZ, HDZ 1990, HSP, SBiH, SDA, SDS, SNSD i Narodna stranka za boljitak, ali i Vijeća nacionalnih manjina BiH, koji se mogu pronaći na veb-stranici <<http://www.ustavnareforma.ba/bs/pretrazivac.html>> (posljednji put posjećeno 12. 1. 2012). Prijedlog SDP-a za restrukturiranje Doma naraoda nije bio dostupan ni na ovoj stranici niti u drugim izvorima.

Stojanović 2011: 106). Treba dodati, da se PDP jeste zalagao da se pripadnicima konstitutivnih naroda omogućući da budu birani u Dom naroda nezavisno iz kojeg dijela države potiču.

Druge stranke su predlagale uključivanje ostalih u Dom naroda, tako da bi i oni bili zastupljeni u istom Domu, te da bi se pripadnici tri kluba konstitutivnih naroda ali i pripadnici ostalih birali iz cijele Bosne i Hercegovine. Takav prijedlog predlaže Demokratska narodna zajednica (DNZ), Hrvatska demokratska stranka (HDZ BiH) i Hrvatska demokratska stranka 1990 (HDZ 1990), ne odgovarajući na bitno pitanje: na koji način se ostali mogu uključiti u sam rad Doma naroda, naročito kada su u pitanju zaštita vitalnih nacionalnih interesa. Istu strukturu predlaže i Stranka za Bosnu i Hercegovinu (SBiH) uvodeći i mogućnost da Klub ostalih ima mogućnost da određeni zakon proglasi štetnim za "vitalni nacionalni interes". Imajući na umu da ostali čine izrazito heterogenu grupu, koji pored nacionalnim manjina čine i građani koji se etnički ne žele identifikovati, nije uopšte jasno kako ta grupa određeni zakon može proglasiti štetnim za vitalni nacionalni interes, te kako bi Ustavni sud BiH uopšte donosio odluke, kada ni praksa ni teorija ne poznaju vitalni nacionalni interes jedne grupe koja je sastavljena iz različitih etničko-kulturnih kolektiva ali i onih koji ne pripadaju nijednom takvom kolektivu.

Vrlo nejasan stav iznijela je SDS, predlažući da Dom naroda zadrži istu strukturu i način izbor, s tim da bi se u Dom naroda birali po jedan pripadnik nacionalnih manjina iz Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine. Postavljaju se naravno pitanja kako vodećim organima SDS-a nije jasno da zadržavanjem ovakvog načina izbora i dalje nije uklonjena diskriminacija nad Bošnjacima i Hrvatima iz Republike Srpske i Srbima iz Federacije Bosne i Hercegovine, koji i dalje ne mogu biti birani u Dom naroda. Takođe, ukoliko se ulazak u Dom naroda omogućući pripadnicima nacionalnih manjina i dalje imamo jednu veliku grupu stanovništva, a to su oni koji se etnički ne identifikuju, kao što su Bosanci (i/ili Hercegovci). I na kraju iz dostavljenog dokumenta nije uopšte jasno koja je uloga nacionalnih manjina u Domu naroda, te kako će oni učestvovati u procesu donošenja odluka.

Zanimljiv prijedlog ponudila je SDA, po kojoj bi članovi Doma naroda trebalo biti birani iz sastava poslanika u Predstaničkom domu, tako što bi oni bili članovi Doma naroda (koji bi imao tri kluba konstitutivnih naroda), ali i dalje i poslanici u Predstavničkom domu. Takav Dom naroda bi odlučivao isključivo o pitanjima "vitalnog nacionalnog interesa".

Svoje prijedloge predstavile su i nevladine i strukovne organizacije ACIPS, Forum građana Tuzle, Pravni institut BiH i Građanski front ostalih – Mostar¹¹. Oni su u pismenoj formi dostavili svoje viđenje implementacije presude Sejdić–Finci. Forum građana Tuzle i Pravni institut predlažu uključenje pripadnika nacionalnih manjina i nacionalno neopredijeljenih, te delegata iz reda konstitutivnih naroda

11 Maja Isović: Čuje li se glas nacionalnih manjina u BiH? <<http://6yka.com/uje-li-se-glas-nacionalnih-manjina-u-bih>> (posljednji put posjećeno 12. 2. 2012).

koji će biti birani iz oba entiteta, a ACIPS predlaže da se formira klub ostalih i zastupljenost i delegata sa područja Brčko distrikta, a ne samo iz Federacije i Republike Srpske. Svoje prijedloge iznijeli su 3. novembra 2011. godine i predstavnici Vijeća nacionalnih manjina BiH. Oni su prijedloge amandmana formulisali u saradnji sa Vijećem nacionalnih manjina FBiH i Savjetom nacionalnih manjina RS. Prijedlozi su predstavljeni u vidu tri amandmana: prvi, kojim bi u preambuli Ustava BiH bilo definirano da je Bosna i Hercegovina, pored konstitutivnih naroda, država i nacionalnih manjina i nacionalno neopredijeljenih, drugi koji previđa da Dom naroda ima 19 članova, i treći koji predviđa da četvrti član Predsjedništva bude iz reda građana koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici konstitutivnih naroda.

JEDAN MOGUĆI PRIJEDLOG USTAVNE REFORME: JEDNODOMNI SKUPŠTINSKI POLITIČKI SISTEM

U ovom zadnjem poglavlju centralnog dijela ovog završnog rada predstaviću jedan prijedlog izmjene koji sam izradio, a koji se tiču državnih institucija. Naime, radi se o prijedlog koji odskače od dosadašnje diskusije koja se vodila u krugovima političkih stranaka, parlamentima ili u međunarodnoj zajednici, a koji uvodi potpuno novo razmišljanje o ulozi institucija Predsjedništva Bosne i Hercegovine i Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Iako bi to bilo od velikog značaja, ovaj rad, zbog ograničenosti prostora, neće ulaziti u pitanja složenosti države (federalizma), strukture federalnih jedinica (entiteta, kantona, distrikta itd), jer bi se time premašio obim samog rada.

Reforma parlamenta Bosne i Hercegovine

Kad je u pitanju Parlament Bosne i Hercegovine, treba se na početku otkloniti lingvistički nedostatak: pleonazam u imenu parlamenta – Parlamentarna skupština, što bi značilo: Skupštinska skupština (Marković 2012: 424), je lingvistički neispravan način nazivanja, te se Parlament jednostavno treba nazvati Parlament, Skupština ili Sabor Bosne i Hercegovine. Imajući na umu istorijsku tradiciju Bosne i Hercegovine bilo bi interesantno da se parlament nazove Saborom, referirajući između ostalog i na prvi moderni bosanski parlament početkom 20. vijeka. S druge strane, s obzirom da taj pojam podsjeća previše na zakonodavnu instituciju susjedne Hrvatske (kao što i pojam Skupština podsjeća na Narodnu skupštinu Srbije) možda bi bilo najneutralnije da se parlament nazove jednostavno Parlament Bosne i Hercegovine.

A sada dolazimo do suštinskog pitanja: na koji način ukloniti diskriminaciju ostalih kada je u pitanju nemogućnost njihovog izbora i punopravnog učešća u

zakonodavnom procesu u Domu naroda? Da bi se na to pitanje odgovorilo, smatram neophodno da odgovorimo na pitanje: Dom naroda, kakav je to uopšte dom i koja je njegova uloga u političkom sistemu a samim tim i zakonodavnom procesu BiH.

Član IV Ustava predviđa dvodomni sistem, sa Predstavničkim domom i Domom naroda, oba sa istim ovlaštenjima. Bikameralizam je tipičan za federalne države, te stoga i ne iznenađuje da se Ustav BiH opredijelio za dva doma. Međutim, uobičajena svrha drugog doma u federalnim državama je da se osigura jača zastupljenost manjih entiteta. Jedan dom sastavljen je na osnovu brojeva stanovništva, a u drugom svi entiteti, tj. federalne jedinice, imaju isti broj mjesta (Švajcarska, SAD) ili su barem manji entiteti sa većom zastupljenošću (Njemačka) u odnosu na broj stanovnika. U BiH je ovo sasvim drugačije: u oba doma dvije trećine članova dolaze iz FBiH, s razlikom da su u Domu naroda iz Federacije zastupljeni samo Bošnjaci i Hrvati, a iz RS Srbi. Prema tome, Dom naroda nije odraz federalnog karaktera države, već je to dodatni mehanizam koji ide u korist interesa konstitutivnih naroda. Osnovna funkcija Doma naroda po Ustavu je da, u stvari, bude dom gdje će se koristiti veto na osnovu vitalnog interesa (Venecijanska komisija 2005). Nedostatak ovakvog aranžmana je da Predstavnički dom postaje dom gdje se obavlja zakonodavni rad i donose neophodni kompromisi da bi se postigla većina. Uloga Doma naroda je samo negativna, kao doma za veto, gdje članovi vide odbranu interesa svoga naroda kao svoj isključivi zadatak, bez učešća u uspjehu zakonodavnog procesa.

Imajući ovo na umu, analiza Fondacije Konrad Adenauer, koju su izradili grupa autora i autorica i koja je pokrila period istraživanja od 1996. do 2007. godine, pokazala je sljedeću (iznenađujuću) stvar: Dom naroda u posmatranom periodu nije ostvarivao ni svoju osnovnu funkciju – zaštite vitalnih nacionalnih interesa. Za 11 godina u svega četiri slučaja pokrenut je postupak zaštite tih interesa. Osim toga, stranačka struktura ovog doma najčešće je identična strukturi vodećih političkih snaga zastupljenih u Predstavničkom domu. Otuda je dosta rijetka situacija nesaglasnosti domova. Dom naroda, što je suprotno njegovoj prirodi, mnogo češće se koristio instrumentom entitetskog glasanja i time i sam uticao na blokadu parlamentarnog odlučivanja (Trnka et. al. 2009: 142). Stoga, kao što je to i Venecijanska komisija (2005) predložila, djeluje da bi moglo biti bolje korištenje veta na osnovu vitalnog nacionalnog interesa premjestiti u Predstavnički dom i *ukinuti Dom naroda*. Ovo bi uskladilo procedure i omogućilo usvajanje zakona bez ugrožavanja legitimnih interesa bilo kog naroda. To bi i riješilo problem diskriminatornog sastava Doma naroda.

Rezultat takvih ustavnih promjena, kada je u pitanju Dom naroda, bi bio sljedeći:

- ukida se diskriminacija ostalih, s ozbirom da diskriminatorni dom, Dom naroda, ne bi više postojao, a da su izbori za Predstavnički dom opšteg karaktera i da ne predviđaju bilo kakve etničke paritete tj. isključivanje građana na bilo kojoj osnovi,
- ukida se diskriminacija Bošnjaka i Hrvata iz Republike Srpske, te Srba iz Federacije Bosne i Heregovine, koji su, kao i ostali do sada bili diskriminirani

i kojima nije bio omogućen izbor u Dom naroda, čime se ovakvim pre-ustrojem parlamenta Bosne i Hercegovine dolazi do rješavanja dodatnog problema,

- državna zakonodavna procedura se fokusira na jednu instituciju, što bi omogućilo da se zakonodavni proces uopšte učini više transparentnim za javnost, da dođe do jačanja kapaciteta naučnih i savjetodavnih, stručnih i administrativnih tijela u parlamentu, što bi sve zajedno trebalo rezultirati bržim, efikasnijim i demokratsnijim radom zakonodavne vlasti,
- zakonodavni proces bi bio u rukama legitimnih predstavnika naroda, s obzirom da je Predstavnički dom biran na direktnim izborima, a da je Dom naroda do sada često bio dom koji se popunjavao onima koji nisu uspjeli ući u druga tijela koja se biraju direktno. Imamo veliki broj primjera da su u Dom naroda bili birani neuspjeli kandidati za članove Predsjedništva BiH (npr. Mladen Ivanić iz PDP, Sulejman Tihić iz SDA, Borjana Krišto iz HDZ itd.). Delegati u Domu naroda su često bili predstavnici političkih stranaka i njihov izbor je bio rezultat interesa velikih političkih stranaka a ne volje naroda,
- Bosna i Hercegovina bi izgubila jednu karakteristiku federalnog uređenja, s obzirom da je dvodomni parlament u većini slučajeva odlika složenih država. No, kao što je već i rečeno, Dom naroda u njegovoj postojećoj strukturi ne predstavlja klasični drugi dom, jer nije dom federalnih jedinica nego se radi o Domu konstitutivnih naroda. Time bi se simbolično radilo na integraciji države, jer iako suštinski Bosna i Hercegovina kroz svoja dva entiteta i Distrikt Brčko predstavlja federalno uređenu državu, ukidanjem Doma naroda, umanjila bi se jedna od bezbroj karakteristika federalizma, te bi se potencijalno doprinijelo ujedinjenu Bosne i Hercegovine,
- ukidanjem Doma naroda Bosna i Hercegovina bi bi postala jednodomni politički sistem, kada je u pitanje ustrojstvo državnog nivoa vlasti, čime se mijenja jedna značajna stavka njezinog konzensualnog sistema, koji u slučaju složenih država ipak predviđa bikameralne parlamente (Lijphart 1999).

U slučaju da dođe do ovakve implementacije presude Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, ostaje jedno otvoreno pitanje: kako zadovoljiti interese pojedinih nacionalnih stranaka koje se *ne bi željele odreći instrumenta zaštite vitalnog nacionalnog interesa*? Jedna od mogućnosti jeste, da se *zaštita vitalnog nacionalnog interesa* preseli u Predstavnički dom, i to tako, da bi se Ustavnompravnoj komisiji Predstavničkog doma, tj. budućeg jednodomnog parlamenta, da pravo da odlučuje o ovome pitanju. Zašto? S jedne strane, Ustavnompravna komisije jeste komisija kroz koju svaki zakon treba proći, jer ona upravo utvrđuje koliko je jedan zakon u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine, a sa druge strane u njoj imamo zagarantovanu zastupljenost svih konstitutivnih naroda, ali zastupljenost ostalih teoretski nije one-mogućena. Takođe, *vitalni nacionalni interes* bi se u tom slučaju trebao definisati

kao oblik *pozitivne diskriminacije* koji je zagarantovan konstitutivnim narodima kao specijalnim etničko-kulturnim kolektivitetima u BiH, koji su jedan od stubova državnosti BiH. Ustavnopravna komisija bi u tom slučaju odlučivala da li postoji povreda, a u slučaju da postoji, prijedlozi zakona bi, kao što je to do sada bio slučaj sa Domom naroda, bili prosljeđivani Ustavnom sudu Bosne i Hercegovini koji bi donosio konačni sud o tome da li se radi o istinskoj povredi *vitalnih nacionalnih interesa* ili ne. Predpostavljam, kao što je to prethodno spomenuta studija Fondacije Konrad Adenauer (Trnka et. al. 2009) za period 1996. do 2007. i pokazala da bi se instrument zaštite vitalnih nacionalnih interesa rijetko ili nikako koristio, s obzirom da Predstavnički dom podrazumjeva druge mehanizme, kao što je entitetski veto i koji je glavni uzrok neusvajanja velikog broja zakona. Čak 59% zakona koji nisu usvojeni u periodu od 1996. do 2007. godine oboreni su zahvaljujući odsustvu entitetske podrške (Trnka et. al. 2008: 143). Nažalost, iako bi bilo od značaja, zbog nedostatka prostora, ovdje nije moguće ulaziti u detalje oko problematike *entitetskog veta*, te mogućeg međuodnosa *entitetskog veta* i *zaštite vitalnih nacionalnih interesa*.

Kao što je Venecijanska komisija u svojoj analizi iz 2005. godine ukazala, neophodno je *precizna i stroga definicija vitalnog nacionalnog interesa*, iako je Ustavni sud svojom odlukom od 25. juna 2004.¹² godine počeo tumačiti taj pojam. S obzirom na postojanje veta, grupa poslanika koja ima posebno krut stav i odbija kompromis je u jakoj poziciji. Tačno je da dalja sudska praksa Ustavnog suda može dati definiciju vitalnog interesa i smanjiti rizik koji inherentno postoji u tom mehanizmu. To bi, pak, moglo potrajati, a i djeluje neprimjereno da se takav zadatak, sa značajnim političkim implikacijama, prepusti samom Sudu, a da mu se ne da nikakva smjernica u tekstu Ustava. Vitalni nacionalni interes bi mogao, kao što je to bilo predviđeno “Aprilskim paketom” ustavnih reformi, uključiti slijedeća prava: prava sva tri konstitutivna naroda da budu zastupljeni u zakonodavnim, izvršnim, i sudskim organima (možda kroz minimalne kvote), i da imaju jednaka prava učešća u procesima donošenja odluka; prava koja se tiču: identiteta konstitutivnog naroda, teritorijalne organizacije, organizovanja javnih organa vlasti, obrazovanja, upotrebe jezika i pisma, nacionalnih simbola i zastava, duhovnog nasljeđa, posebno njegovanja i potvrđivanja vjerskog i kulturnog identiteta, tradicija, očuvanja integriteta Bosne i Hercegovine, sistema javnog informisanja i predlaganje amandmana na Ustav BiH.

I pred sami kraj trebalo bi se ukazati na neke specifičnosti oko *veličine, strukture i načina izbora budućeg jednodomnog parlamenta*. Parlament jeste predstavništvo građana. Veoma važno pri tome jeste određenje područja izbornih jedinica za izbor članova Parlamenta. Izborne jedinice, kao u mnogim federacijama, u sadašnjoj se Bosni i Hercegovini formiraju unutar federalnih jedinica. Rješenje koje je predviđeno Ustavom i Izbornim zakonom ne predstavlja odstupanje od poznatih rješenja u federalnim državama, pa ne bi predstavljalo kuriozitet i negativnost ni ako bi se

12 Odluka U-8/04, o vetu na osnovu vitalnog interesa protiv Okvirnog zakona o visokom obrazovanju.

i dalje zadržalo. S druge strane, ako bi se kreirale nadentitetske izborne jedinice, koje bi uključivale područja iz oba entiteta, onda ti izabrani predstavnici ne bi bili predstavnici građana entiteta nego u istinskom smislu građana Bosne i Hercegovine. To bi uticalo na rušenje dominacije etničkog principa glasanja, zato što bi te izborne jedinice ujedno bile i multinacionalne i zahtijevale bi i preorijentaciju izbornih programa nacionalnih stranaka u svrhu dobijanja glasova pripadnika različitih etničkih grupa te izborne jedinice u svrhu dobijanja poslaničkih mjesta u Parlamentu. U kontekstu samog rada Parlamenta neophodno je povećanje broja poslanika Parlamenta. Sa dosadašnja 42 zastupnika Bosna i Hercegovina može se porediti sa evropskim malim državama: Andorom, Lihtenstajnom ili San Marinom. Država sa više od tri miliona stanovnika mora imati parlament sa najmanje duplo više zastupnika, jer jedino na takav način možemo govoriti o istinski radnom parlamentu. Samo sa adekvatnim brojem poslanika moguć je rad u komisijama parlamenta, kako parlament ne bi bio mjesto izvršenja vladinih prijedloga i vanparlamentarnih dogovora političkih stranaka, nego ipak uticao na proces donošenja političkih odluka.

I za kraj, u duhu presude u slučaju Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine parlament bi trebalo uzeti u razmatranje *uvođenje obaveznih mjesta za predstavnike nacionalnih manjina* kao što je to slučaj u mnogim evropskim državama. Naravno, sam način implementacije takve odluke bi se trebalo raditi u međunarodnoj uporedbi i uz konsultacije značajnih međunarodnih savjetodavnih tijela, kao što je to Venecijanska komisija i drugi.

Reforma izvršne vlasti Bosne i Hercegovine

Kako bismo mogli odgovoriti na pitanje na koji način se kolektivno Predsjedništvo Bosne i Hercegovine može reformisati, te tako uklonili diskriminatorne elemente koje su ustanovljenje presudom suda u Strazburu, neophodno je da se osvrnemo na samu *prirodu kolektivnog šefa* države, ali njegov odnosu prema Savjetu ministara Bosne i Hercegovine, s obzirom da ove dvije institucije zajedno vrše izvršnu vlast na državnom nivou.

Venecijanska komisija je u svojoj analizi iz 2005. godine zaključila:

“Kolektivno predsjedništvo je izuzetno neuobičajen aranžman. Što se tiče predsjedničkih funkcija šefa države, to obično lakše vrši jedna osoba. Na vrhu izvršne vlasti već je jedno tijelo tipa kolegija, Vijeće ministara, i drugo takvo tijelo ne djeluje kao pogodno za djelotvorno donošenje odluka. To stvara rizik od dupliciranja procesa odlučivanja i postaje teško razlučiti ovlaštenja Vijeća ministara i Predsjedništva. Uz to, Predsjedništvo ili nema potrebno tehničko znanje kakvo je dostupno

kroz ministarstva, ili mu treba takvo ključno osoblje, čime se stvara dodatni nivo birokratije. Kolektivno predsjedništvo, prema tome, ne djeluje da je ni funkcionalno, ni efikasno. U kontekstu BiH, njegovo postojanje djeluje, opet, motivirano potrebom da se osigura učešće predstavnika svih konstitutivnih naroda u svim bitnim odlukama. [...] Najbolje rješenje bi, prema tome, bilo da se izvršna vlast koncentrira na Vijeće ministara kao tijelo tipa kolegija, u kojem su zastupljeni svi konstitutivni narodi.”

(Venecijanska komisija 2005: paragraf 38 i 39).

I upravo vodeći se ovim zaključkom, da se *izvršna vlast treba koncentrisati u Savjetu ministara*, kao kolegijalnom tijelu u kojem su zastupljeni svi konstitutivni narodi, a koje opet po članu 6 Zakona o Savjetu ministara, ostavlja mogućnost izbora jednog ministra iz reda ostalih i time po svome sastavu nije diskriminatorno, u ovom radu predlažem da se *Predsjedništvo Bosne i Hercegovine u potpunosti ukine*. Ovaj prijedlog naravno ne dolazi iz čiste teorije ili niti predstavlja eksperimentalni primjer, nego ima i svoju praktičnu utemeljenost u političkom sistemu Švajcarske. A kao što je poznato, iako politički sistemi Švajcarske i Bosne i Hercegovine ukazuju na velike razlike, određen broj autora ipak ukazuje na velike sličnosti (npr. Moeckli 2010), te se paralele zasigurno mogu povlačiti.

Rezultat takvih ustavnih promjena bi bio:

- Izvršna vlast u Bosni i Hercegovini bi se koncentrisala na jedno tijelo, tako da više ne bi dolazilo do blokada ili nesuglasica kao što je to slučaj između dosadašnjeg Savjeta ministara i Predsjedništva Bosne i Hercegovine, npr. kada je u pitanju usvajanje državnog budžeta, koji nakon stručne pripreme administracije ministarstava biva predložen od strane Savjeta ministara, zatim zbog razlika u političkim pogledima biva izmijenjen u Predsjedništvu, da bi treća verzija toga zakona bila usvojena u dosadašnjoj Parlamentarnoj skupštini. Kratko rečeno, izvršna vlast bi bila koncentrisana na jedan organ.
- Dosadašnji nedostaci u radu slabo organizovanog i skromno opremljenog Predsjedništva bili bi uklonjeni, jer bi sve politike, koje su do sada na primjeru vanjske politike bile podijeljene između Predsjedništva i Savjeta ministara, sada bile u Savjetu ministara koji je kadrovski u boljoj poziciji.
- Političke krize, koje mogu biti izazvane time što jedna grupa stranaka drži većinu ili dio većine vlasti u Parlamentu a samim tim u Savjetu ministara, a druga grupa stranaka ima svoje predstavnike u Predsjedništvu, bi bile uklonjene ili umanjene.
- Ukidanjem Predsjedništva Bosna i Hercegovina bi u formalnom smislu izgubila šefa države, instituciju koja je vrhovni predstavnik naroda, što u bosanskohercegovačkom slučaju i ne nosi tolike negativne posljedice, s obzirom da na dominantni multietnički karakter države i ne možemo govoriti

o postojanju državne/ustavne nacije (njem. Verfassungsnation), kao što je to slučaj u monoetničkim zemljama Evrope.

- Ukidanjem Predsjedništva Bosne i Hercegovine i fokusiranjem izvršne moći na Savjet ministara Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina bi iz sadašnjeg polupredsjedničkog političkog sistema prešla u grupu država sa skupštinskim političkim sistemom. Imajući na umu da smo već gore spomenuli da bi ukidanjem Doma naroda, BiH postala i jednodomni politički sistem, može se sumirati da bi BiH nakon ovakvih reformi postala skupštinski, jednodomni politički sistem.

Ovakve ustavne promjene imale bi velike posljedice i za pitanja *nadležnosti ojačanog Savjeta ministara*, za *način njegovog izbora i zastupljenosti ostalih*, kao i za *proceduralna pitanja rada i odlučivanja* unutar samog Savjeta ministara.

Savjet ministara bi preuzeo nadležnosti koje su do sada ustavnim odredbama bile kod dosadašnjeg Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Te odredbe definisane su u članu V.3 Ustava, a odnose se na:

- vođenje vanjske politike Bosne i Hercegovine i imenovanje ambasadora i drugih međunarodnih predstavnika Bosne i Hercegovine;
- predstavljanje Bosne i Hercegovine u međunarodnim i evropskim organizacijama i institucijama i traženje članstva u onim međunarodnim organizacijama i institucijama u kojima Bosna i Hercegovina nije član;
- vođenje pregovora za zaključenje međunarodnih ugovora Bosne i Hercegovine, otkazivanje i, uz saglasnost Parlamentarne skupštine, ratifikovanje takvih ugovora; izvršavanje odluka Parlamentarne skupštine;
- predlaganje godišnjeg budžeta Parlamentarnoj skupštini, uz preporuku Vijeća ministara, podnošenje izvještaja o rashodima Predsjedništva Parlamentarnoj skupštini na njen zahtjev, ali najmanje jedanput godišnje;
- koordinaciju, prema potrebi, sa međunarodnim i nevladinim organizacijama u Bosni i Hercegovini; i
- vršenje drugih djelatnosti koje mogu biti potrebne za obavljanje dužnosti koje mu prenese Parlamentarna skupština, ili na koje pristanu entiteti.

Dalje, današnje Predsjedništvo ima ulogu da imenuje Predsjedavajućeg Savjeta ministara (kojeg potvrđuje Predstavnički dom) (član V.4 Ustava), raspušta Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (član 44 Poslovnika), prima akreditivna pisma od diplomatsko-konzularnih predstavnika (član 6 Poslovnika o radu Predsjedništva BiH), može slati predstavke Ustavnom sudu (član 10 Poslovnika), zatim vrši civilnu komandu nad oružanim snagama, te simbolične nadležnosti poput potvrđivanja simbola Bosne i Hercegovine, nakon što Parlamentarna skupština odluči o njima (član 40 Poslovnika), imenovanja pet članova Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika (član 41 Poslovnika) i imenovanje pet članova Upravnog odbora Centralne banke Bosne i Hercegovine (član 54 Poslovnika).

Kada se sagledaju ove nadležnosti Predsjedništva, može se jednostavno zaključiti da se u većini slučajeva radi o dva oblika djelovanja. Prvi se odnosi na vođenje i praktično implementiranje vanjske politike, što Savjet ministara te samo Ministarstvo vanjskih poslova mogu vrlo jednostavno preuzeti, poštujući postojeće principe (po mogućnosti donošenje odluka konzensualnim putem i poštujući ravnopravnu zastupljenosti konstitutivnih naroda, ali i ostalih). Druga oblast rada jesu klasična imenovanja i potvrđivanja koja takođe mogu biti izvršena od strane Savjeta ministara kao kolektivnog tijela ili od strane pojedinih ministarstava. Otvoreno ostaju samo pitanja imenovanja predsjedavajućeg Savjeta ministara, što može biti učinjeno od strane predsjedavajućeg budućeg jednodomnog parlamenta, te pitanje civilne kontrole oružanih snaga. Pošto se kod posljednje djelatnosti radi o vrlo komplikovanoj oblasti, ostaviću ovo pitanje otvorenim jer bi ono trebalo biti predmet posebnog istraživanja. No, može se pretpostaviti da Savjet ministara, Parlament ili treće (nezavisno) tijelo može vršiti civilnu kontrolu oružanih snaga.

Današnji status Savjeta ministara po Ustavu je vrlo nejasno definisan. Zakonska definicija da je Savjet ministara izvršna vlast treba biti i u samom Ustavu potvrđena. Pri tome, ustavnim promjenama Savjet ministara bi postao, kao što je već rečeno, jedini organ izvršne vlasti, vršeći veliki dio nadležnosti koje je do sada vršilo Predsjedništvo BiH, a to se odnosi naročito na predlaganje budžeta i vođenje vanjske politike. To bi ujedno za sobom povuklo i formiranje novih ministarstava. Naročito u kontekstu evropskih integracija, neupitno je da će državni nivo morati postati nadležan za niz oblasti. Za njihovu regulaciju dosadašnji broj ministarstava nema kapacitet upravljanja. U sastavu Savjeta ministara trebaju biti zastupljeni oba entiteta, svi konstitutivni narodi, ali i pripadnici nacionalnih manjina i onih koji se etnički ne identifikuju. Proporcijalna zastupljenost je moguća, ali ne bi trebalo biti isključivi princip izbora. U tom kontekstu opet je interesantan primjer Švajcarske. U članu 175 stav 4 Ustava Švajcarske konfederacije stoji sljedeće: “Pri izboru Saveznog vijeća (tj. vlade) potrebno je voditi računa o tome da su zemaljska područja i jezički regioni prikladno zastupljeni”. Zanimljivo je da je, iako je Švajcarska država sa velikim jezičkim, geografskim, religijskim, ideološkim i ekonomskim razlikama, to jedina pisana kvota kod imenovanja savezne vlade. No, politička kultura i konzensualni pristup demokratskom odlučivanju rezultirali su sljedećim nepisanim pravilima:

*Tabela: Kvota zastupljenosti u švajcarskom Saveznom vijeću
(po: Moeckli 2010: 73)*

Reprezentacijski kriterij	Kvota
Jezička regija	Najmanje dva člana moraju potjecati iz "latinske" Švajcarske (Tessin ili zapadna Švajcarska)
Geografska regija	Treba imati u vidu različite dijelove države
Spol	Ne treba biti zastupljen samo jedan spol
Stranačka pripadnost	Najvažnije stranke trebaju biti zastupljene u odnosu na svoju snagu (tzv. čarobna formula)

U Švajcarskoj u praksi ovo znači da od sedam članova državne vlade (Saveznog vijeća) uvijek najmanje 2 ili 3 člana Vlade potiču iz frankofonog ili italijanskog govornog područja, iako oni čine manje od 30% stanovništva. Geografski gledano, zastupljene su sve regije, a kada je u pitanju ravnopravnost spolova, da se primijetiti da trenutno imaju četiri ministra i tri ministrice. I ono po čemu je Švajcarska širom svijeta poznata i što je osnova njene konzensualne demokratije jeste stranački sastav savezne vlade. Od 1959. godine četiri najjače i ideološki suprotstavljene stranke zajednički vode Vladu, a od 2009. godine je čak i pet stranaka (Moeckli 2010: 74). One zajedno imaju većinu, više od 70% u parlamentu.

Bosanskohercegovačke stranke moraju raditi da izgrade slične principe, tako što bi budući Savjet ministara, koji bi u sebi preuzeo ulogu i današnjeg Predsjedništva, djelio slične vrijednosti, koje i u našem slučaju trebaju postati *nepisana pravila*, a koja bi rezultirala većim brojem žena ministrica, decentralizacijom porijekla ministara (oni ne trebaju biti samo iz centara moći: Sarajeva, Banja Luka i Mostara), te pravilom uključivanja i balansiranja između svih velikih stranaka. Kako bi ovaj prijedlog mogao biti usvojen u parlamentarnoj proceduri pretpostavljam da u sadašnjim okvirima ne bi mogli izbjeći fiksiranje etničkih kvote. U tom slučaju predlažem minimalne kvote, tj. da svaki konstitutivni narod bude zastupljen sa minimalno 25% ministarskih mjesta, dok bi se jedna četvrtina mjesta dijelila u ovisnosti od uspjeha najvećih stranaka, uz jasno obavezu zastupljenost ostalih. Po aktuelnom Zakonu o Savjetu ministara predviđena je samo mogućnost ali ne i obaveza da jedno ministarsko mjesto ili mjesto Generalnog sekretara Vijeća ministara bude popunjeno iz grupe ostalih (član 6 Zakona). Ali, bilo bi interesantno da pisana pravila (etničke kvote) pređu u političku kulturu bosanskohercegovačkih stranaka i naroda.

Naime, da bi se u novom Savjetu ministara garantovao *etnički balans* i uklonio strah od toga da bi pripadnik samo jedne etničke grupe predsjedavao četverogodišnjim mandatom, predlažem da se i u tom pitanju ugledamo na švajcarski politički sistem. Švajcarska poznaje instituciju predsjedavajućeg, tzv. saveznog predsjednika, koji se bira na mandat od godinu dana od strane Savezne skupštine Švajcarske (član

176. Ustava Švajcarske konfederacije). Savezni predsjednik vodi rasprave Saveznog vijeća (vlade), predstavlja vijeće prema drugim institucijama, te ceremonijalno zastupa Švajcarsku u inostranoj politici (član 184 Ustava Švajcarske konfederacije). U slučaju da se ovakav princip odabere i u Bosni i Hercegovini, povećala bi se i odgovornost Savjeta ministara prema legitimnim predstavnicima naroda, tj. Parlamentu Bosne i Hercegovine, jer bi predsjedavajući Vijeća ministara, koji bi ujedno i zastupao Bosnu i Hercegovinu, bio osoba koja bi se birala na godinu ili možda na mandat od dvije godine. Nakon isteka manadata Parlament Bosne i Hercegovine bi odlučivao ko će naslijediti dodatašnjeg predsjedavajućeg, poštujući princip rotacije. Tako bi se trebalo regulisati da dva predsjedavajuća uzastopno ne mogu dolaziti iz istog konstitutivnog naroda ili iz ostalih, čime se daje mogućnost ravnopravne zastupljenosti svih naroda i ostalih, ali opet se ne fiksiraju krute rotacije, koje nekad mogu ići na račun kvalitete rada tj. mogu dovesti do toga se mora birati pripadnik jedne grupe ali da ponuđeni kandidati ne predstavljaju najbolji izbor za vođenje državne politike.

I za kraj dotaći ću se pitanja *načina odlučivanja* unutar Savjeta ministara. Kritičari ovog prijedloga bi mogli reći da, s obzirom na etničke podjele u državi i ideološke razlike parlamentarnih većina koje biraju Savjet ministara, u velikom broju slučajeva ne bi došlo do željenog konzenzusa. Ta kritika je opravdana, ukoliko se pogleda rad dosadašnjih Savjeta ministara, ali sa druge strane se postavlja pitanje: da li postoji konzenzus u današnjem Predsjedništvu Bosne i Hercegovine? Kada pogledamo na rad današnje Parlamentane skupštine i njezinih domova, takođe nemamo konzenzus, imajući na umu da veliki broj zakona nikad ne bude usvojen zbog npr. entitetskog veta (vidi Trnka et. al. 2009). Zbog toga, nepostojanje konzenzusa ne predstavlja dovoljnu prepreku za ukidanje Predsjedništva tj. spajanje dviju slabih izvršnih institucija (Predsjedništva i Savjeta ministara) u jednu relativno jaku izvršnu instituciju, budući Savjet ministara.

BIBLIOGRAFIJA

Knjige i udžbenici

- Abazović et. al. 2010: D. Abazović i saradnici, *Mjesto i uloga "ostalih" u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka.
- Arnautović 2009: S. Arnautović, *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Sarajevo: Promocult.
- Bakšić-Muftić 2002: J. Bakšić-Muftić, *Sistem ljudskih prava*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo i Migastrat.
- Bieber 2009: F. Bieber, *Bosna i Hercegovina poslije rata: Politički sistem u podijeljenom društvu*, Sarajevo: Buybook.
- Begić 1997: K. Begić, *Bosna i Hercegovina od Venceove misije do Daytonskog sporazuma (1991–1996)*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Dizdarević et. al. 2006: S. Dizdarević i saradnici, *Procjena razvoja demokratije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo.
- European Court for Human Rights 2010: *Leitfaden zu den Zulässigkeitsvoraussetzungen*. Strassbourg.
- European Court for Human Rights 2012: *The ECHR in 50 questions*. Strassbourg.
- Fink Hafner, Pejanović 2006: D. Fink Hafner, M. Pejanović, *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Promocult.
- Gromes 2007: T. Gromes, *Demokratisierung nach Buergerkriegen. Das Beispiel Bosnien und Herzegowina*, Frankfurt/Main: Campus Verlag GmbH.
- Haverić 2006: T. Haverić, *Ethnos i demokracija*. Sarajevo: Rabic.
- Hodžić, Stojanović 2010: E. Hodžić, N. Stojanović, *Novi-stari ustavni inženjering?: izazovi i implikacije presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.
- Ibrahimagić i dr. 2010: O. Ibrahimagić, Z. Seizović, S. Arnautović, *Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Promocult.
- Lijphart 1999: A. Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kasapović 2005: M. Kasapović, *Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.
- Marković 2012: G. Marković, *Bosanskohercegovački federalizam*. Sarajevo: University Press.
- Moeckli 2010. S. Moeckli, *Politički sistem Švajcarske: kako funkcioniše, ko učestvuje, čime rezultira*. Sarajevo: University Press.
- Šarčević 1997: E. Šarčević, *Ustav i politika. Kritika etničkih ustava i postrepubličkog ustavotvorstva u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

- Šarčević 2009: E. Šarčević, *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer, Predstavništvo u Bosni i Hercegovini.
- Šarčević 2010: E. Šarčević, *Ustav iz nužde: konsolidacija ustavnog prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Rabic.
- Tafro 2011: S. Tafro, *Bosna i Hercegovina ka Evropskoj uniji: razvoj institucija Bosne i Hercegovine u procesu euroatlantskih integracija sa posebnim osvrtom na Vijeće ministara*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Trnka et. al. 2009: K. Trnka i saradnici, *Proces odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer, Predstavništvo u Bosni i Hercegovini.
- Vehabović 2006: F. Vehabović, *Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Sarajevo: ACIPS.
- Živanović 2009: M. Živanović, ur., *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini 2008. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava sa ispitivanjem javnog mjenja*, Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

Članci

- Banović 2008: D. Banović, Neki aspekti utjecaja politike na pravo, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo, 63–78.
- Dodig 2006: R. Dodig, Ustavno-gordijski čvor u Bosni i Hercegovini 1990–1994, u: *Status*, 9: 86–89.
- Fira 2002: A. Fira, “Ustavno pravo Bosne i Hercegovine”, u *Enciklopedija ustavnog prava bivših jugoslovenskih zemalja*, Tom IV, Novi Sad.
- Kulenović i dr. 2010: N. Kulenović, I. Hažialić-Bubalo, M. Korajlić, Presuda Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine: Konkretna posljedice – prvi pregled, *Sveske za javno pravo*, Volume 1-2/2010, str. 18–35.
- Keil 2010: S. Keil, Mythos und Realität eines ethnischen Federalismus in Bosnien und Herzegowina, *Südosteuropa-Mitteilungen*, Volume 1/2010, str. 76–86.
- Marko 2006: J. Marko, *United in Diversity? Problems of State- and Nation-building in Post-conflict Situations: The Case of Bosnia and Herzegovina*, in *Vermont Law Review*, Volume 30, broj 3.
- Mujkić 2007: A. Mujkić, *O perspektivama postdejtonske BiH*, u Dragan Jerinić (ur.): *Ustavne promjene u BiH: Platforma BiH*. Banja Luka: Nezavisne novine, str. 131–155.
- Pejanović 2005: M. Pejanović, *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Sarajevo: Šahinpašić.
- Pobrić 2000: N. Pobrić, *Ustavno pravo*, Mostar: Slovo.
- Seizović 2007: Z. Seizović, *Konstitutivni narodi i ustavne promjene*, u Dragan Jerinić (ur.): *Ustavne promjene u BiH: Platforma BiH*. Banja Luka: Nezavisne novine, str. 157–176.

- Stojanović 2007: N. Stojanović, *Konsocijacija – Švajcarska i Bosna i Hercegovina*, u: *Pregled. Časopis za društvena pitanja*, Volume 3-4/2007, str. 63–88.
- Vukić 2007: Ž. Vukić, *Srednja razina – tri kantona*, u *Status*, 12: 172–175.
- Oslobođenje 2010: *20 dana za akcioni plan*, 12. 02. 2010.
- Oslobođenje 2012: *Intervju Monika Mijić, zastupnica Vijeća ministara BiH pred Sudom u Strasbourg: Ugrožen kredibilitet u Vijeću Europe*, 10. 01. 2012.

Dokumenti

Odluka Ustavnog suda o konstitutivnosti naroda BiH U-5/98, 2010. godine.

Проф. др Драгољуб Крнета

Филозофски факултет Универзитета у Источном
Сарајеву, Пале

ОБРАЗОВАЊЕ, ДИСКРИМИНАЦИЈА И ПЕРСПЕКТИВЕ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У БИХ

ОСНОВНО ПОЛАЗИШТЕ

Иако се инклузивно образовање налази у центру интересовања не само просвјетне, него и шире културне јавности, још увијек, као модел, није довољно прецизно формулисан и једнозначно презентован, што изазива честе забуне и погрешне интерпретације (па чак и конфузију) код наставника и ученика. Његова имплементација у наставној пракси је у доброј мјери произвољна, што изазива додатне нејасноће не само код наставника, него и код ученика, родитеља, па и код креатора образовне политике, али (што је посебно неповољно) и код дијела педагога и психолога. На такве закључке упућују и различите процјене смисла инклузивног образовања које се крећу од апологетике до (не) скривеног оспоравања, тј. од некритички испољених ставова подршке и прихватања до нескривених (мање или више аргументованих) оспоравања. Чини се да се добар дио неприхватања (оспоравања) овог модела у настави може објаснити недовољним разумијевањем природе инклузивног образовања, а дио недостатком практичних модела (конкретних примјера комплементарних систему образовања), који код наставника умањују осјећај некомпетентности, што има за посљедицу недовољну спремност за њихово прихватање. Извјесно је да је код једног дијела просвјетних радника, који се тешко прилагођавају честим промјенама, доминира став неприхватања јер *под старе дане*

не желе учити нове научне појмове и мијењати старе навике, иако су свјесни чињенице да је то процес који неминовно тече и који се не може зауставити.

С друге стране, велики дио неприхватања и оспоравања може се објаснити недостатком кохерентних студија, јасних теоријских објашњења и посебно поузданих практичних интерпретација, примјерених нашем систему образовања и садашњој организацији наставе. Извјесно је, наиме, да су радови дидактичара у домаћим часописима као и студије доступне нашој стручној јавности, нудили различита тумачења инклузивног образовања које су изазивале додатне забуне умјесто потребних појашњења. Наиме, иако постоје различити концепти инклузивног образовања, наши промотери инклузије су најчешће тумачили и интерпретирали модел интеракције као једини и посматрали га као иновативни модели постојећег наставног рада у разредно-часовном систему. На тај су начин непрецизно тумачили и, неријетко, погрешно примјењивали инклузију, занемарујући притом да су засновани на другачијим теоријским полазиштима и другачијем начину размишљања о организацији наставе, него што је то постојећа наставна пракса. Такви приступи нису дали задовољавајуће резултате, па су незадовољни и наставници и родитељи, али и шира јавност и друштво у цјелини. То су сложени процеси за које наставник није оспособљен, јер је његово претходно стручно образовање било усмјерено на постизање образовних ефеката и остваривање образовних резултата.

На тај начин је шаренило непрецизних тумачења допринијело да су се у пракси појавиле многобројне (углавном) неадекватне и веома често погрешне интерпретације. Када се томе дода и чињеница да се увођење инклузивног образовања у наставни процес одвија паралелно са промјенама у образовању или тзв. реформама образовања (које су такође веома нејасни и комплексни процеси), онда је сасвим извјесно да су нејасноће у схватању и интерпретацији положаја дјеце са посебним потребама у редовној настави и учењу још израженије.

Осим тога, доминација класичног разредно-часовног приступа у организацији садашње наставе (и оријентацији на стицање знања као коначног исхода наставног рада) утицала је да се и инклузивно образовање посматра кроз призму могућности интеграције дјеце са посебним потребама у постојећу организацију наставе и учења. Заборавља се притом да су процеси интеграције и стицања знања конципирани на различитим теоријским поставкама и у значајној мјери некомпатибилни. Наиме, у тумачењу организације наставе (с циљем интеграције дјеце са посебним потребама) наглашава се потреба укључивања дјеце у разредни колектив и сарадња са вршњацима, а занемарује се чињеница да је класичан концепт образовања оријентисан превасходно на индивидуално-психолошку¹³ (дакле самосталну) активност ученика при којој доминира усмјереност на

13 Више о томе читалац може наћи у књизи др Славољуб Радоњић, *Психологија учења I*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд, 2004.

когнитивно-сазнајни аспект личности и на стицање знања као крајњи ефекат образовања, јер је наш образовни систем доминантно когнитивистички. С друге стране, модел инклузије концепцијски је супротан том моделу, јер је конципиран као социјално-психолошка активност појединца (дакле активност оријентисана на сарадњу појединца са другима) при којој доминира усмјереност на цјелокупан развој и социјализацију личности. Другим ријечима, модел интеграције дјеце у редовна одјељења конципиран је као социјално-психолошка активност појединца (да уче са другима и од других), примјерена потребама дјеце (да се развија цјелокупна личност) и усклађена са условима социјалне средине у којој појединац живи, за разлику од класичног разредно-часовног система образовања у којем је евидентна индивидуално-психолошка оријентација рада (сам учи и сам одговара за своја знања) и доминација активности које су одвојене од живота у непосредном социјалном окружењу.

На такве констатације упућују досадашња искуства која показују да се у садашњој организацији наставе посебна пажња посвећује систематском настојању да ученици уче сами, без могућности сарадње са другима (или пак веома ријетко), те да су најчешћи облици иновативног рада засновани управо на њиховој индивидуалној активности (осим групног рада који се повремено примјењује у индивидуализацији наставног рада) у школи и настави, што је неприродно, јер је човјек у свим животним ситуацијама у позицији да сарађује са другима, да памаже другима и да од других тражи помоћ, те да учи од других, с једне стране, али и да је највећа казна за појединца одвајање од других и изолација из социјалне средине.

У том контексту инклузивно образовање претпоставља да се тежиште савремене наставе помјера са оријентације учења усмјереног на ефекат ка учењу оријентисаном на развој. Наиме, евидентна је потреба да се постојећа доминација учења *једноставних операција*, тј. стицања знања у ужем смислу, постепено помјера ка учењу оријентацијом на развој појединца, тј. да у наставном процесу више буде заступљено учење у ширем смислу.¹⁴ Очекује се да би таквим приступом појединац у школским условима развијао своје диспозиције и стицао више компетенција за живот у савременом друштву, него што је то било могуће у постојећој организацији наставе и учења.

Осим тога, у тумачењу и развијању инклузивног образовања, наглашена је чињеница да постојећа организација наставе и учења у великој мјери заостаје за потребама човјека у савременом друштву, те да се бројне критике усмјеравају на образовање *оптужујући* га да је школско учење одвојено од живота и да дјеца енормно много садржаја уче иако им ти садржаји никада неће требати. Другим ријечима, у организацији учења и наставе занемарена је чињеница да живот савременог човјека обилује промјенама и да је успјешно суочавање са

14 Опширније о тим питањима читалац може наћи у монографији: Драгољуб Крнета, *Интерактивно учење и настава*, Факултет за политичке и друштвене науке, Бањалука, 2006.

тим промјенама предуслов не само његове успјешности него и његовог опстанка у таквом друштву. Овоме треба додати да се концепт класичног разредно-часовног система још увијек заснива и реализује на тумачењу теорије формалних дисциплина, тј. схватања да поједини садржаји у већој мјери подстичу и развијају поједине психичке функције индивидуе (посебно когнитивне), иако истраживања учења и наставе у свијету и код нас такве налазе нису потврдили. Напротив.

ПРОМЈЕНЕ У ДРУШТВУ – ОСНОВА ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ ПРОМЈЕНА У ОБРАЗОВАЊУ

Овдје треба имати на уму да се увођење инклузивног образовања као теоријски и практични проблем појавио током процеса усклађивања промјена у образовању са промјенама у друштву. Наиме, током промјена у друштву и образовању, наглашена је потреба за промјенама положаја ученика и наставника у наставном процесу, што претпоставља промјене у организацији учења и наставе. Посебно је изражено настојање да се изабере најподеснији облик учења и наставе као и најдјелотворнија метода подстицања складног развоја личности за живот у савременом друштву. У том контексту је евидентно да новији погледи на организацију савремене наставе у већем степену уважавају не само учење Виготског (о значају социјалног окружења за развој индивидуе и допринос учења са другима у преласку индивидуе из зоне актуелног у зону наредног развоја) него и Бандуре – посебно његовог тумачења о значају учења по моделу за цјеловит развој појединца у социјалном окружењу. То су уједно и основна теоријска полазишта на којима треба развијати инклузивно образовање, као модел организације наставе и учења за дјецу са посебним потребама.

Залагање за усклађивање промјена у образовању са промјенама у друштву је практичан одговор на постмодернизам и залагање за хватање прикључка са промјенама које се одвијају у образовним системима развијенијих земаља током процеса глобализације, иако је аутор овог текста свјестан чињенице да нигдје није експлиците изложена визија онога што треба да се оствари на крају тих промјена у савременим друштвима, па тако и у образовним системима.

Бројни су фактори различитим интензитетом и трајањем утицали на ефекте васпитно-образовног рада у школи.¹⁵ Ради се, прије свега, о бројним факторима који, посредно или непосредно, дјелују на појединца, а самим тим и

15 Опширније о тим питањима читалац може наћи у монографији: Драгољуб Крнета, *Интерактивно учење и настава*, Факултет за политичке и друштвене науке, Бањалука, 2006.

на васпитно-образовни процес у цјелини, па и на васпитно-образовне ефекте. У најширем смислу, сви ти фактори се могу класификовати у три широке групе фактора, и то фактора који:

- су настали као продукт друштвених промјена;
- одражавају карактеристике социјалне средине;
- се односе на школски систем.

Фактори који су настали као продукт друштвених промјена, тј. фактори који дјелују као посљедица крупних друштвенополитичких и економских промјена које су настале у социјалистичким земљама Европе, крајем осамдесетих и током деведесетих година, популарно названим процес транзиције, а које се односе на промјене у друштвенополитичком и економском уређењу бивших социјалистичких држава. У најопштијем смислу се може констатовати да су основне промјене сљедеће:

- политичке: политички плурализам умјесто монизма, парламентарна демократија, индивидуалитет умјесто колективитета, поглед на свијет (филозофија живота – вриједности), те слобода избора;
- економске: тржишна умјесто планске економије, приватно умјесто друштвеног власништва, предузетништво умјесто уравниловке, ризик умјесто сигурности;
- војне: паралелно с политичким и економским аспектима јачају и интеграције у НАТО савез и његов утицај на креирање свјетских односа.

Фактори који одражавају карактеристике социјалне средине, такође, различитим интензитетом и трајањем утичу на ефекте васпитно-образовног рада у школи. Ради се, прије свега, о дјеловању фактора који су карактеристични за поједине социјалне средине, а који имају утицаја на образовање уопште, па самим тим и на промјене у васпитно-образовној дјелатности. У ову групу фактора потребно је сврстати и оне који су настали као посљедица рата на простору бивше Југославије и БиХ. Основне карактеристике новонастале социјалне ситуације могле би се, у најкраћем, сагледати кроз процесе који су настали као дијаметрално супротни процесима претходне државе и социјалне ситуације: јачање националне везаности и пренаглашавање вјерске припадности; неповјећење према другима и појачана социјална дистанца међу припадницима различитих социјалних група и друге. Ови фактори се могу анализирати према посљедицама које произлазе из утицаја социјалних околности на понашање појединаца и група, затим на утицаје појединаца и група на друге појединце и групе, али и са аспекта утицаја појединаца и група на социјалну ситуацију. Досадашња психолошка сазнања, наиме, показују не само да ставови и вјеровања настају у социјалној и културној средини него и да имају значајнију улогу у објашњавању понашања појединца, група и организација. Како објашњава Г. Олпорт: “Култура обликује личности

превасходно тако што даје већ готова, испробана рјешења за многе животне проблеме” (Олпорт 1969). Познато је да социјалне околности, облицима социјалног учења по моделу и психосоцијалне интеракције, ефикасно дјелују не само на социјализацију и васпитање него и на цјелокупно понашање младих.

Дунђеровић, Р. (2004), стога указује да, без обзира на то што “обучавање и стицање искуства на неком послу неће уклонити све разлике између кандидата” треба имати на уму да “у општепознатим кризним условима едукација запослених у бројним делатностима постаје насушна потреба” и да стога едукацију треба посматрати “као фактор развоја друштва”.

Фактори који се односе на школски систем, тј. који произлазе из карактеристика организације наставе, од којих се обиљежја наставника и ученика могу сматрати као основни чиниоца васпитно-образовног процеса. У ову групу фактора улазе сви фактори који се тичу карактеристика школског система и организације наставе (разредно-часовни систем, доминација дидактичког материјализма, шаблонизован наставни процес, превелик број ученика у одјељењу, недостатак материјалних средстава за рад, застарјела наставна технологија), као и посљедице које настају у таквом систему. Наравно, овдје се одражавају и карактеристике наставника и ученика, од којих у највећој мјери зависе васпитно-образовни резултати. У првом реду, на резултате васпитног дјеловања, утиче структурна и педагошко-психолошка оспособљеност наставника, његова мотивисаност за рад, као и конкретни услови за непосредан наставни рад у школи.

Познато је, наиме, да је садашњи систем васпитања и образовања развијен након друштвених промјена и распада система усмјереног васпитања и образовања, али на темељима традиционалног система који је функционисао у претходном друштвенополитичком систему, с тим што су у нови систем уведене запажене новине. Планови и програми су, углавном, преузети из ранијег система и прилагођени новим друштвено-политичким приликама. У основне школе је уведена конфесионална вјеронаука, уважавајући нове друштвене околности. Приликом конципирања новог система васпитања и образовања учињени су и неки исхитрени потези и направљени пропусти, као посљедица тежње да се што прије ослободимо политичких и културних утицаја из прошлости, да се одвојимо, разграничимо и осамосталимо. И промјене које су у току морају се процјењивати и анализирати, и то не само према оном чему тежимо и шта желимо да постигнемо, него и како то да постигнемо у одговарајућим околностима, тј. према конкретним социјалним, материјалним, кадровским и другим могућностима.

Овдје имамо на уму да су током промјена у друштву и промјена у образовању, тј. реформи образовања, пропуштене прилике да се систем образовања прилагоди савременим захтјевима друштва и да се осавремени и систем образовања. Наиме, ради се о томе да је наш образовни систем превасходно когнитивистички, тј. систем који се залаже за развијање сазнајних капацитета и

интелектуалне компетентности ученика. Основна карактеристика тог система је да у центар збивања ставља образовни програм и системски рад на усвајању знања. На тај начин су и ученици и наставници стављени у улоге које се тешко мијењају, а у којима се јасно дефинишу не само њихове активности него и резултати рада или ефекти васпитно-образовне дјелатности. Отуда је крупна замјерка том и таквом систему образовања да формира *ходајуће енциклопедије*, тј. ученика који имају пуно непотребног знања, а мало способности за њихову практичну примјену.

У том и таквом концепту образовања за вредновање није предвиђена никаква активност на плану интеграције, комуникације нити било каквих могућности сарадње ученика са другим особама, што је за интеграцијски модел инклузивног образовања од посебне важности. Тако су наставници у наставном процесу изложени нереалистичним захтјевима да подстичу интегративне и развојне процесе ученика са посебним потребама, а од њих се очекује реализација садржаја по наставном плану и провјера нивоа знања свих ученика, без изузетка. Дидактичари, методичари и заговорници инклузивног образовања, нажалост, нису нашли практичне моделе имплементације интеграцијског инклузивног образовања и нашем когнитивгистички конципираном образовном систему.

Тако, на примјер, Љ. Крнета, (2010) констатује да су “институционалним васпитањем и образовањем у БиХ само дјелимично (у малом броју) обухваћена дјеца са посебним потребама и оно се одвија на традиционалан, сегрегацијски начин”.

Другим ријечима, да би се избјегла замка дискриминације у образовању и оцјена да је наш образовни систем ексклузиван¹⁶ и дискриминаторски¹⁷, имплементиран је интеграцијски модел инклузивног образовања како би сви ученици били стављени у једнаке социјалне услове и да би имали једнаке шансе на успјех. У реализацији те идеје занемарује се притом да су међу ученицима веома изражене индивидуалне разлике и наглашене неједнаке могућности успјешног усвајања садржаја важећег наставног плана и програма. На тај начин се отишло у другу крајност, па су дјеца са посебним потребама (због хендикепа који имају) стављена у неповољну социјалну ситуацију и неравноправан положај јер немају систем наставног рада довољно прилагођен њиховим реалним психофизичким могућностима.

16 Ексклузивитет нашег образовног система произлази из оријентације на тешко имплементирање идеја и иновација из других концепција.

17 Дискриминативност образовног система произлази из његове структуре, с обзиром на то да није за све једнако доступан, јер су паралелно са редовним школама функционисале специјалне школе и/или специјална одјељења за ученике са тешкоћама у развоју.

КАРАКТЕР ПРОМЈЕНА У ОБРАЗОВАЊУ

Као што је раније напоменуто, промјене у образовању засноване су на усклађивању са основним постулатима транзиционих процеса и успостављањем новог друштвеног и политичког система у земљама постсоцијалистичког друштва. Иако о тим процесима и промјенама постоје различита схватања и тумачења, ипак је већина аналитичара глобалних друштвених промјена (и поред евидентних разлика) сагласна да се текући преображај постсоцијалистичких друштава може свести на два кључна процеса и то на:

1. *процес модернизације* и
2. *процес демократизације*.

Разумљиво је да ова два процеса могу послужити само као општи оквир за разумијевање насталих промјена у друштву и тумачења њихових импликација на будуће правце развоја, не само друштва у цјелини него и неких појединих његових аспеката, као што је, на примјер, образовање. Тако, на примјер, В. Томановић (1997) сматра да се “историјски остваривало раздвајање ова два процеса, тако да су постојала друштва која су се модернизовала – али се нису демократизовала и обрнуто: у историји је било друштава, мада ретко, која су била релативно демократска, али нису била модерна у савременом смислу”.

Процес модернизације васпитања и образовања односи се како на цјелокупан систем васпитања и образовања, тако и на промјене у појединим његовим сегментима, а детерминисан је утицајима различитих фактора, од којих су најзначајнији:

- *експлозија знања*, тј. утицај великог броја нових сазнања и научних открића како на промјене у сфери постојећих наставних програма појединих наставних предмета, тако и на увођење нових наставних садржаја и нових наставних предмета;
- *увођење нових технологија*, јер се савремено друштво перманентно развија усвајајући нове технологије и на тај начин развија и/или усавршава нове облике комуникација међу људима (мобилни телефони, интернет);
- *појава нових материјала*, који служе за нове технологије, како за високо софистицирану технологију тако и за масовну употребу у свакодневном животу.

У том контексту модернизација друштва претпоставља и условљава модернизацију система васпитања и образовања, као основе за остваривање циљева и задатака васпитно-образовног рада, те модернизацију општих услова рада школе, опремљеност наставе савременим наставним средствима, оспособљеност наставника за употребу савремених дидактичко-информатичких иновација. Овдје треба још једном нагласити да се процес *модернизације*

васпитања и образовања требао односити на цјелокупан образовни систем, а не само на промјене у појединим његовим сегментима, као што се у пракси неријетко дешава, па се промјене сведу само адаптације наставних програма или *шимнкање* разредно-часовног система, иако је евидентна (још увијек) шаблонизована когнитивистичка оријентација и концепција процеса образовања, застарјела наставна технологија, доминација дидактичког материјализма, превелик број ученика у одјељењу, недостатак материјалних средстава за рад, недовољно обучени наставници за примјену модерне технике и технологије и савремених метода наставног рада.¹⁸ Заборављене су концепцијске промјене и прилагођавање система образовања потребама развој ученика а не само стицању знања.

Модернизација образовања, стога, подразумијева како концептуалне промјене у појединим сегментима система (предшколско, основно, средње и високо образовање), тако и у међусобном функционисању сегмената система, тј. подсистема. Посебно се то испољава у концепцијским промјенама, тј. увођењем другачијих концепција, које су примјереније потребама савременог човјека и друштва. Потом слиједе промјене у развијености и разуђености мреже школа, врсти и нивоу стручног образовања, односу општег, стручно-теоријског и практичног образовања, образовних профила те крутости или флексибилности веза између образовања и потреба друштва, као и у битним аспектима унутрашње организације школе. Ту се, прије свега, мисли на модернизацију општих услова рада школе, опремљеност наставе савременим наставним средствима, оспособљеност наставника за имплементацију промјена и употребу савремених дидактичко-информатичких иновација.

Стога имамо на уму да су концепције образовања израз одређеног погледа на људску природу и на усклађивање односа појединца према друштву и друштва према појединцу. Образовне концепције треба да обезбиједе задовољавање потреба појединца у друштву, а посебно његовог ефикасног развоја. На тај се начин кроз образовне концепције имплементирају савремена схватања и тумачења дјеловања социјалних фактора на развој појединца и обрнуто на допринос сваког појединца развоју друштва. Из таквих дијалектичких односа постављају се циљеви којима се тежи, исходи васпитно-образовног рада као и оријентације за које се појединци залажу, а потом из тог произлазе и различите концепције образовања. О томе Н. Хавелка (2000) констатује: "...оно што у највећој мјери одређује специфичност једне концепције образовања, поред циљева које ставља у први план, а који се односе на друштвене и индивидуалне функције образовања, то су врсте образовних ситуација, образовних процеса и образаца социјалчне интеракције на којим инсистира као на суштинским,

18 Озбиљну критику разредно-часовног система, те потребе и могућности перманентне модернизације образовања изложио је П. Мандић још давних седамдесетих година прошлог вијека, у дјелу *Иновације у настави*, "Свјетлост" Сарајево, 1972.

основним и обавезним облицима и стратегијама васпитно-образовне делатности”.

Другим ријечима, у промјенама које су изведене у образовању могло се и требало више поради на имплементацији и неке другачије концепције у образовању, како би се у већем степену ускладили савремени захтјеви друштва према образовању, што је посебно уочљиво у имплементацији идеја о инклузивном образовању. Наиме, међу познатијим концепцијама образовања¹⁹, осим когнитивистичке, најзначајније су персоналистичке, бихејвиористичке и интеракционистичке. Такође су познате и комбиноване концепције у којима се комбинују различити аспекти из неколико концепција. Слободније ћемо интерпретирати Хавелкино објашњење наведених концепција образовања.

Персоналистичке концепције образовања полазе од идеје хуманистичке психологије и учење схватају као процес који има пресудну улогу у развоју личности појединца. Основне његове карактеристике изведене су из Хербартових схватања о слободном васпитању које се одвија у природним животним условима, гдје наставу карактерише стална подршка наставника. Улога наставника је у томе да ученицима омогући испољавање склоности и интересовања, уз пуно ангажовање развојних могућности и диспозиција. Ученицима се оставља пуна слобода да се руководе сопственим тежњама, а наставник се служи недирективним поступцима.

Бихејвиористичке концепције образовања засноване су на полазним теоријским тумачењима бихејвиориста, па се овај концепт манифестује као срединска контрола процеса учења, а посебно учење вјештина потребних за живот, тј. које могу бити корисне у свакодневном раду и животи и које имају практичну вриједност за стицање материјалних добара. Теоријски модел је изведен из Скинеровог оперантног условљавања, гдје је реакција или одговор ученика на стимулус основна јединица понашања. Осим тога у овој концепцији важну улогу имају схватања Бандуре о социјалним облицима учења, а посебно учење улога, учење имитацијом и идентификацијом које омогућавају усвајање пожељног понашања и система социјалних норми и вриједности. Улога наставника је да дизајнира ситуације према С-Р моделу, да селекционише и моделује стимулансе, те да подстиче пожељно понашање.

Интеракционистичке концепције образовања полази од схватања да се највећи дио развоја појединца одвија кроз интеракцију са другима и учење са другима. Према тим схватањима настава је социјално-психолошки процес континуираних интеракција и комуникација између различитих актера. Наставник је организатор наставног рада у којем учествују сви актери – ученици и наставници. Њихово учешће је нужно у свим фазама од планирања

19 Више о концепцијама у образовању читалац може наћи у књизи Ненад Хавелка, *Ученик и наставник у образовном процесу*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.

преко реализације до евалуације. Остварени степен индивидуалне и социјалне компетентности верификује се кроз тимски рад и групне активности.

Комбиноване концепције образовања заснивају се на идеји да ниједна концепција сама по себи није потпуно задовољавајућа, те да је могуће и потребно наставни рад организовати по комбинацији различитих аспеката из појединих концепција. По том концепту ефикаснији је васпитно-образовни рад у којем је омогућено отворено преузимање неких идеја и образаца понашања који се могу имплементирати, него потпуно дистанцирање од других концепција и затварање у сопствену концепцију.

Међутим, у нашим условима модернизација образовања је усмјерена на усклађивање наставних планова и програма, гдје се сучељавају погледи традиционалистички оријентисаних креатора образовне политике и креатора који теже да образовање осавремене новим сазнањима и научним достигнућима. При активностима на модернизацији наставних планова и програма требало би да се остварују ефекти развојних концепција који су усклађени са перспективама развоја модерне науке и технологије, иако је евидентно да се у пракси неријетко јављају и тенденције задржавања постојећег стања. Тежи се, наиме, да се у наставне програме имплементира све више нових наставних садржаја, уз задржавање постојећих, што недвосмислено изазва ефекат акумулирања енормне количине информација и чињеница, те изазива преоптерећеност ученика. На тај начин се поново актуализовало питање концепције наставних програма према теоријским полазиштима дидактичког материјализма или дидактичког формализма.²⁰

Општа је процјена савремених аналитичара да је модернизација образовања нужан процес како би се обезбиједио адекватан развој појединца и друштва у цјелини са савременим токовима.

Процес демократизације васпитања и образовања заснива се на демократизацији односа у друштву, а рефлектује на успостављање демократичнијег положаја ученика и наставника у васпитно-образовном раду. Извјесно је да је досадашњи доминантан положај наставника као предавача и ученика као слушаоца, постао сметња успостављању разноврснијих комуникација и развоја ученика, те га је нужно мијењати.

Аналитичари друштвених промјена наглашавају да су политичке промјене (посебно прелазак из једнопартијског у вишепартијски политички систем и из политичког монизма у политички плурализам) допринијеле формирању специфичне друштвене атмосфере у којој је *слобода избора* постала једна од темељних карактеристика функционисања појединца у друштву. Осим тога, током друштвених промјена израженије је наглашавање индивидуалитета на

20 Овдје имамо на уму да покушаји растерећења ученика сувишних садржаја из наставних предмета неријетко буду оцијењени од појединих представника тих наставних предмета као потцјењивање наставних предмета и наставника који изводе ту наставу, па се најчешће такве акције заврше на штету ученика.

рачун колективитета, што даје већу могућност испољавања индивидуалних карактеристика и личних интереса појединца у друштву.

Такође, битан аспект друштвених промјена односи се на индивидуално психолошки однос појединца према друштвеним појавама и процесима. Сматра се да будуће друштво треба у већој мјери да омогући појединцу слободу дјеловања и испољавања, што значи више слободе у избору и већи степен учешћа у креирању друштвених токова, што се може постићи већом децентрализацијом функција и укључивањем већег броја појединаца у доношењу одлука важних за заједницу. Такво друштво је отворено за дијалог не само са другачијим политичким опцијама и идејама него и са измијењеним вриједносним оријентацијама. Ново друштво је засновано на принципу по којем је *слобода појединца услов слободе других у друштву*. Другим ријечима, ново друштво треба да буде отворено за испољавање предузетничких идеја и акција појединца и да омогући потпунији развој индивидуалности. Трећи битан аспект друштвених промјена односи се на индивидуално психолошки однос према појавама и процесима. Очекује се да ново друштво у већој мјери омогући појединцу слободу понашања, слободу избора и веће учешће у креирању друштвених токова, што се може постићи децентрализацијом функција и укључивањем већег броја појединаца у доношењу одлука важних за заједницу.

На индивидуално-психолошком плану евидентне су још израженије промјене. Положај појединца у текућим промјенама ослоњен је на развој демократије која треба да обезбиједи институционализовани оквир за другачији положај појединаца и група. У том контексту евидентне су најрадикалније промјене, како у свијести људи, тако и у њиховом понашању. Извјесно је, наиме, да укључивање у промјене претпоставља свијест о потреби за промјенама, а затим проналажење конкретних модалитета којима би се те промјене могле реализовати.

На трагу таквих концепција расправља се и о демократизацији односа у школи, према моделу демократизације друштва. Расправља се о могућностима већег утицаја не само ученика и родитеља него и становника из локалне заједнице на креирање, не само наставних програма, него и веће контроле рада наставника као и цјелокупног функционисања рада школе.

У том смислу битан аспект демократизације односа у школи односи се на промјене у позицији наставника и позицији ученика у реализацији васпитно-образовног рада. Очекује се да се *основни принципи понашања појединца у друштву могу примјенити на понашање ученика у настави*. Стога је од ученика нужно захтијевати подузимање различитих активности, како би се од њега као појединца касније могла очекивати иницијатива у рјешавању важних питања у друштву. Да би се такве промјене могле остварити у нашем васпитно-образовном раду неопходно је оспособити наставнике за примјену интерактивних метода рада у настави и промијенити положај ученика у наставном раду, те ученике из пасивне улоге слушаоца помјерати ка улози активнијег креатора наставног рада.

Процес демократизације образовања *Н. Хавелка* (2000) посматра из “две перспективе: *спољашње*, којој је у фокусу ангажовање друштвене заједнице да створи услове за развијање и подржавање демократског модела образовног система и *унутрашње*, којој су у првом плану актери свих делатности које постоје у оквиру образовног система, међусобни односи тих актера виђени кроз призму њихових надлежности – њихових права и одговорности. Демократизација друштва у целини је објективни предуслов процеса демократизације образовног система, али односи унутар самог система могу тај процес успоравати или убрзавати”.

Чини се, ипак, да је у маси разноврсних идеја и акција, на плану промјена у друштву и образовању, код просвјетних радника евидентан недостатак јасне концепције и довољно знања не само о развоју образовања у будућности, него и о конкретним активностима модернизације образовања у садашњости. Више је него очигледно да се у јавност, (посебно иступањем појединих страначких лидера), лансирају дијаметрално супротне информације о развоју и перспективама образовања, а да у друштву још није изграђен ауторитет који би обезбиједио неопходни консензус и јасан програм о српском националном интересу. То се очигледно види у активностима на имплементацији инклузивног образовања, тј. идеје о интеграцији дјеце са посебним потребама у школски систем са вршњацима у редовни наставни рад.

ОД ЕКСКЛУЗИВНОГ КА ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ

Као што је већ напоменуто, наш систем образовања окарактерисан је као ексклузивистички систем, с обзиром на то да се у њега тешко имплементирају идеје и иновације из других концепција, без обзира на то колико су друштвено пожељне и прихватљиве и колико су у духу потреба развоја дјеце. Другим ријечима, наш образовни систем круто и шематизовано, јасно и досљедно инсистира на традиционалној организацији и реализацији наставе кроз разредно-часовну организацију и реализацију наставног плана и програма. Организација рада у школи заснована је на подјели ученика у разреде и одјељења. Таква организација је настала из потребе да се повећа ефикасност наставниковог рада са већим бројем ученика, јер је наставник, који ради са тридесетак ученика у исто вријеме, много продуктивнији, ефикаснији и кориснији него наставник који је до тада радио са једним учеником.

Подјела ученика на разреде и одјељења заснована је на претпоставци да су ученици истих година (хронолошког узраста) приближно једнаки и према другим обиљежјима и карактеристикама, а посебно с обзиром на темпо

развоја ostalih карактеристика, те да имају исте шансе на успјех у васпитно-образовном раду. Претпоставља се да постоји *просјечан* или *типичан* ученик, који одражава све особине осталих ученика, те да је према њему потребно организовати васпитно-образовни рад. На тој претпоставци су, поред осталог, израђени наставни планови и програми; конципирани уџбеници; тако се вреднују резултати које ученици постижу у васпитно-образовном раду; настава се изводи на часовима који трају 45 минута; наставници реализују програмске садржаје по одређеним концепцијама часа (уводни, главни и завршни дио) и многе друге. Настава се изводи као да сви ученици истог одјељења или разреда имају једнаке могућности за извршавање једнаких задатака.

Међутим, нова научна сазнања из педагогије и психологије су показала да наведене претпоставке нису утемељене на научним чињеницама, те да их треба напустити и организовати васпитно-образовни рад на претпоставкама које су научно утемељене, тј. на сазнањима која показују да ученици истог разреда и одјељења нису хомогена група ни у којем битнијем аспектима свог развоја, па чак ни с обзиром на темпо развоја, те да треба уводити облике и методе рада које су примјерене индивидуалним разликама међу ученицима.

Доминација *просјечног ученика* је доведена у питање. Доказано је да неједнак темпо развоја сваког ученика, као и разлике у генетским потенцијалима и социјалним околностима и условима у којима се развијају, доводи до великих индивидуалних разлика међу ученицима. Разлике се јављају, не само у тјелесном већ и у менталном развоју, брзини напредовања у настави, степену усвојених знања и уопште на образовном нивоу. Тјелесне разлике су очигледне и нико их не доводи у питање, али о осталим разликама у васпитно-образовној пракси, још увијек, мало се зна и премало подузима како би се организација наставног рада прилагодила већем броју ученика. Наиме, евидентне су разлике у тјелесним карактеристикама, јер су у истом одјељењу ученици неједнако развијени, иако су истог хронолошког узраста: неки су знатно виши и дебљи од других, а неки су нижи и мршавији. Може се лако уочити да је најмање највиших и најнижих ученика, а да је највећи број ученика између њих. Исто је и са тежином и другим физичким карактеристикама. Разлике су очигледне и лако уочљиве. Опажањем се, међутим, не могу опазити и прецизирати величине разлика. За утврђивање прецизнијих показатеља о величини разлика у висини или тежини ученика неопходно је извршити одређена мјерења.

Постоје, међутим, и разлике у тјелесним карактеристикама које у мањој или већој мјери утичу на понашање ученика, али и уопште на укупне резултате васпитно-образовног рада и, посебно, на успјех у учењу. То су карактеристике развијености појединих чулних органа (вид, слух). Према ученицима код којих постоје тешкоће у развијености појединих чула неопходно је прилагођавање услова васпитно-образовног рада степену развијености или оштећености чула. Стављајући ученика са оштећеним чулима у клупе ближе наставниковом столу

или школској табли, могу се омогућити повољнији услови за рад и створити оптималније претпоставке за бољи резултат.

Много је теже, међутим, створити услове за бољи резултат прилагођавајући постојеће услове, према психичким карактеристикама и особинама психичког развоја ученика. Тешкоће се увећавају и зато што разлике у нивоима психичког развоја нису лако уочљиве, као тјелесне разлике. О индивидуалним разликама у психичком развоју ученика можемо закључивати тек на основу поузданијих мјерења и испитивања појединих карактеристика, или резултата које су ученици већ постигли у васпитно-образовном раду.

Из искуства је познато да ученици у једном одјељењу не постижу једнаке резултате, него да постоје ученици који напредују брже и ученици који спорије напредују. Разлике се могу уочити у свим подручјима васпитно-образовног рада, а посебно у читању, разумијевању прочитаног текста, писању, рачунању итд. На основу тога се може лако извести закључак да код ученика једног одјељења постоје изражене разлике и у интелектуалним способностима, које су претпоставка успјеха ученика у настави.

Током промјена у образовању ситуација се, међутим, лагано мијења под утицајима и покровитељством многобројних међународних организација и институција, гдје се реализују различити пројекти усмјерени на промјене у системима образовања. Неријетко су се ти пројекти реализовали уз извјесну материјалну помоћ и финансијску подршку, тако да су за неке организаторе и учеснике у промјенама тако конципирани и реализовани пројекти постали добар извор додатних прихода и један од доминантних начина стицања финансијских средстава потребних за послијератни опоравак и преживљавање. То је и основни разлог што су *експертске тимове* за имплементацију нових идеја и пројеката сачињавали чешће подобни сарадници него врхунски стручњаци за образовање. Стога је и долазило (и још увијек долази) до различитих непрецизности у преузимању нових идеја, превођењу стручних појмова или некритичком *имплементирању* искустава из других земаља.

Концепцијски посматрано заједнички именилац тих пројеката, без обзира да ли су имплементирани у предшколском, основношколском или средњошколском нивоу, може се извести на основу анализе њихове суштине, с обзиром да су усмјерени на промјене у:

- *систему образовања*, тј. на концепцијске промјене у организацији и функционисању школе (корак по корак, интерактивна настава, инклузивно образовање), јер је циљ да организација наставе и школе у цјелини буде прилагођена карактеристикама ученика, а не као у разредно-часовном систему да се ученици прилагођавају настави и школи;

- *организацији наставе*, тј. увођењу нових наставних модела и нових организационих облика наставног рада, а посебно на дидактичко-методичке моделе којима се мијења положај ученика у процесу сопственог развоја

(интерактивна настава, активно учење/настава, корак по корак, инклузивно образовање), јер је циљ да ученици буду активнији у процесу учења и наставе;

– односу учења и развоја, јер је постојећа општа организација наставе више усмјерена на реализацију наставног програма и усвајање наставних садржаја него на развој дјетета, а циљ промјена је да се у наставном раду умјесто учења оријентисаног на ефекат, тј. учења конкретних знања утиче на развијање специјализованих операција или техничких вјештина. У већој мјери афирмише учење као процес које је оријентисано на развој, тј. учење којим се подстиче дјететов складан свестрани психофизички а посебно социјално-емоционални и интелектуални развој.

У основној школи експлицирани су кроз пројекте: *Step by Step* (корак по корак), *активно учење – настава*, *интерактивна настава* и *инклузивно образовање*. Иако се ови пројекти у нашим основним школама реализују независно један од другог, евидентно је да су они међусобно синхронизовани, да су у великој мјери комплементарни и да међу њима постоје значајне (нескривене) сличности. Имплементирајући ове пројекте у наш школски систем, тј. организујући разноврсне активности на оспособљавању наших кадрова и дајући финансијску подршку за њихову примјену, међународни медијатори су се *фокусирали* на неколико аспеката.

Пројекат *корак по корак (Step by Step)* намијењен је за увођење промјена у васпитно-образовном раду са дјецом предшколских установа и ученицима нижих разреда основне школе. Заснован је на учењу оријентисаном на развој. Концепт претпоставља другачију организацију васпитно-образовног рада и не само промијењеном положају васпитача и дјеце млађег школског узраста него тежи већем и квалитативно другачијем укључивању родитеља и породице у васпитно-образовни процес. Исходи васпитно-образовног рада оријентисани су на цјелокупан развој дјетета, а не на доминантно стицање знања.

У пројекту *активно учење/настава Иван Ивић* (Ивић са сарадницима 1995) је експлицирао значајне разлике у организацији школског учења између *трансмисионих* наспрам *интерактивних облика учења*. Аутор са сарадницима сматра да је “наша настава више трансмисиона, јер се заснива на познатим шемама да наставник излаже а ученици слушају, меморишу и репродукују оно што су научили”, за разлику од диференциране наставе која тежи кооперативном учењу, раду у малим групама, тимској настави итд. Опште је увјерење да *трансмисиона настава* доминира у нашим школама, с обзиром да је најчешћи фронтални облик рада, примјена предавачких метода и пасивна улога ученика у процесу стицања знања. Овај пројекат је намијењен интензивирању активитета свих ученика у постојећој разредно-часовној настави, уз другачију дидактичко-методичку организацију наставе, али без значајнијих промјена у организацији непосредног васпитно-образовног рада.

Пројекат *интерактивна настава и учење* конципиран је на поставкама учења као процеса, а практично је усмјерен не само на усклађивање образовања и положаја ученика у наставника у образовању са промјенама у друштву и положајем грађанина у друштвеним процесима, него и на подстицање социоемоционалног и интелектуалног развоја дјетета примјеном облика учења са другима. По овом моделу учење се одвија помоћу наставних садржаја који се усвајају у сарадњи са другим особама из непосредне социјалне средине, а не само уз помоћ наставника у школи. Овај пројекат је конципиран тако да претпоставља значајније промјене у разредно-часовној организацији непосредног наставног рада.

Пројекат *инклузивно образовање* намијењен је интеграцији ученика са посебним образовним потребама у школски и друштвени живот и, такође, захтијева не само крупне промјене садашње организације наставе, него и концепцијске промјене у систему образовања. Имплементацијом овог пројекта треба да се обезбиједи оптимални услови за остваривање права у образовном сектору за све ученике, без икакве дискриминације, сегрегације²¹ или маргинализације²². Другим ријечима, овај пројекат је намијењен свим ученицима у школском систему, а захтијева промјене у организацији васпитно-образовног рада у школи и другачији приступ наставника у процесу васпитно-образовног рада са ученицима.

Имплементација наведених (и других) пројеката настала је из низа разлога. Прије свега из потребе да се ексклузивитет образовног система замијени или бар ублажи инклузивитетом, јер су све израженије критике постојеће организације, функционисања и незадовољавајућих ефеката когнитивистички конципираног васпитно-образовног рада у нашим школама, који су све израженији посљедњих година, али и усклађивања образовања са промјенама у друштву током транзиције²³. Оцјене да је настава предавачка, да доминира

21 *Сегрегација* се односи на појаву одвајања и елиминисања појединих нација или раса из политичког, друштвеног, културног и јавног живота. У литератури појам има двојако значење: психолошки – издвајање групе психолошких феномена и њихово образовање у повезану, посебну групу и социолошки – одвајање или издвајање неке категорија популације, било у географском смислу (као у гетима – посебним предјелима за становање) или пружање посебних олакшица (као што су школе, позоришта, спортски терени, цркве). Може да се заснива на законским прописима – свесно одржаваним традицијама, или несвјесном селективном утицају правосуђа – за разлику од предрасуда и дискриминација.

22 *Маргинализација* може бити исто толико штетна, ако не и штетнија. Односи се на ситуације у којима се поједине групе или појединци стављају категорије *ниже вриједности* или да егзистирају као другоразредне особе и групе. У таквој ситуацији појединци обично обављају прљавије послове у друштвеној заједници и немају равноправан друштвени статус. Повољнија друштвена позиција је резервисана за елиту у новом друштву.

23 О ставовима према промјенама у образовању и спремности просвјетних радника да се ангажују у провођењу промјена читалац може наћи у публикацији Д. Крнета, (2000), *Однос просвјетних радника према промјенама*, Републички педагошки завод, Бањалука.

организација типа *ex cathedra*, да су учесници (ученици и студенти) у већој мјери објекти а мање субјекти васпитно-образовног рада, да су више пасивни слушаоци него активни чиниоци у процесу свог развоја, изазвале су опште расположење просвјетне јавности о потреби крупнијих промјена у образовању. Међутим, умјесто да ови пројекти буду основа за промјене у образовном систему ови пројекти су имплементирани као иновација већ постојећег система и тако су успостављени односи некомпатибилних дијелова образовног система.

Инклузија је процес прилагођавања васпитно-образовног рада потребама и могућностима ученика са тешкоћама у развоју постојећој организацији наставе. У ужем смислу наглашава припрему и за укључивање ученика с потешкоћама, као и оних са више установљених потреба у најближе школе, с вршњацима, уз неопходну подршку служби и допунске помоћи, како би се истовремено реализовао успјех и на плану учења и на плану припреме дјете за равноправно учествовање у друштву. Заснована је на схватању да се највећи дио развоја појединца одвија кроз интеракцију са другима и учење са другима, те да би настава требало да буде више социјално-психолошки процес континуираних интеракција и комуникација између појединца и других актера, како у настави тако и ван наставе. Другим ријечима, такав приступ је заснован на идеји интеграције дјете са посебним потребама са својим вршњацима у школским условима.

У том смислу (Крнета 2010) констатује да “обухват дјете са посебним потребама све више добија на значају, јер у друштву расте свијест да свако дијете има право на једнаке шансе у образовању и васпитању”, што потврђују и измјене закона о предшколском, основном и средњем образовању и васпитању. Наставник би требало бити организатор и реализатор наставног рада у којем учествују сви актери, и ученици и наставници, у свим фазама наставног рада, од планирања, преко реализације до евалуације.

Појам *инклузија* има поријекло у латинском језику, а представља изведеницу која значи укључивање, укљученост, обухватање и подразумијевање. Изворно значење можемо тражити у двије латинске ријечи. Прва је *inclūdo* што значи закључати, затворити, зачепити, пријечити, уоквирити, оковати, овити, убиљежити, закључити (Жеписћ 1961). Друга је *includio* а значи затвор, затварање. Изведен из ових значења, појам инклузија би подразумијевао интеграцију, овијање, уоквиривање, а у социјалном смислу укључивање појединца у одређену заједницу која је мање или више затворена или отворена цјелина.

Са аспекта организације васпитно-образовног рада најповољније је подстицати интеграцију ученика у нову школску средину. *Интеграција* (лат. *integratio* – састављање, спајање) је термин којим се означава повезивање, спајање, уједињавање дијелова у цјелину. У психологији појам интеграција означава укључивање појединца у нову друштвену средину уз задржавање

претходног културног идентитета и прихватање стварности свакодневног живота у другом друштву. Овим изразом се указује на процес ефикасног укључивања и функционисања личности у новој средини. Драган Крстић, у *Психолошком речнику* употребљава појам интеграција кад указује на процес који води “обједињавању делова у функционалну целину, или стање обједињености и целовитости, достигнуто у неком степену. На тај начин личност постиже унутарњу доследност, која се заснива на међузависности њених појединих сегмената”.

Неки аутори, као на примјер Х. Б. Инглиш и А. Ч. Инглиш, праве дистинкцију између социјалне и васпитне интеграције. *Социјална интеграција* је: (1) процес чврстог уједињавања различитих елемената једног друштва, или групе и (2) процес којим се индивидуа хармонично подешава или прилагођава групним стандардима. *Васпитна интеграција* је: политика да се шаљу у школе и разреде дјеца без дискриминисања у погледу расе, обојености или припадности етничкој групи.

На тим идејама конципиран је и пројекат промјена у образовању према којима је обухват дјеце са посебним потребама у редовним умјесто специјалним школама и одјељењима назван инклузивно образовање. Опредјељење креатора образовне политике било је да се прихвати и развија модел интеграције, заборављајући притом да у савременој образовној пракси у свијету егзистира неколико различитих модела инклузивног образовања.

Тако, на примјер, анализирајући однос друштва кроз историју према особама с посебим потребама Тимерс и Хигенс (2000) наводе седам модела и различитих концепција инклузивног образовања и то:

- *Модел милосрђа* почива на религијски базираном милосрђу.
- *Медицински модел* полази од тога да се ментална ретардација сматра болешћу и да треба да буде предмет само медицинске његе. Дијете са оштећењем се посматра као проблем са којим се примарно сусрећу стручњаци профила лијечника, специјалиста, рехабилитатора, а не просвјетни радници или други неадекватно образовани стручњаци. Процес дијагностике, третмана, школовања или запошљавања одвија се без учествовања саме особе, а често и без консултовања са породицом. Одлуке доносе тимови стручњака, који дефинишу мјере и услуге намијењене поменутој популацији.
- *Развојни модел* је конципиран на различитим методама учења а полази се од тога да се различите способности могу развијати. Образовни систем има недостатак који се манифестује на стални притисак на постизање резултата, те због тога се занемарује социоемоционални развој. Свјетска здравствена организација (WHO-СЗО) наводи да хендикеп треба схватити као субјективно доживљавање властите индивидуалности, односно, као смањену способност која спречава особу да оствари оно што жели у својој друштвеној потреби. На тај се

начин поставља као проблем друштвена условљеност хендикепа и као таква се треба и рехабилитовати у друштвеној средини.

- *Модел интеракције* почива на принципима хуманистичке психологије, користи холистички приступ у разумијевању јединствености и цјеловитости сваке особе, па тако и особе с менталном ретардацијом, наглашава важност чисте комуникације, а у планирању заштите и рехабилитације на централном мјесту је задовољавање потреба.
- *Модел интеграције* мијења изоловано мјесто особе с менталном ретардацијом у култури и друштву укључујући их у сва подручја живота и рада у “нормалној” средини, према њиховим способностима. Интеграција у свом фокусу има дијете с проблемом и указује на потребу организације наставног рада са том категоријом ученика, док инклузија у центру пажње има систем и указује на потребу систематичног постављања модела образовања који су компатибилни са постојећим системом образовања. Но, без обзира да ли је ријеч о процесима или само терминима којим означавамо инклузију или интеграцију, у пракси се најчешће поистовјећују, некритички имплементирају. Дешава се да чак у једном те истом тексту аутори ове термине употребљавају непрецизно и без ограничења, што доводи до конфузије која може да одведе у смјер којим нисмо имали намјеру да идемо.
- *Модел нормализације* заједно чине модел интеракције и интеграције, те се, према овом моделу, тежи да се услови живота особа с менталном ретардацијом настоје учинити што сличнији “нормалном” животу. Наглашава се релација особа с менталном ретардацијом са њеном околином, те се ставља нагласак на личну одговорност.
- *Модел еманципације* полази од равноправности различитих партнера у процесу рехабилитације, те становишта да до развоја људских способности доводе међуљудске релације. Нагласак је на што већој социјалној прилагођености, али уважавајући особност свих особа, па тако и особа с менталном ретардацијом. Еманципација значи задовољство спознајом што сте човјек.

На овим просторима, тј. на простору земаља бивше Југославије, егзистира модел интеграције. У том контексту термин *интеграција* се у већини европских земаља, па и код нас, првенствено употребљава у значењу “обликовање нових и разноликих васпитно-образовних алтернатива за дјецу са посебним потребама, а не елиминацију алтернатива” (Turnbull A.P., Shultz 1979), а потиче од латинске ријечи *integr* (нетакнут, цијели). Тежак (1985, према Smidt 1997), говори о “обнови, поновном удруживању некад недотакнутих, а растављених цјелина”.

Овдје треба нагласити да интеграција у свом фокусу има проблем укључивања дијете са психофизичким тешкоћама у образовни систем, док инклузија у центру пажње има проблем промјена у систему образовања и његовог прилагођавања

потребама и могућностима дјеце са посебним потребама у редовно школовање. Станчић (1982) говори о интеграцији као процесу креирања услова за дјецу с тешкоћама у развоју, а који ће осигурати у сваком конкретном случају најмање рестриктивну околину за њихов развој. Васпитно-образовни систем, кад год је могуће и оправдано, треба омогућити смјештај дјеце с посебним потребама у редовне васпитно-образовне установе, уз истовремено обезбјеђивање субјективних и објективних претпоставки за њихово прихватање, образовање, (ре)хабилитацију и психолошко повезивање са социјалном средином у коју су смјештена. Васпитно-образовна (едукацијска) интеграција само је средство шире социјалне интеграције која се остварује у складу са принципом конвергенције и отклањањем сегрегацијских механизма који још увијек дјелују и могу дјеловати у широј социјалној средини. Овако схваћена интеграција је циљ, процес и организацијски систем који се степеновано остварује.

Ковачевић и сар. (1988) наглашавају да едукацијска интеграција није увијек довољна да би се остварила шира и потпунија социјална интеграција; често је потребно вршити низ трансформација биопсихосоцијалног система појединца и током едукацијске интеграције као и изван ње, што је укључено у различите поступке рехабилитације, како би се повећао адаптивни потенцијал личности особа с тешкоћама у развоју. У правцу задовољења тако постављеног циља, неопходно је и мијењање социјалне околине (макро и микро средина) да би социјална интеграција могла успјети.

Основна идеја инклузивног образовања односи се, дакле, не само на промјене у систему образовања, него и у организацији наставе, али и на схватање фактора који утичу на развој дјеце. Теоријски модел тих и таквих промјена налази се у схватањима да фактори социјалне средине много више него што се то сматрало до сада утичу на развој појединца, а посебно су експлицирани у социјално-когнитивној теорији Лава Виготског, који је наглашавао значај учења са другим и од других, као најдјелотворнији начин учења појединца у социјалној средини.

Методе учења са другима су методе учења које подстичу развој појединца у непосредној социјалној ситуацији, јер су засноване на кооперативним и интер-активним облицима комуникације и разноврсним односима међу актерима. Сматра се да би методе учења са другима могле надомјестити недостатке једносмјерних акција појединца и доприносити не само разноврсним комуникацијама између различитих актера у наставном раду, него и свестранијем когнитивном, емоционалном и уопште психосоцијалном развоју ученика. У том контексту рад у паровима и рад у малим групама, а посебно метод интерактивног учења, омогућавају разноврсне облике психосоцијалне интеракције међу актерима и на тај начин подстичу правилан социоемоционални развој дјетета.

Стога је разумљиво да у разматрању организације најдјелотворније методе учења, која би могла бити најподеснија за 21. вијек, треба имати на уму неколико

битних момената. У првом реду треба имати на уму однос учења и развоја и досадашња сазнања (посебно Виготског и његових сарадника) према којима је нужно разликовати допринос организације учења ради дјететовог свестраног развоја од учења специјализованих операција или техничких вјештина (учење неког садржаја из књиге, куцања на машини или вожња бицикла). Виготски (1996) о томе каже: “На овоме се и заснива сав значај учења и развитака, а то, заправо, чини садржину појма зоне наредног развоја. Педагогија се мора оријентисати ка сутрашњици, а не ка јучерашњици дечјег развоја. Тек онда ће она успети да у току учења изазове оне развојне процесе који се сада налази у зони наредног развоја”.

Друго што је важно у антиципирању дјелотворног модела организације учења је утицај социјалне средине и стимулуса који потичу из социјалне и културне средине, а који се заснивају на сарадњи и учењу. “Сасвим је јасно да у сензитивном раздобљу одређени услови, нарочито извјесна врста учења, могу утицати на развој само док се односни развојни циклуси не заврше”, сматра Виготски. Такође треба имати на уму да учење са другима може да продукује веће ефекте него самостално учење, јер, како каже Виготски “дијете у сарадњи, уз нечије руковођење и уз нечију помоћ увек може урадити више и решити теже задатке него самостално”. Осим тога посебно је важно, што и Виготски наглашава да “оно што дете данас уме да уради у сарадњи, сутра ће моћи да уради самостално”.

Треће, што је још значајније а изведено је из истраживања које је провео Виготски са сарадницима да “зона наредног развоја има непосреднији значај за динамику интелектуалног развоја и успех у настави него актуелан ниво њиховог развоја, с тим што је потребно одредити доњи и горњи праг учења”. Овакве ставове је потврдио и Торндајк наглашавајући да је “дете развијено точно онолико колико је обучено” (према Виготски 1996).

Четврто, доказано је да теорија формалне дисциплине, тј. схватање да неки наставни предмети не пружају само знања садржана у том предмету, него да развијају и опште интелектуалне способности дјетета, дефинитивно не може опстати као релевантно тумачење односа учења и развоја, јер су многобројна истраживања показала супротно. Виготски (1996), наимае, сматра да се “апстрактно мишљење детета развија на свим часовима” и да се његов “развој уопште не разлаже на посебне токове према свим предметима на које се дели школска настава” и додаје да би било неисправно мислити да “ако је у једном полугодишту ученик научио нешто из аритметике, онда је и у унутрашњем полугодишту свог развоја постигао подједнаке успјехе”.

С обзиром на то да се учење у паровима и малим групама повремено примјењује у нашој васпитно-образовној пракси (али не као методе учења са другима него као иновација у настави или као индивидуализација наставе) и да су у наставној пракси то добро познате методе учења, овдје ћемо само укратко експлицирати властити поглед на основне карактеристике интерактивног

учења, с обзиром на то да су у стручној јавности о тој методи учења раширена не само различита, углавном погрешна и непрецизна схватања, него и произвољне интерпретације. Наиме, просвјетна јавност се све чешће суочава са низом нових изазова и различитих захтјева за промјенама у образовању, те организацији наставе и учења. Разумљиво је да постојеће појмовне заблуде и, посебно, појмовне непрецизности које се у јавности употребљавају за интерактивну наставу, не само изазивају суштинске нејасноће, већ могу да успоравају и у погрешном правцу усмјеравају токове њихове примјене.

Учење је у таквој организацији наставе оријентисано на сарадњу појединца са другим особама не само из уже школске (разредне) средине, него и шире социјалне средине. Активност појединца у процесу учења је детерминисана, прије свега, његовим личним капацитетима, али у доброј мјери зависи и од помоћи и сарадње других особа из непосредног социјалног окружења.

ЕФЕКТИ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА

У анализи ефеката инклузивног образовања у нашем образовном систему треба имати на уму да на коначне ефекте инклузивног образовања велики утицај имају различити фактори, те да један фактор сам по себи не може бити пресудан за успјех или неуспјех мисије зване инклузивно образовање. Другим ријечима, синдром фактора детерминише имплементацију и ефекте инклузивног образовања. У том контексту се фактори који детерминишу ефекте инклузивног образовања могу класификовати у двије широке групе:

- а) објективни фактори и
- б) субјективни фактори.

У објективне факторе се могу класификовати сви они фактори који су настали као продукт друштвених промјена, који одражавају карактеристике социјалне средине, те они који произлазе из система васпитно-образовног рада. Сви они укупно могу послужити као општи оквир не само за разумијевање онога шта се дешава у образовању, него и као сценариј за организацију и реализацију непосредног васпитно-образовног рада у цјелини и посебно са дјецом која имају тешкоће у развоју. Другим ријечима, конкретан нормативно правни оквир (политика образовања, закони, правилници, наставни планови и програми, систем оцјењивања, мрежа школа), ниво економске развијености државе и локалне средине, па потом и материјални статус школа, те опремљеност савременим дидактичким медијима, али и постојећа традиција образовног рада су, несумњиво, детерминанте ефикасности инклузивног образовања. Они чине укупност дјеловања друштвене заједнице на организацију, реализацију

па и на ефикасност како васпитно-образовног рада у цјелини тако и на ефекте инклузивног образовања.

У субјективне факторе могу се класификовати носиоци активности на конципирању, организацији и реализацији модела инклузивног образовања. У том смислу пресудну улогу имају не само креатори модела инклузивног образовања, него и релевантни експерти или експертски тимови који су укључени у пројектовање промјена и покретање реформи (носиоци функција и радници у министарствима, експерти са факултета и института, чланови радних група (педагози, психолози, дефектолози, социјални радници и други), наставници, родитељи и ученици. Сви они (и други који активно утичу а нису овдје побројани) заједно, и свако за себе, посебно, носи дио одговорности за пројекат имплементације инклузивног образовања у школски систем.

Како у процесу непосредне реализације инклузивног образовања централно мјесто заузимају наставници, ученици и родитељи, поставља се питање да ли су они, као најважнији чиниоци, у задовољавајућој мјери оспособљени да реализују тако комплексне и одговорне идеје. Иако није спорно да су родитељи, наставници и ученици довољно мотивисани за провођење тог процеса, поставља се и питање да ли су довољно оспособљени да остваре резултате који би били задовољавајући.

У одговору на наведена питања, послужиће резултати индивидуалних истраживања, с обзиром на евидентан недостатак системских истраживања покренутих од креатора образовне политике и покретача реформи образовања.

Тако се, на примјер, мр Борка Вукајловић у раду Инклузивно образовање у теорији и пракси (Вукајловић 2010), бави истраживањем субјективних фактора имплементације инклузивног образовања, проучавајући спремност ученика, наставника и родитеља да имплементирају инклузивно образовање. У том контексту извршила је истраживање ставова и мишљења ученика, наставника и родитеља о централном питању имплементације инклузивног образовања, тј. о положају дјеце са посебним потребама у редовној настави и њиховом интеграцијом у разредни колектив.

Вукајловић је провела истраживање у 13 одјељења редовне наставе гдје су били и ученици са посебним потребама, а затим је израчунала одговарајуће индексе – *индекс прихватања*, *индекс одбацивања* и *индекс социометријског статуса*. Сви ученици су приликом примјене социометријског упитника ($N = 460$) имали могућност да врше избор у четири критерија (два позитивна и два негативна избора) и са ограниченим правом на највише три позитивна ($+i = 3$) и три негативна избора ($-i = 3$). Након тога су у сваком одјељењу, гдје је проведено испитивање, идентификовани ученици са високим и са ниским социометријским статусом. Такође су идентификовани и ученици са посебним потребама са утврђеним социометријским статусом.

Анализа социометријских матрица у свим одјељењима, појединачно и у тоталу, показује да су ученици са посебним потребама скоро увијек добијају

мало или никако позитивних избора – прихватања, те више негативних избора – одбијања, него остали ученици, тако да је њихов социометријски статус неријетко био изразито низак, што показује да је њихов положај у одјељењима, са аспекта социометријског статуса веома неповољан. Наиме, ученици који су у одјељењима представљени као дјеца са посебним потребама имају низак индекс прихватања, висок индекс одбацивања и изразито низак индекс социометријског статуса. С обзиром на то да такав социометријски статус показује не само недостатак психолошке интеграције, него, прије свега, степен социјалне сегрегације или васпитне маргинализације у разредном колективу.

Осим тога, анализа укупних резултата позитивних и негативних избора свих ученика у једном одјељењу показује евидентне разлике у броју позитивних и негативних избора код различитих ученика, јер је јасно уочљив различит број позитивних и негативних избора код неких ученика. Тако је у истом одјељењу анализа броја позитивних и броја негативних избора показала да је један ученик добио 6 позитивних и један негативни избор, а да је други ученик добио 5 негативних избора, а ниједан позитивни избор. Ако се погледа ко је тај ученик, који је добио највећи број негативних бирања – одбијања, онда је јасно уочљиво, из његовог социометријског упитника, да је то ученик с посебним потребама, који је током прошле школске године доведен у то одјељење и представљен као нови ученик коме треба помагати, јер има неке тешкоће. Из његовог социометријског статуса евидентно је да је то ученик с којим остали ученици не желе имати никакве везе, те да према том ученику постоји изражена социјална дистанца, тј. висок степен неприхватања. Величину те дистанце социограм не може измјерити, али број негативних избора може указати на проблем у интеграцији тог ученика. Сличан је социометријски статус и осталих ученика с посебним потребама у другим одјељењима. Они су у свим одјељењима гдје су проведена социометријска испитивања најчешће били сврстани у групу ученика с ниским социометријским статусом.

Добијени резултати положаја дјеце с посебним потребама, посматрани у цјелини, упућују на закључак да већина ученика редовних одјељења испољава селективан однос у прихватању дјеце с посебним потребама. Наиме, ученици из редовних одјељења испољавају спремност да у неким активностима сарађују с дјецом с посебним потребама а у неким активностима ту спремност немају. Испитивање је проведено примјеном адаптиране Богардусове скале социјалне дистанце, у којој се степен прихватања других испољава на континууму спремности прихватања блиског односа (социјална блискост) преко индиферентног (равнодушног) до неприхватања (социјална дистанца).

У табели су аспекти блискости (интимног прихватања) приказани преко спремности да “буду у истој соби на екскурзији” и да “сједе у истој клупи на настави”, аспекти равнодушности или индиферентности се манифестују преко спремности да “буду у истом одјељењу” и “да се друже ван школе као пријатељи”, док се аспекти неприхватања или социјалне дистанце манифестују

преко спремности да “похађају наставу у истој школи” и “да се друше у школи као пријатељи”, као што је детаљно приказано у табели.

Какве односе желиш да успостављаш с ученицима који имају тешкоће у развоју?	Ранг прихва-тања	Скална врије-дност прихва-тања	Да	Нисам сигуран	Не	Без одговора
– да похађају наставу у истој школи	1	2.48	328 71.30	56 12.17	46 10.00	30 6.52
– да се дружимо у школи као пријатељи	2	2.40	284 61.73	108 23.47	36 7.82	32 6.95
– да будемо у истом одјељењу	3	2.33	260 56.52	122 26.52	48 10.43	30 6.52
– да се дружимо ван школе као пријатељи	4	2.19	226 49.13	130 28.26	70 15.21	34 7.39
– да сједим са њима заједно у истој клупи на настави	5	1.81	84 18.26	240 52.17	104 22.61	32 6.95
– да будемо у истој соби на ек-скурзији	6	1.68	64 13.91	218 47.39	144 31.30	34 7.39

Увид у тако представљене резултате показује да је спремност ученика на блиске односе са дјецом која се у разреду третирају као дјеца са посебним потребама, као што су “да сједе у истој клупи на настави²⁴” и да “дијеле собу на екскурзији”, јако мало изражена, док је израженија равнодушност испољена прихватањем других облика комуникације као што су “да се ван школе друже као пријатељи”, “да буду у истом одјељењу”. Међутим, најчешће су прихватани они аспекти који показују тенденцију ка социјалној дистанци, тј. неприхватања у круг својих интимних пријатеља. Тако су најфреквентнији одговори и највише ранжирани прихваћени односи “да похађају наставу у истој школи” и “да се друже у школи као пријатељи”.

На основу тих резултата, а посебно перцепције прихватања дјече с посебним потребама, намеће се као закључак да су дјеца с посебним потребама недовољно добро прихваћена и интегрисана у редовним одјељењима, јер је очигледно да већи дио дјече нема са њима одговарајућу социјалну комуникацију, што је претпоставка њихове потпуне интеграције у разредни колектив. Разумљиво је да међу осталом дјецом у одјељењима има и извјестан број дјече која испољавају разумијевање, пружају помоћ и дају подршку дјечи с посебним потребама, јер је очигледно код њих изражена спремност да им помажу. Питање је да ли је то довољно за њихово укључивање

24 Наставници знају колико су дјеца на млађем школском узрасту осјетљива на то с ким сједе, па им као највећа казна буде размјештање од ученика са којим желе да сједе.

у колектив и социјалну средину и да ли то омогућава реализацију циљева постављених интегративном моделу инклузивног образовања. У прилог таквих констатација су и показатељи да има проценат дјеце која испољавају различите облике дистанцирања и неприхватања дјеце с посебним потребама, да према њима испољавају нетрпељивост или им се подсмјавају, те на тај начин отежавају процес њиховог укључивања у разредни колектив. Такав положај дјеце с посебним потребама у редовним одјељењима одражава се и на њихов социометријски статус, јер како показују резултати социометријских испитивања, дјеца с посебним потребама у редовним одјељењима имају нижи социометријски статус од остале дјеце.

Други битан аспект у анализи ефеката инклузивног образовања односи се на школско постигнуће дјеце са посебним потребама. На ту тему је мр Савка Обрадовић провела истраживање и добила комплетне емпиријске показатеље. Наиме, Обрадовић (2011) је анализирала разлике у школском постигнућу ученика у редовним одјељењима и ученика са посебним потребама који наставу похађају у редовним одјељењима, али и школско постигнуће ученика са посебним потребама који наставу похађају у специјалним одјељењима и ученика са посебним потребама који наставу похађају у редовним одјељењима. Школско постигнуће је анализирала кроз општи школски успјех, владање, изостајање са наставе, те добијене награде и изречене казне.

А) Показатељи школског постигнућа ученика који похађају редовну наставу

На основу анализа школског постигнућа ученика који похађају редовну наставу и ученика са посебним потребама који похађају редовну наставу, извела је следеће закључке:

- да се општи успјех ученика који похађају редовну наставу дистрибуира према натпросјечним (врло добрим и одличним) оцјенама, а општи успјех ученика са тешкоћама у развоју дистрибуира око просјечних резултата, тј. према добром општем школском успјеху;
- да су утврђене значајне разлике у оцјенама из владања између ученика са тешкоћама у развоју и осталих ученика, с тим што је уочена тенденција да ученици са тешкоћама у развоју чешће имају смањене оцјене из владања него остали ученици;
- да ученици са тешкоћама у развоју чешће него остали ученици изостају са наставе мјесец и више дана, а да ученици у редовној настави чешће изостају седмицу дана током године. С друге стране је евидентно да у категорији ученика који немају изостанака има много више ученика са тешкоћама у развоју него осталих ученика;

- да ученици са тешкоћама у развоју у већем проценту неоправдано изостају са наставе него ученици из редовних одјељења;
- да постоје разлике у раширености додијељених награда између ученика са тешкоћама у развоју и осталих ученика, јер је много већи проценат ученика из редовних одјељења добио неку од награда него што је то случај са ученицима који имају тешкоће у развоју;
- да у васпитно-образовном раду васпитно-дисциплинске мјере нису изрицане пропорционално ученицима који имају тешкоће у развоју и осталим ученицима, према њиховом учешћу у школској популацији, јер је много више ученика у редовној настави који није дисциплински кажњаван, него међу ученицима у са тешкоћама у развоју. С друге стране, међу ученицима са тешкоћама у развоју је много већи проценат са изреченим васпитно-дисциплинским мјерама него међу њиховим вршњацима у редовној настави.

Б) Показатељи школског постигнућа ученика који похађају специјалну наставу

На основу анализа школског постигнућа ученика који похађају специјалну наставу и ученика са посебним потребама који похађају редовну наставу, Обрадовић је извела сљедеће закључке:

- да постоје значајне разлике у општем школском успјеху између ученика са тешкоћама у развоју који наставу похађају у редовним и одјељењима специјалних школа, јер ученици у специјалним школама или специјалним одјељењима постижу знатно боље резултате, што указује на закључак да је настава примјеренија ученицима у специјалним школама него у редовним одјељењима, као и то да су захтјеви које наставници постављају пред ученике са тешкоћама у развоју много примјеренији ученицима и њиховим психофизичким могућностима у специјалним школама него у редовним одјељењима;
- да су утврђене статистички значајне разлике у дистрибуцији оцјена из владања између ученика који наставу похађају у специјалним школама или одјељењима и ученика са тешкоћама у развоју који наставу похађају у редовним одјељењима. Много је већи проценат ученика у специјалној него у редовној настави са примјерним владањем и мањи са смањеним владањем, што значи да је систем вредновања владања ученика са тешкоћама у развоју много примјеренији ученицима у специјалним него у редовним школама;

- да ученици у редовним одјељењима чешће него ученици у специјалним школама и одјељењима оправдано изостају са наставе, те да је та разлика статистички значајна;
- да ученици са тешкоћама у развоју у специјалној настави имају мање неоправданих изостанака са наставе него ученици који наставу похађају у редовним одјељењима, што упућује на закључак да је организација наставе у специјалним школама примјеренија њиховим психофизичким могућностима него редовна настава;
- да су утврђене статистички значајне разлике у раширености награда за ученике са тешкоћама у развоју који похађају редовну или специјалну наставу, јер је међу ученицима који похађају специјалну наставу проценат награђених ученика много већи него ученика који похађају редовну наставу. Другим ријечима, евидентно је да се у организацији специјалне наставе више пажње посвећује награђивању ученика са тешкоћама у развоју, него у редовној настави, те да ученици са тешкоћама у развоју у специјалној настави имају више уважавања и подстицања за школски успјех и владање него ученици са посебним потребама у редовној настави;
- да су ученици са тешкоћама у развоју у редовној настави били много чешће и строже кажњавани него њихови вршњаци који похађају специјалну наставу.

Општи је закључак да добијени резултати истраживања и компаративна анализа показатеља школског постигнућа младих са тешкоћама у развоју у редовној и специјалној настави показује да повољнији положај и боље школско постигнуће постижу ученици са тешкоћама у развоју који наставу похађају у специјалним него ученици са посебним потребама у редовним одјељењима.

Ако се томе дода и претходна анализа, тј. школског постигнућа ученика са посебним потребама у редовној настави, онда се може констатовати да је положај дјете са посебним потребама у редовној настави много неповољнији него ученика са посебним потребама у специјалној настави. Разумљиво је да би ове анализе требало провјерити новим истраживањима које би подржало одговарајуће министарство.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Увођење инклузивног образовања као теоријски и практични проблем појавило током процеса усклађивања промјена у образовању са промјенама у друштву. Како се процес демократизације васпитања и образовања заснива на демократизацији односа у друштву, евидентно је да се рефлектује на успостављање демократичнијег положаја ученика и наставника у васпитно-образовном раду.

Извјесно је да је досадашњи доминантан положај наставника као предавача и ученика као слушаоца постао сметња успостављању разноврснијих комуникација и развоја ученика, посебно ученика са тешкоћама у развоју, те га је било нужно мијењати.

Међутим, иако је тај процес промјена у образовању захватио и питање положаја ученика и наставника у непосредном наставном процесу, па и питање положаја дјеце са посебним потребама, још увијек су многа питања остала отворена и недовољно разјашњена. Још увијек, наиме, постоје различита тумачења и практична разилажења у примјени инклузивног образовања. Једно од тих питања је и питање да ли су, и у којој мјери, наведене промјене у образовању и увођење инклузивног образовања конципирани на најадекватнији начин и да ли дају оне ефекте који су се очекивали. Другим ријечима, још увијек је отворено питање да ли је инклузивно образовање докинуло дискриминацију дјеце са посебним потребама у процесу образовања и да ли је садашњи модел инклузивног образовања најдјелотворнији модел рада са дјецом која имају тешкоће у развоју.

У том контексту може се констатовати да је при увођењу инклузивног образовања имплементиран интеграциони модел инклузивног образовања, који полази од тога да је суштинско питање дјеце са посебним потребама њихова интеграција у колектив са својим вршњацима, те да је такав приступ оцијењен као најдјелотворнији за њихов социоемоционални и интелектуални развој. При том је занемарена чињеница да је концепција нашег образовања ексклузивистичка, тј. да је крута и ригидна за прихватање нових идеја и другачијих концепција, те да је стога неповољна за промјене и прихватање нових идеја.

Ако се томе дода да је наш образовни систем конципиран као когнитивистички, тј. конципиран тако да је оријентисан на стицање знања, као коначан исход васпитно-образовног и посебно наставног рада, а да је модел инклузивног образовања заснован на интегративним процесима, тј. на процесима укључивања дјеце са посебним потребама у школску средину са вршњацима, онда је неспорно сазнање да су то два некомплементарна система и да је тешко, ако не и немогуће, постићи оне ефекте инклузивног образовања који су пројектовани.

На такве закључке указују и наведена истраживања положаја дјеце са посебним потребама и њихово школско постигнуће у редовној и специјалној настави, јер је евидентно да дјеца са посебним потребама у специјалној настави имају повољнији положај и боље школско постигнуће него ученици са тешкоћама у развоју који наставу похађају у у редовним школама и одјељењима.

На тај се начин може извести закључак да би било неопходно изградити цјеловиту студију ефеката имплементације инклузивног образовања у наш образовни систем и на научно заснованој методологији испитати ефекте садашњег модела инклузивног образовања и анализирати правце његове имплементације на корист дјеце са посебним потребама.

БИБЛИОГРАФИЈА

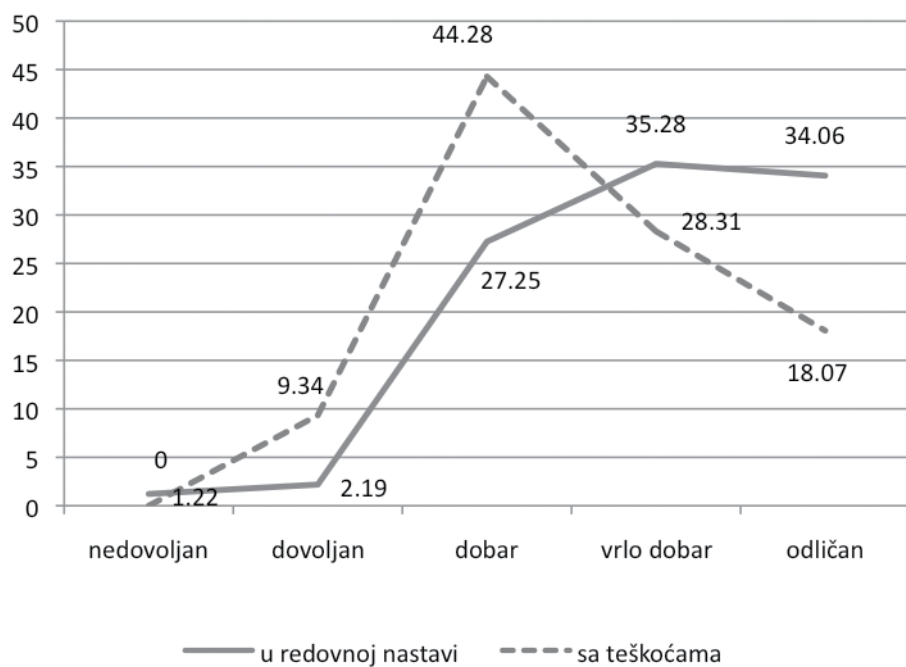
- Андрејеви 2000: Д. Андрејеви, *Проблеми интеграције деце оштећеног слуха*, Љубљана.
- Биондић 1993: И. Биондић, *Интегративна педагогија: Одгој дјеце с посебним потребама*, Загреб: Школске новине.
- Бојанин, Ђордић 2000: С. Бојанин, А. Ђордић, *Општи приступ особама са хендикепом*, Црвени крст Републике Српске.
- Бојанин 2002: С. Бојанин, *Тајна школе – самостално издање*, Београд.
- Виготски 1996: Л. С. Виготски, *Проблеми опште психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Букајловић 2003: Б. Букајловић, Финска сарадња у сектору образовања, *Настава* 2/3, РПЗ, Бања Лука.
- Букајловић 2004: Б. Букајловић, Нека обиљежја расправа о инклузији, *Наша школа* 3/4, Друштво педагога РС, Бања Лука.
- Букајловић 2004: Б. Букајловић, *Инклузивно образовање*, ИП Графид, Бања Лука.
- Букајловић, Мечшалић 2005: Б. Букајловић, Ш. Мечшалић, *Интердисциплинарни аспекти у едукацији и рехабилитацији – Дефектолог – члан тима за инклузију*, Универзитет у Тузли.
- Букајловић 2006: Б. Букајловић, *Да ли смо припремљени за инклузивно образовање*, Вијеће Европе за дјецу, УНИЦЕФ.
- Букајловић 2006: Б. Букајловић, *Улога ЦСР у запошљавању инвалида*, КОО Савеза инвалида, Бања Лука.
- Букајловић 2010: Б. Букајловић, *Инклузивно образовање у теорији и пракси*, Независни универзитет, Бања Лука.
- Дунђеровић 2004: Р. Дунђеровић, *Основи психологије менаџмента*, Факултет за менаџмент, Нови Сад.
- Хавелка 2000: Н. Хавелка, *Ученик и наставник у образовном процесу*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд.
- Илић 2010: М. Илић, *Инклузивна настава*, Филозофски факултет, Пале.
- Ковачевић 1979: В. Ковачевић, *Ставови наставника специјалних и редовних школа према ментално ретардираним особама*, магистарски рад, Загреб: Медицински факултет.
- Ковачевић, Станчић, Мејовшек 1988: В. Ковачевић, В. Станчић, М. Мејовшек, *Основне теорије дефектологије*, Загреб: Факултет за дефектологију.
- Ковачевић, Андрејевић, Мешалић 2005: Ј. Ковачевић, Д. Андрејевић, Ш. Мешалић, *Ставови наставника редовних основних школа о инклузивном образовању*, Зборник радова: *Интердисциплинарни аспекти у едукацији и рехабилитацији*, Тузла.
- Крнета 1995: Д. Крнета, *Васпитно дјеловање у школи*, Бања Лука, НУБ “Петар Кочић”.

- Крнета 2000: Д. Крнета, *Однос просвјетних радника према промјенама*, Републички педагошки завод, Бања Лука.
- Крнета 2006: Д. Крнета, *Интерактивно учење и настава*, Факултет за политичке и друштвене науке, Бања Лука.
- Крнета 2000: Љ. Крнета, *Фактори школског успјеха*, Бања Лука, BL Company.
- Крнета 2010: Љ. Крнета, Психолошко-педагошке претпоставке васпитно-образовног рада дјеце са посебним потребама, *Зборник Otroci s posebnimi potrebami v vrtcu, III mednarodna strokovna konferenca vzgojiteljev v vrtcih*, Љубљана.
- Попадић 2002: Р. Попадић, Педагошко разумијевање инклузивног развоја, *Зборник радова*, бр. 3., Филозофски факултет, Српско Сарајево.
- Попадић 2002: Р. Попадић, Правци развоја школског система (у контексту инклузивног образовања), *Наша школа*, бр. 1-2, Бања Лука.
- Попадић 2001–2002: Р. Попадић, Оспособљавање наставника за извођење инклузивног образовања. У: *Радови Филозофског факултета*, бр. 3-4, Пале.
- Попадић 2004: Р. Попадић, Од нетолерантног до инклузивног васпитања и образовања, у: *Радови Учитељског факултета у Ужицу*, Ужице.
- Попадић 2006: Р. Попадић, *Специјална педагогија с методиком*, Филозофски факултет, Источно Сарајево.
- Радоњић 2004: С. Радоњић, *Психологија учења I*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд.
- Обрадовић 2008: С. Обрадовић, *Породица и социјализација младих*, Независни универзитет, Бања Лука.
- Обрадовић 2011: С. Обрадовић, *Односи у породици као фактор школског успјеха младих са тешкоћама у развоју*, Филозофски факултет Пале, необјављена докторска дисертација.
- Олпорт 1969: Г. В. Олпорт, *Склон и развој личности*, “Култура”, Београд.
- Инглиш, Инглиш 1972: Х. Б. Инглиш, А. Ч. Инглиш, *Обухватни речник психолошких и психоаналитичких појмова*, Савремена администрација, Београд.
- Мандић 1972: П. Мандић, *Иновације у настави*, “Свјетлост” Сарајево.
- Smidt 1997: М. Smidt, *Сегрегација – интеграција*, Слободна педагогика 1, Љубљана.
- Станчић 1982: В. Станчић, *Одгојно-образовна интеграција дјеце с тешкоћама у развоју*. Теоријски проблеми истраживања, Загреб: Факултет за дефектологију.
- Станчић, Мејовшек 1982: В. Станчић, М. Мејовшек, *Ставови наставника редовних основних школа према одгојно-образовној интеграцији дјеце са сметњама у развоју*. Теоријски проблеми истраживања, Загреб: Факултет за дефектологију.
- Станчић, Иванчић 1999: В. Станчић, Ђ. Иванчић, *Наставник чимбеник квалитете у одгоју и образовању ученика успореног когнитивног развоја*, у: *Зборник радова: Други међународни знанствени колоквиј*, Ријека.

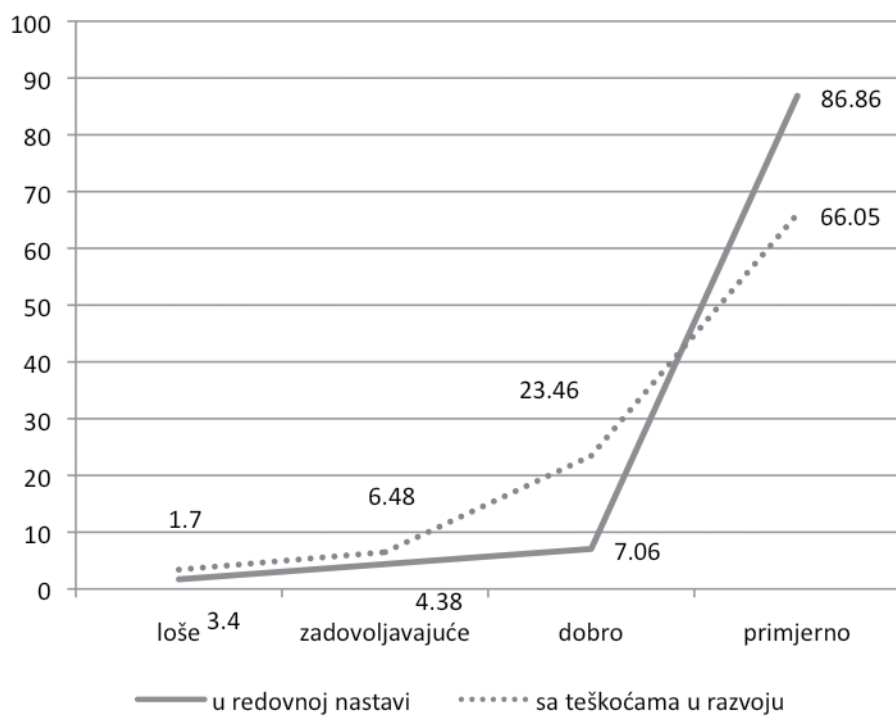
- Скалар 1991: В. Скалар, Интеграција као иновација и алтернатива, у: Зборник радова: *Преглед проблема ментално ретардираних особа*, Загреб.
- Сузић 2008: Н. Сузић, *Увод у инклузију*, XBS, Бања Лука.
- Turnbull, Shultz 1979: A. P. Turnbull, J. B. Shultz, *Mainstreaming Handicapped Students: A Guide for the Class-Room Teacher*, Allyn and Bacon, Inc. Boston–London–Sydney.
- Turnbull, Winton 1983: A. P. Turnbull, P. Winton, A comparison of specialized and mainstreamed preschools from the perspectives of parents of handicapped children, *Journal of Pediatric Psychology*, 8(1), 57–71, Boston.
- Жепић 1961: М. Жепић, *Латинско-хрватско-српски рјечник*, Загреб, “Школска књига”.

ПРИЛОЗИ

Општи школски успјех младих са тешкоћама у развоју

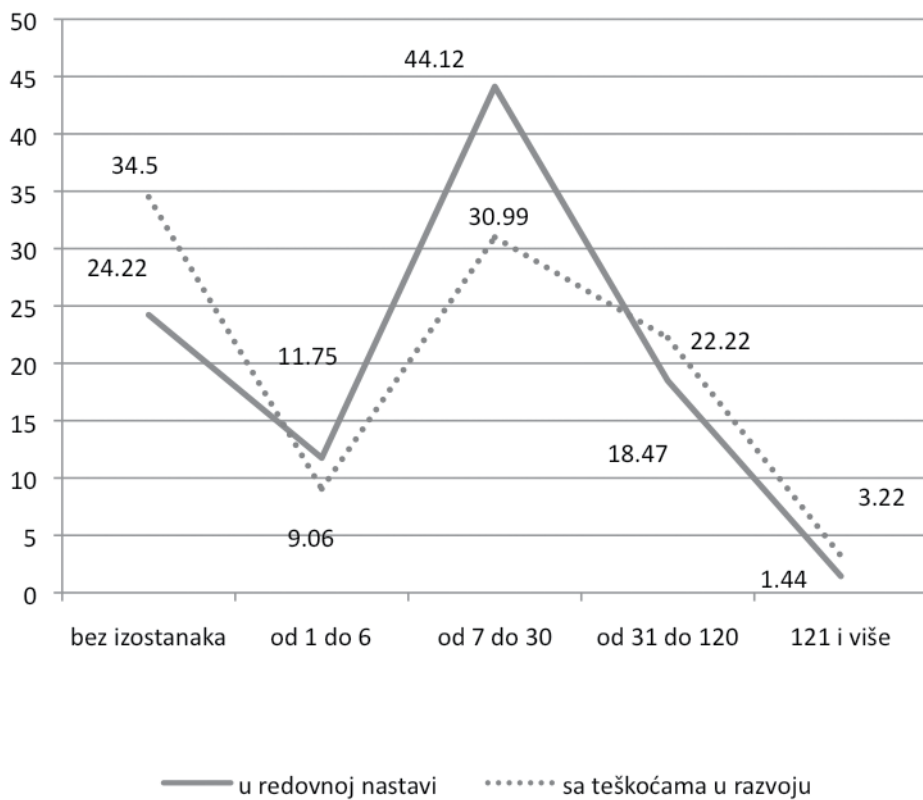

Владање младих са тешкоћама у развоју

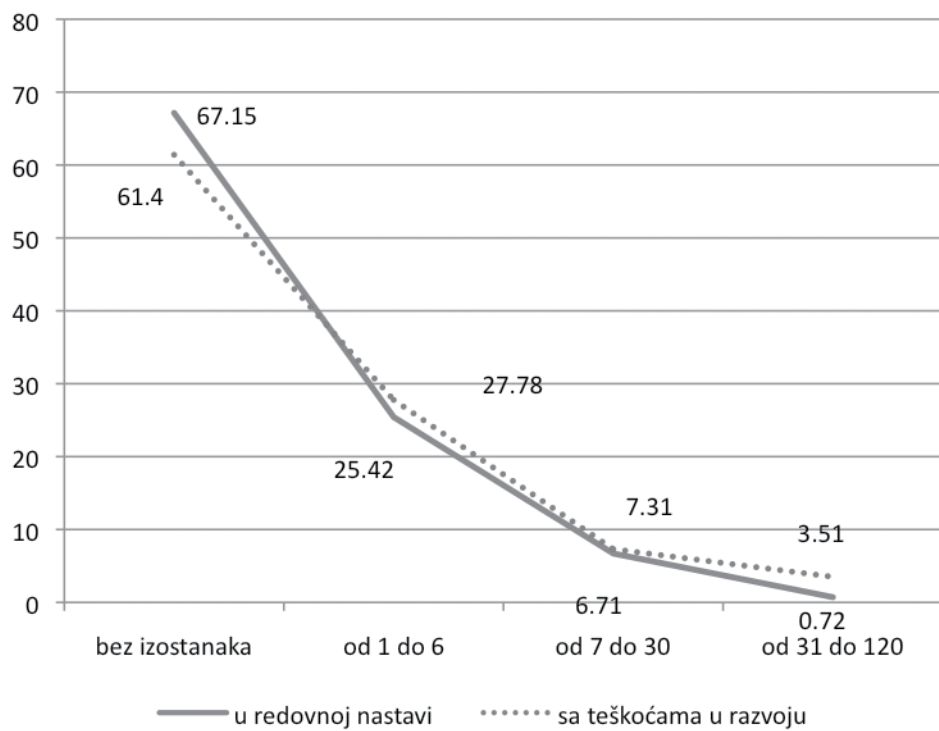

Изостајање са наставе младих са тешкоћама у развоју

а) Оправдано изостајање

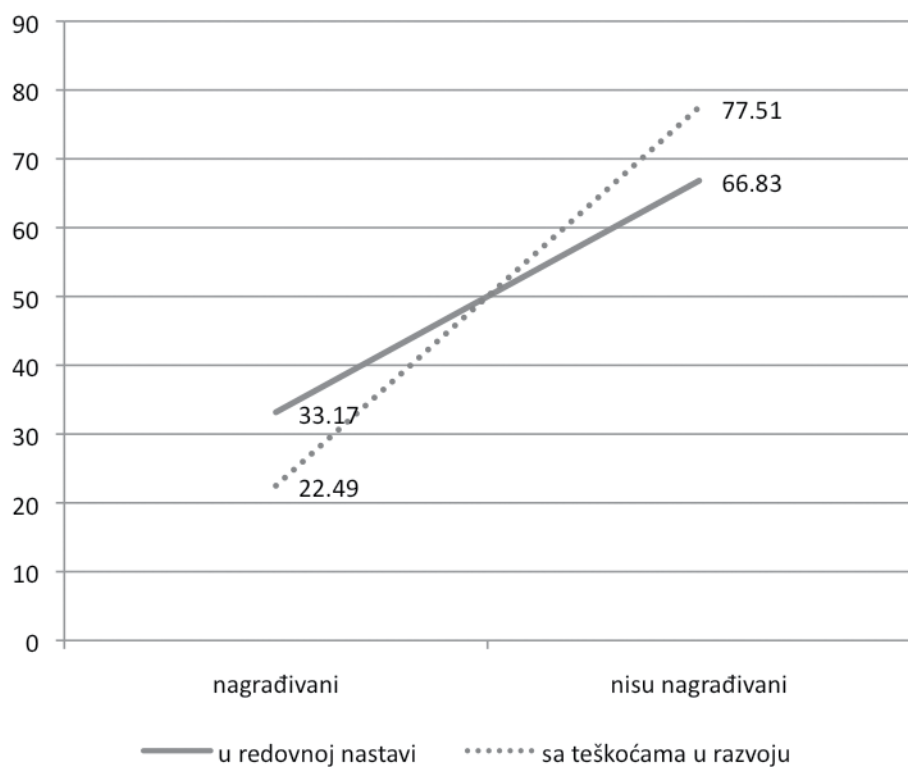

б) Неоправдано изостајање

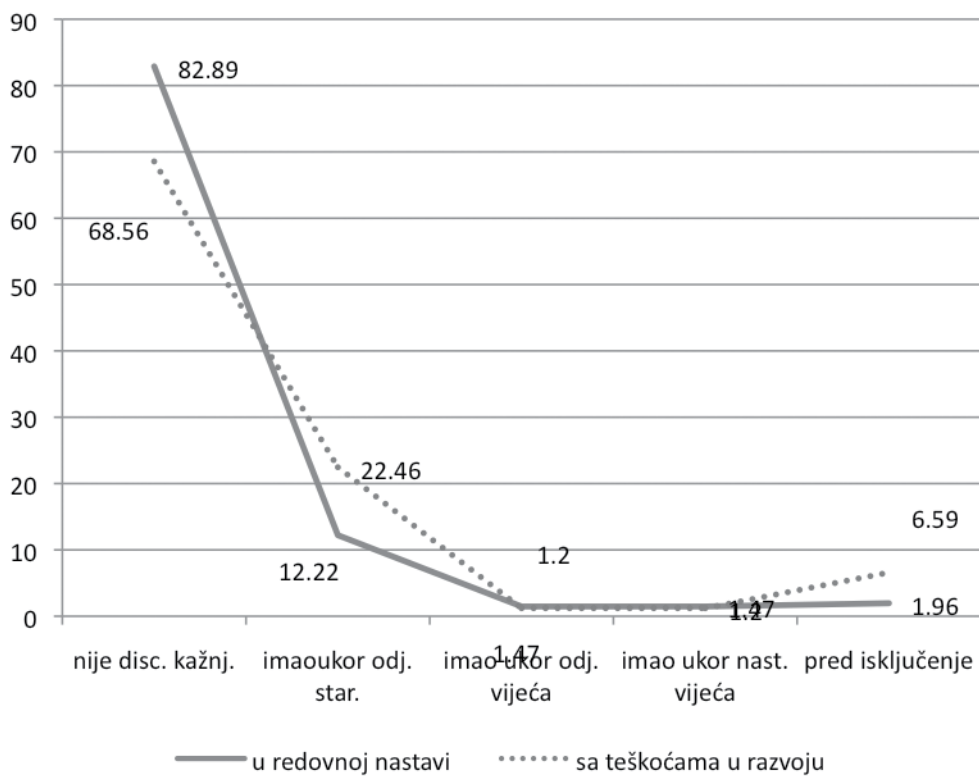

Награде и казне младих са тешкоћама у развоју

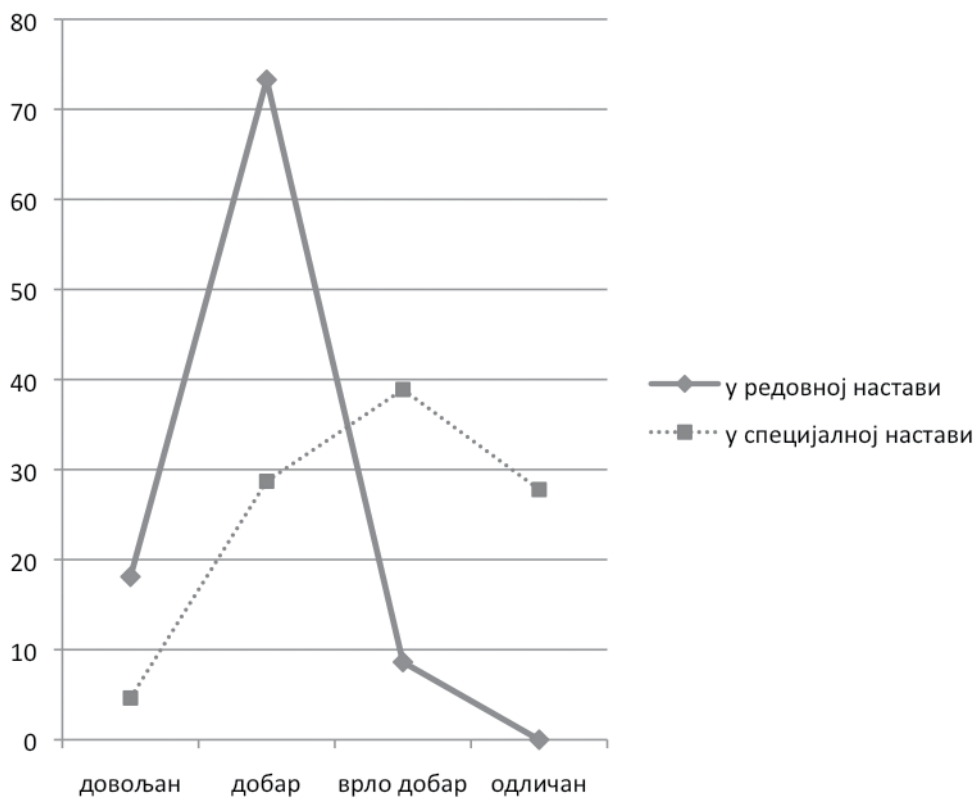
а) Награде младих са тешкоћама у развоју

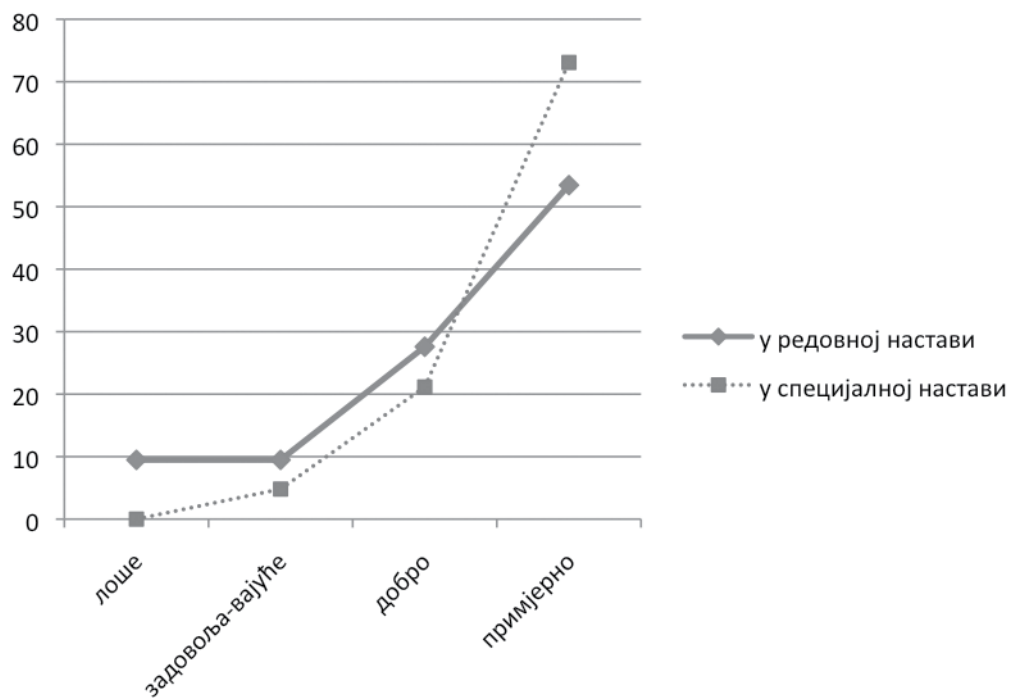
6) Дисциплинске мјере младих са тешкоћама у развоју

*Општи успјех ученика са тешкоћама у развоју
у редовној и специјалној настави*

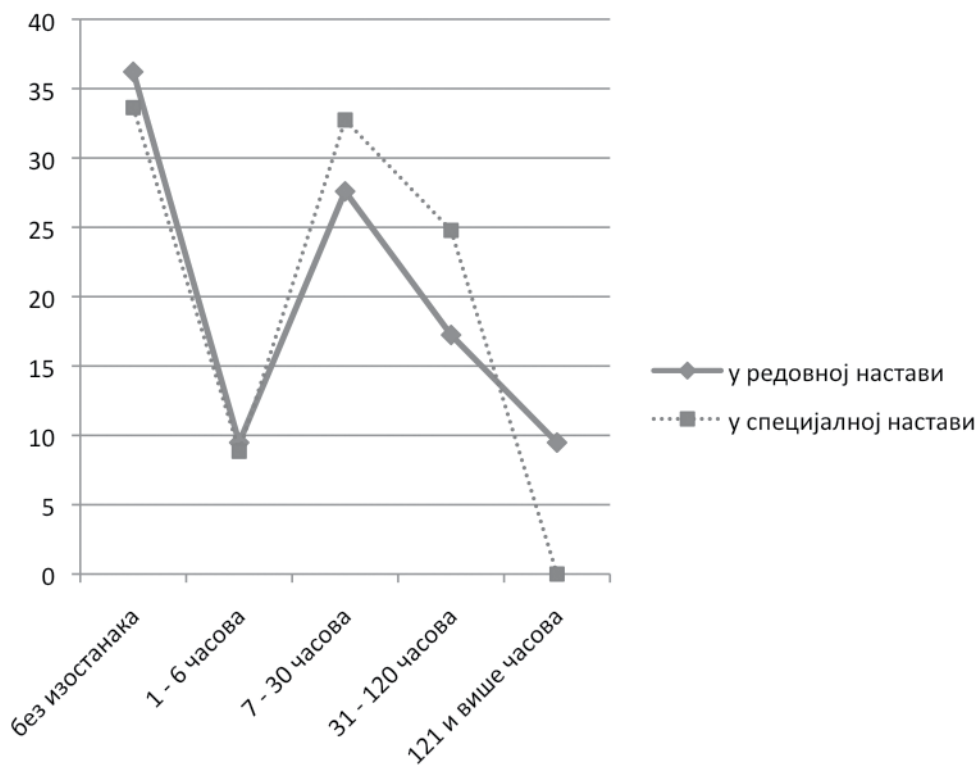

Владања ученика у редовној и специјалној настави

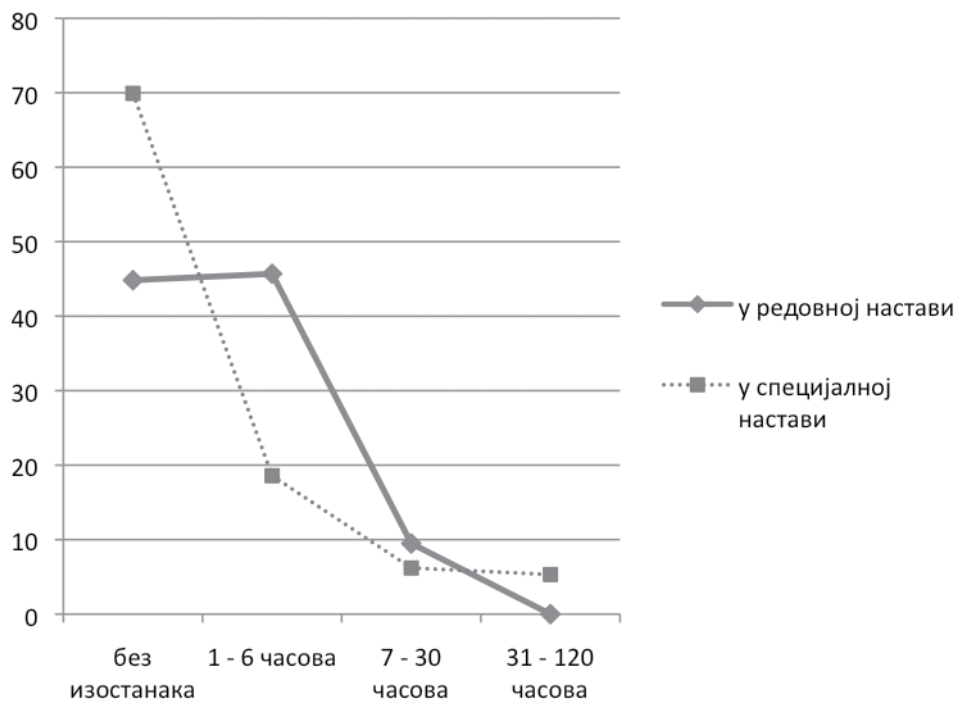

*Изостајање са наставе ученика са тешкоћама
у развоју у редовној и специјалној настави*

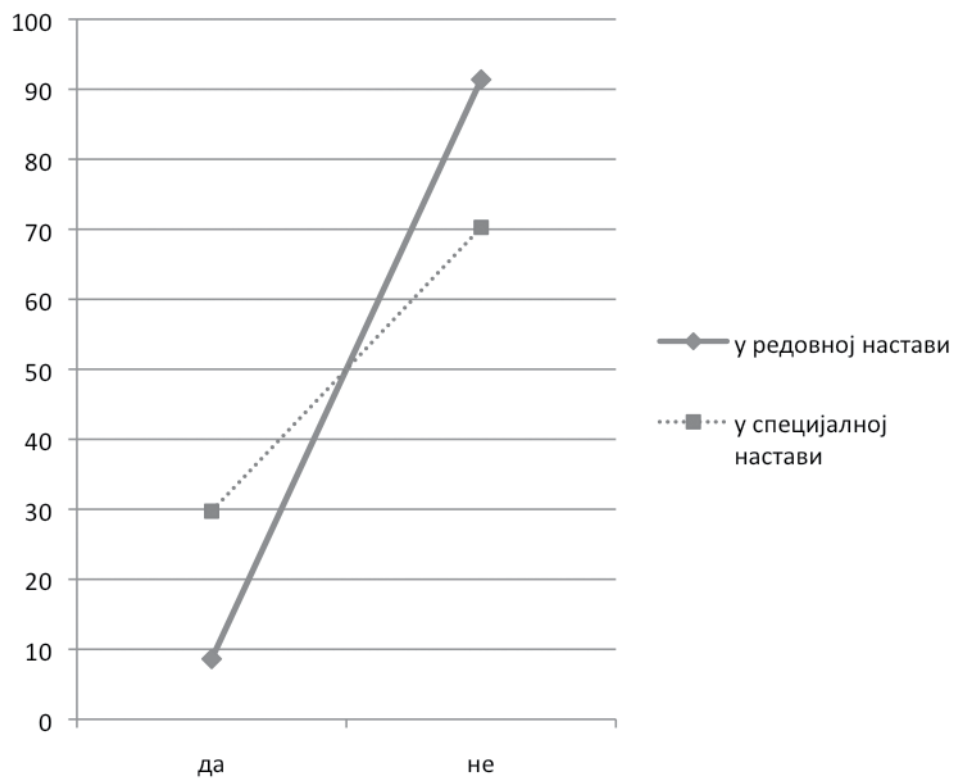
а) Оправдано изостајање са наставе

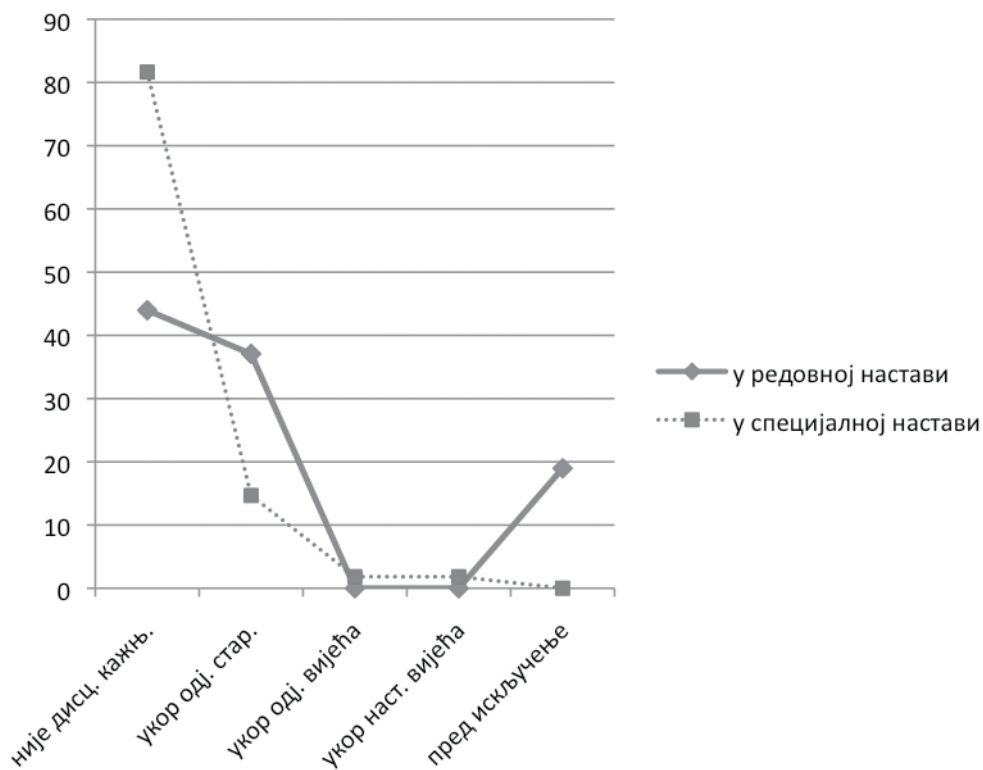
6) Неоправдано изостајање са наставе

*а) Награде ученика са посебним потребама
у редовној и специјалној настави*

б) Дисциплинске мјере ученика са са тешкоћама
у развоју у редовној и специјалној настави

mjesto odakle dolazim:

doc. dr Lejla Turčilo

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

RODNO ZASNOVANA DISKRIMINACIJA U MEDIJSKOJ NE/KULTURI BOSNE I HERCEGOVINE

UVOD

Jedna od glavnih odrednica savremenog društva i svijeta jest njegova orijentiranost na medije i stvarnost koju oni kreiraju. Ogroman je broj medija kojima je svako od nas izložen svakodnevno, često i nesvjestan njihova prisustva. Kaže se da je savremena egzistencija čovjeka obilježena konstantnom podijeljenošću pažnje²⁵, a mediji odvlače značajan dio te pažnje savremenog čovjeka.

Za medije se često kaže da su ogledalo društva. Stoga se iz medijske interpretacije “osjetljivih” pitanja i tema može “iščitati” odnos društva prema tim pitanjima i temama. Medijska stvarnost reflektira “stvarnu” stvarnost i umnogome pomaže da razumijemo općedruštvene narative o odeđenim fenomenima. Stoga je analiza medijske interpretacije rodni pitanja (posebno u kompleksnim društvima kakvo je bosanskohercegovačko) od izuzetne važnosti za razumijevanje rodne senzitivnosti, ali i senzitivnosti društva prema različitostima.

25 U psihologiji biznisa ova se podijeljenost pažnje naziva *multitasking*.

SAVREMENA MEDIJSKA KULTURA KAO NAČIN NA KOJI SHVATAMO SVIJET

Zašto je, uopće, način na koji mediji interpretiraju različitosti važan za javnu percepciju? Kako naglašava Douglas Kellner (1995), mediji obezbjeđuju modele na osnovu kojih definiramo određene aspekte svog identiteta, te učestvuju u oblikovanju dominantnih shvatanja o svijetu i njegovim vrijednostima. Tako nam mediji, svojom informativnom funkcijom (šta se dogodilo), orijentacijskom funkcijom (zašto se dogodilo) i konceptom akcija/reakcija (kako reagovati)²⁶, definišu šta se smatra poželjnim i/ili nepoželjnim, prihvatljivim i/ili neprihvatljivim, pozitivnim i/ili negativnim. U dominantnoj medijskoj kulturi savremenog doba mediji nas u velikoj mjeri uče šta da mislimo, osjećamo, vjerujemo, čega da se plašimo, šta da želimo. Što je još važnije, predstave medijske kulture nam pokazuju ko ima moć, a ko je nema. “Mediji posjeduju moć da na određeni način predstave svijet. I baš zato što postoji toliko različitih i suprotnih načina na koje se značenje svijeta može izgraditi, od suštinske je važnosti šta se i ko izostavlja i kako se predstavljaju stvari, ljudi, događaji i odnosi” (Kellner 1995: 15).

Upravo ova Kellnerova interpretacija medijske moći, koja naglašava činjenicu da medijska kultura definira ono što biva predstavljeno, ali i ono što biva izostavljeno, ukazuje na važnost medija kao posrednika i kao kreatora svijesti. U pogledu medijskih sadržaja možemo reći da je medijska kultura današnjice zasnovana na senzacionalizmu, a u pogledu medijskih formi dominiraju “lagani” sadržaji i tzv. “low taste” content²⁷. Oni koji su u medijima dobivaju privid legitimiteta i moći, a oni koji su izostavljeni bivaju i deprivirani od te moći. Stoga je u analizi medijskog diskursa izuzetno važno analizirati ne samo medijske sadržaje i forme, već i ono što ostaje izvan dometa medija. Naprosto, mediji funkcionišu po Debordovom principu po kojem su medijski sadržaji predstavljeni kao etičke kategorije (“Što se vidi dobro je, što je dobro vidi se” [Debord 1999: 39]).

MEDIJI U BOSNI I HERCEGOVINI: KOMPLEKSNO I KOMPLICIRANO PODRUČJE

Medijska slika u Bosni i Hercegovini izuzetno je kompleksna i refleksija je stanja u ostalim podsistemima društvene zajednice. Kada to kažemo mislimo, prije svega, na činjenicu da dosadašnja istraživanja medijske slike u Bosni i Hercegovini pokazuju

26 Više o ovim funkcijama medija u Vreg, F. (1990), Demokratsko komuniciranje, FPN, Sarajevo.

27 Sadržaji koji su lako shvatljivi i podilaze najnižem ukusu publike.

da je medijski prostor podijeljen po regionalnom, ali i etničkom principu, baš kao što je podijeljen i sam društveni i politički sistem.

Kad je riječ o broju printanih medija, zvanični podaci sa početka 2012. godine govore o 10 dnevnih novina i 102 magazina (54 magazina u FBiH i 48 magazina u RS) u BiH. Izuzetno je veliki broj magazina u Bosni i Hercegovini, ali treba primijetiti kako su tek manji broj njih politički magazini (u Federaciji BiH samo 4, u RS 2), dok su ostalo zabavni časopisi, specijalizirani časopisi i revije²⁸.

Nadalje, u Bosni i Hercegovini registrirano je 45 TV stanica²⁹, od kojih su 3 dio javnog RTV sistema (BHT, FTV i RTRS).³⁰ Registrirane su i 143 radio-stanice³¹, od kojih je 3 dio javnog RTV sistema (Radio Federacije BiH, BH Radio 1 i Radio RS)³².

Pored ovih, uvjetno rečeno lokalnih medija, treba napomenuti da je primjetan i snažan utjecaj medija susjednih država (Srbije i Hrvatske) na građane BiH, ali i nekih globalnih medija (poput CNN-a ili Al-Jazeera TV) uglavnom na obrazovaniji i "elitniji" dio medijske publike. Također, taj obrazovaniji i elitniji dio publike za svoj izvor informacija vrlo često uzima internet (posebno veb portale). Ipak, kako pokazuju istraživanja, bosanskohercegovačka javnost svoja saznanja o svijetu u kojem živi bazira uglavnom na praćenju TV programa i/ili kombinovanom praćenju printanih i elektronskih medija³³, s tim da broj kopija dnevnih novina koje se štampaju (koji se kreće od gotovo zanemarivih pet ili deset hiljada pa do 155.000 primjeraka, koliko štampa *Dnevni avaz* svakoga petka) i sedmičnih magazina (od 20.000 do 40.000) ukazuje na činjenicu da je štampa prilično skup medij za građane BiH (stoga svega 18% njih uzima štampu za glavni izvor informacija). Više od 60% građana informira se putem televizije ili kombinirajući televiziju sa drugim medijima, što samo ukazuje na činjenicu da i bosanskohercegovačka javnost slijedi globalne trendove kad je o prihvatanju TV riječ.

Istraživanja marketinške agencije GfK³⁴ ukazuju, nadalje, na etnonacionalnu podijeljenost medijskog prostora, te na uzročno-posljedičnu povezanost nacionalne pripadnosti građana BiH i njihovog odabira lokalnih programa, ali i medija iz susjednih država. Iz istraživanja je vidljivo da su se neki privatni mediji već etablirali kao predominantno bošnjački (NTV Hayat) ili srpski (BN TV, Pink BH ili

28 Popis printanih medija dostupan na: <<http://www.vzs.ba>>.

29 Koje su korisnici dozvola Regulatorne agencije za komunikacije za zemaljsku difuziju TV programa.

30 Popis TV stanica dostupan na: <<http://www.rak.ba>>.

31 Koje su korisnici dozvola Regulatorne agencije za komunikacije za zemaljsku difuziju radio-programa.

32 Popis radio-stanica dostupan na: <<http://www.rak.ba>>.

33 Istraživanje za potrebe doktorske disertacije dr Vedade Baraković *Strukturiranje medijskih sadržaja pod utjecajem odnosa s javnostima*, odbranjene na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu u julu 2008. godine (neobjavljen rukopis disertacije dostupan u biblioteci FPN); rezultati preuzeti uz saglasnost dr Baraković.

34 <<http://www.gfk.ba>>.

Alternativna TV iz Banje Luke), te da hrvatski dio populacije BiH uglavnom prati medije iz Hrvatske (HRT1, HRT2, NOVA TV i HR RTL).

I bosanskohercegovačke TV kuće (prateći opće, globalne trendove) kvalitet medijskih sadržaja sada mjere kvantitetom publike koja ih prati, pa su mediji sve više okrenuti istraživanju tržišta i rejtingima, odnosno uporedo pokušavaju prodati informaciju publici, ali i prodati publiku oglašivačima. Stoga, i u segmentu programa privatni bosanskohercegovački mediji djeluju po istom principu kao i mediji na globalnom nivou: dio su savremenog biznisa i baš kao i globalni mediji, usmjereni su na proizvodnju informacija kao tržišno vrijedne robe, odnosno na proizvodnju komercijalno isplativih medijskih sadržaja³⁵. U tim komercijalno isplativim medijskim sadržajima i u Bosni i Hercegovini dominiraju senzacionalizam i spektakl. Za objektivno, nepristrano, ozbiljno, istraživačko novinarstvo o osjetljivim društvenim temama i depriviranim društvenim grupama ostaje malo (ili nimalo) prostora.

DISKRIMINACIJA I STEREOTIPI PREMA RAZLIČITOSTIMA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM MEDIJIMA

U Bosni i Hercegovini je nedostatak svjesnosti o značaju ljudskih prava i sloboda i nedostatak senzibiliteta za različitosti jedna od velikih prepreka demokratizaciji. Mediji i novinari, kao osnovni posrednici u javnoj komunikaciji, često nisu svjesni značaja i potrebe zaštite ljudskih prava i ne obraćaju veliku pažnju na ova pitanja, odnosno nemaju izgrađen odnos prema njima. Novinari i sami često krše ljudska prava obavljajući svoje zadatke neprofesionalno i ne poštujući etičke norme i standarde koje su sami uspostavili ili koje su preuzeli od međunarodnih medijskih organizacija³⁶.

Već i površno praćenje bosanskohercegovačkih medija daje nam argumente da ustvrdimo kako su oni, bez sumnje, mediji većine. Uglavnom se izvještava o grupama i pokretima koji se svrstavaju u kategoriju većinskih, ciljna grupa najvećeg broja medija je većinsko stanovništvo, a i sam pristup temama je pristup s kojim se većina slaže. Stoga je jedan od najvažnijih i vjerovatno najtežih zadataka sa kojim se bosanskohercegovački novinari suočavaju onaj da pišu o pojedincima, grupama ili pokretima koji su na bilo koji način "drugačiji". Taj zadatak postaje još težim dodamo li mu činjenicu da uglavnom u medijima postoji nedostatak znanja, koji

35 Što je moguće primijetiti analiziraju li se programske sheme najgledanijih bosanskohercegovačkih TV stanica.

36 Više o kršenju profesionalnih normi i standarda pogledati na veb sajtovima Regulatorne agencije za komunikacije u BiH (<<http://www.rak.ba>>) i Vijeća za štampu BiH (<<http://www.vzs.ba>>).

se nerijetko “nadomjesti” predrasudama o različitosti drugog, posebno ako se ta različitost svrstava u kategoriju manjinskog.

Kako, pak, bosanskohercegovačka javnost reaguje na teme i izvještaje vezane za različitosti? Kako je već rečeno, bosanskohercegovačka javnost je podijeljena po etnoteritorijalnom principu, te je stoga vrlo teško dati generalnu ocjenu o jedinstvenom stavu javnosti prema bilo kakvim pitanjima, pa tako i o pitanju različitosti. Ono što je izvjesno je da je ova izdijeljena bosanskohercegovačka javnost uglavnom fokusirana na vlastite probleme i interese, a i oko njih vrlo teško dolazi do konsenzusa, tako da ne čudi činjenica da su manjinska pitanja rijetko “na dnevnom redu”. Onda kada se ta pitanja tretiraju primjetan je dvojak pristup: ili se teme smatraju potpunim tabuom, pa se o njima izbjegava govoriti (LGBTQ populacija se osobito suočava s ovom vrstom tabuizacije) ili se prilikom rasprave o manjinama i različitostima stupanj tolerancije predimenzionira: nerijetko se sreću grupe koje se jako trude pokazati svoju tolerantnost, otvorenost za dijalog i promoviranje prava drugih i drugačijih, pri čemu tek upuštanje u dublje i ozbiljnije rasprave otkriva prikrivene stereotipe i predrasude (tako se u našim TV emisijama mogu čuti izjave poput: “Ne bih imao ništa protiv da mi dijete, ne daj Bože, bude gej” [anketa NTV Hayat, 2006]). Također, nije rijedak slučaj da, kada neka manjinska grupa iskaže svoj problem ili pitanje, odjednom se javi ogroman broj onih koji deklarativno pružaju podršku, ali do konkretnog rješenja problema ne dođe. Sve to navodi na zaključak da je tolerancija ove vrste isfabrikovano stanje, a ne stvarni odraz razumijevanja različitosti i prava na različitost.

U bosanskohercegovačkom javnom diskursu, dakle, prisutna je diskriminacija, koja je posljedica ili neznanja i nepoznavanja različitosti ili indoktrinacije i namjernog izazivanja netolerancije, pa čak i jezika (i govora) mržnje³⁷ prema različitosti. Unatoč prilično striktnoj medijskoj regulativi, još uvijek su česte različite vrste stereotipa i diskriminacije u odnosu na nacionalnost, religiju, rod, spol, pa čak i fizičku ili mentalnu bolest ili hendikep, koje su uglavnom posljedica predrasuda prema svemu što je drugačije i “što se ne uklapa”.

Štampani mediji (dnevne, sedmične i periodične novine) mnogo agresivnije nastavljaju s jezikom netolerancije, stereotipima i diskriminacijom u odnosu na elektronske medije (radio i televiziju). Glavni razlog ovakog stanja leži u činjenici da elektronski mediji podliježu sankcijama koje može nametnuti Regulatorna agencija za komunikacije, dok su štampani mediji prepušteni samoregulaciji, odnosno nikakve sankcije (izuzev, eventualno, pada tiraža i demantija objavljenih informacija) nisu na njih primjenjive. Diskriminacija u medijima je, uglavnom, kontekstualna i javlja se kao posljedica senzacionalizma. Važno je također napomenuti kako je

37 Iako se na prvi pogled čini da su jezik i govor mržnje sinonimi, pažljivijem analitičaru neće promaći distinkcija po kojoj *jezik mržnje* podrazumijeva ispoljavanje duha netolerancije posredstvom *medija*, a *govor mržnje* ispoljavanje netolerancije u ostalim, formalnim i neformalnim, kanalima komunikacije i područjima života (politika, kultura, umjetnost, nauka, sport itd.).

internet postao novi prostor ispoljavanja netolerancije, budući da je vrijednosno neutralan i necenzuriran prostor, te je, kao takav, posebno “pogodan” za neometan diskurs netolerancije (primjer su brojne stranice sa uvredljivim sadržajima, kao i brojne forumske diskusije i komentari “obojeni” jezikom mržnje).

Iako rodno senzitivna pitanja ne možemo smatrati manjinskim, medijski i javni pristup različitostima i manjinama zapravo se transferira i na sferu rodnih različitosti. Vrlo često se u općem javnom diskursu može čuti stav da nema nikakve potrebe za debatom o rodnoj senzitivizaciji, jer je država opterećena mnogo važnijim pitanjima od pitanja rodne ravnopravnosti. Također, čest je i stav da je pitanje rodne ravnopravnosti riješeno, odnosno da se teme iz ovog domena vještački nameću iako za tim nema stvarne potrebe, iako su argumenti kojima se “brani” ova teza potpuno pogrešni.³⁸

I u kontekstu rodne ravnopravnosti nailazimo na primjere “lažne senzitivnosti”, kroz koju tek pažljivom analizom “provejavaju” stereotipi i predrasude³⁹, kao i na primjere diskriminativne selektivnosti u pristupu (pa se pod “ženskim temama” podrazumijevaju pitanja porodičnih odnosa, ljepote, mode, kuhanja i sl., a pod “muškim temama” pitanja iz domena sporta, politike, ekonomije i sl. ili se sugovornicama u intervjuima postavlja pitanje kako su uspjele izgraditi karijeru iako imaju porodicu, a sugovornike da li uz karijeru nađu i vremena za porodicu, što implicira specifičnu poziciju žene u odnosu na muškarca, kojoj na prvom mjestu treba biti porodica). Često se rodno senzitivne teme debatuju tek prigodničarski (u povodu Dana žena, na primjer) ili u slučaju nekih ekstremnih kršenja prava žena (na primjer, u ekstremnim slučajevima nasilja u porodici i sl.). Izostaju ozbiljne, istraživačke priče i proaktivan pristup medija, koji ne čekaju da se nekim povodom oglase ženske udruge, kako bi to tek neutralno prenijeli. Teme vezane za rodno zasnovanu diskriminaciju rijetko su na agendi bosanskohercegovačkih medija, iako je rodno zasnovana diskriminacija izrazito prisutna u društvu BiH.

38 U intervjuu za potrebe jednog diplomskog rada studenta Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, jedan urednik iz sarajevske TV stanice izjavio je: “Ne znam zašto bismo imali emisiju koja bi razmatrala pitanja rodne ravnopravnosti, kad su nam većina voditeljica ionako žene, a osim toga imamo i emisije o ženama, o kuhanju, o ljepoti, o modi”.

39 Poput izjava u medijima: “Meni je svejedno da li me se oslovljava sa: “novinar” ili “novinarka”, ja ionako ovaj posao radim muški: racionalno, odgovorno i na vrijeme” (jedna od novinarki iz bosanskohercegovačkih medija u anketi za potrebe diplomskog rada odbranjenog na FPN u Sarajevu).

RODNO ZASNOVANA DISKRIMINACIJA U BIH I NJENA MEDIJSKA REFLEKSIJA

Kako je već rečeno, izrazito je mali broj medijskih priča koje se tiču dublje analize rodno zasnovane diskriminacije u Bosni i Hercegovini, iako je ona izrazito prisutna. Rodno zasnovana diskriminacija u Bosni i Hercegovini uglavnom se odnosi na poziciju žene u kontekstu siromaštva i socijalne isključenosti, što ima direktne posljedice i po medijsku interpretaciju pozicije žene u bosanskohercegovačkom društvu. Naime, u Bosni i Hercegovini oko 600.000 osoba živi ispod opće granice siromaštva.⁴⁰ Među najugroženijima su stariji, osobe sa invaliditetom, raseljena lica, Romi, porodice sa dvoje ili više djece, nezaposleni i mladi bez kvalifikacija. Žene su posebno ugrožene u svim kategorijama. Socijalna isključenost naročito pogađa žene, a onda se one, posljedično, i u medijima predstavljaju kao žrtve, kao “isključene”, kao one kojima treba pomoć.

Dostupni podaci govore o visokom procentu (dugotrajno) nezaposlenih žena, velikom broj žena koje rade “na crno” ili su prisiljene na neplaćeni rad u domaćinstvu (koji je u potpunosti “ženski” fenomen), nedovoljnoj obrazovanosti ili nivou vještina među ženama, rodno zasnovanoj diskriminaciji na radu itd. Kada je riječ o ne/zaposlenosti žena, pokazatelji govore da i pored zakonske obaveze uspostavljanja ravnopravnosti u pristupu tržištu rada, te i pored činjenice da žene čine 51,7% od ukupno procijenjenog broja radno sposobnog stanovništva, samo 37,1% zaposlenih su žene. Nadalje, zabrinjava da žene u najvećem procentu od čak 70,9% preovladavaju u grupi neplaćenih pomažućih članova porodice, a ovaj procenat konstantno raste u posljednje četiri godine.⁴¹

U kontekstu rodne diskriminacije i medijske kulture, čini se važnim napomenuti kako su i same medijske organizacije/kompanije često diskriminatorne. Naime, iako podaci tri najveća novinarska udruženja⁴² govore o približno jednakom broju uposlenika i uposlenica (U Savezu novinara omjer je: 57% – 43% u korist muškaraca, u Udruženju BH novinari 59% – 41% također u korist muškaraca, a u Udruženju novinara RS veći je broj novinarki u odnosu na novinare i to u omjeru 65% – 35%). Istraživanje studenata Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu⁴³ pokazalo je kako se žene suočavaju sa diskriminacijom pri zapošljavanju u medijima (jedan od kriterija, posebno na TV stanicama je da “je voli kamera”, odnosno fizički izgled), sa diskriminacijom na radu (pa se tako 65% novinarki u anketi izjasnilo kako su prije nego što su počele pisati “ozbiljne” tekstove pisale o modi, kuhinji, djeci i drugim “ženskim” temama, dok je 84% anketiranih novinara kazalo kako nikada

40 Prema: <<http://www.bhas.ba>> – zvanični sajt Agencije za statistiku BiH.

41 Anketa o radnoj snazi za 2010, Agencija za statistiku BiH.

42 Od njih ukupno šest, koliko postoji u Bosni i Hercegovini.

43 U okviru vježbi iz predmeta “Teorija mas-medija” 2010. godine.

nisu pisali o “laganim” temama poput mode, kuhanja i sl., već su odmah počeli pisati o “ozbiljnim” političkim i ekonomskim temama), te sa problemom “staklenog stropa” (posebno se novinarke koje ranije počnu karijeru u novinarstvu, te zasnuju porodicu u godinama kada bi trebale preći na uredničke pozicije suočavaju sa ovim problemom). Dakle, nisu samo medijski sadržaji refleksija rodno zasnovane diskriminacije, već su to često i mediji *per se*.

MEDIJSKA NE/KULTURA I RODNA PITANJA U BIH

Kako je već, u naznakama, rečeno, medijska kultura u BiH je zasnovana kao kultura monologa, a ne dijaloga, kultura spektakla i stereotipa, ali i kultura netolerancije i diskriminacije (koja se do ekstrema dovodi naročito nacionalističkom retorikom). Nadalje, posve je evidentna dihotomija: privatni – javni diskurs, koja čini da se medijski sadržaji interpretiraju unutar privatne sfere pojedinaca i primarnih grupa (porodice), dok se u javnom diskursu pokreće vrlo malo diskusija i debata o ne/prihvatljivosti određenih medijskih sadržaja i poruka, kao i o onome što je u medijima predstavljeno i/ili izostavljeno.

Kada je riječ o odnosu medija prema rodnim pitanjima i temama u Bosni i Hercegovini, možemo reći da i mediji slijede gender-based hijerarhiju, koja predstavlja muškarce kao aktivni komunikacijski pol, a žene kao pasivni.⁴⁴ Zanimljivo je, također, analizirati šta uopće mediji smatraju rodnim pitanjima (ili “ženskim pitanjima”, kako ih češće nazivaju), ali i šta se izostavlja iz medijske interpretacije rodno senzitivnih tema. Najčešće teme vezane za “žensko pitanje” su nasilje prema ženama (nasilje u porodici ili seksualno nasilje), žensko zdravlje (o kojem se također izvještava prigodničarski i reaktivno, u povodu dana borbe protiv raka dojke i sl.), te obrazovanje žena (o kojem se uglavnom govori u kontekstu rasprave o ruralnim područjima u kojima je pitanje školovanja ženske djece još uvijek neriješeno), dok se o temama poput učešća žena u političkom odlučivanju ili ekonomskom osnaživanju žena govori rijetko i površno.⁴⁵

Neka istraživanja⁴⁶ pokazuju kako su muškarci i žene kao “objekt” vijesti u medijima predstavljeni u omjeru 76:24 posto. Nadalje, medijska interpretacija rodnih tema obiluje primjerima neprimjerene retorike, čak i u naizgled banalnim medijskim sadržajima koji su često preuzeti sa interneta (pa tako bilježimo naslove poput: “Ženski glas umara muškarce”, “Veličina grudi određuje žensku osobnost”, “Žene

44 Zapravo, takav odnos upravo slijedi gender-based hijerarhiju općedruštvenog diskursa o kojem je ranije bilo riječi.

45 Izuzetak su neki sedmični magazini čije novinarke/kolumnistice s vremena na vrijeme nameću ove teme, ali i tu je riječ o individualnom entuzijazmu i interesu, a ne o strategiji medija.

46 Istraživanje za potrebe magistarskog rada kandidatkinje Medine Mujić na Fakultetu političkih nauka Sarajevo 2011. godine.

omalovažavaju i kinje muževe”⁴⁷ i sl.). Kada su žene “objekt” medija dominantna su dva stereotipna načina predstavljanja: žene su predstavljene ili kao žrtve ili kao superuspješne žene.

U medijskoj interpretaciji žena žrtava nasilja osobito je primjetan površan pristup i neprofesionalizam. Otkrivanje identiteta žene žrtve, prezentiranje poluinformacija i glasila, izvrgavanje žrtve sramoti i javnom linču, te opravdavanje nasilnika najčešće su pogreške u medijskom pristupu temama o rodno zasnovanom nasilju. Tako u medijima nalazimo primjere gdje se punim imenom i prezimenom potpisuju fotografije žena žrtava nasilja (posebno ukoliko je riječ o poznatim osobama), ili njihovih najbližih srodnika ako su pitanju maloljetne žrtve (pa medijska publika ne sazna ime maloljetne djevojčice koja je žrtva silovanja, ali sazna identitet njene porodice, oca i majke, pa identitet žrtve nije teško pogoditi). Retorika ovakvih članaka često je potpuno neprihvatljiva (“Grude: Nakon silovanja ostala trudna: Retardiranu djevojku T. Č. zlostavljao i 76-godišnjak”⁴⁸). Žrtve se izvrgavaju sramoti često na osnovu nepotvrđenih i neprovjerenih informacija (“O čemu se priča u Tuzli: dr Jasminka Mujkanović izmislila da je napadnuta”⁴⁹, dok se nasilnike opravdava također neprovjerenim i nepotvrđenim informacijama (“Komšije kažu da je riječ o tihom i mirnom čovjeku”⁵⁰, “Osmanova majka kaže da nikada ranije nije digao ruku na suprugu, ali je ovaj put morao reagovati”⁵¹). Postoje i primjeri izrazito neumjesnih pokušaja da se nasilje prikaže na duhovit način (“Zagreb: On nju daskom, ona njega nožem”⁵²), kao i primjeri kada se krivica žene koja počinila nasilje unaprijed prihvata zdravo za gotovo, dok se i onda kada muškarac počinila nasilje krivica stavlja na stranu žene žrtve (naslovi poput: “Nakon provoda nožem ubola i usmrtila supruga” i “Dobio šest godina za ubistvo supruge koja ga nije voljela” impliciraju krivicu supruge: u prvom je slučaju ona ta koja je počinila nasilje i to “nakon provoda”, dok je u drugom zaslužila nasilje jer muža “nije voljela”). Ovakvi članci otupljuju senzibilitet javnosti da je riječ o neprihvatljivom ponašanju, te stav da je žena zaslužila nasilje koje trpi. Kod žrtava, pak, proizvode osjećaj da će biti izložene javnom preziru ukoliko iznesu svoj problem, da se iste stvari događaju i drugima te su, time, i opravdane. U pogledu medijske etike, riječ je naprosto o nepoštovanju zakona (i države i profesije), o neetičnom izvještavanju koje je oslobođeno osjećaja odgovornosti i prema žrtvama i prema javnosti, o senzacionalizmu, a ne profesionalizmu. Neprihvatljivo je podržavanje stereotipa putem medijskih sadržaja (poput stereotipa da je žrtva zaslužila batine, koji se promovira naslovima poput: “Izazvala muža, pa ju je pretukao”⁵³, stereotipa da je silovanje vid

47 Naslovi iz rubrika *Sveznadar Dnevnog avaza* i *Zanimljivosti Blic* magazina.

48 *Dnevni avaz*, 26. 01. 2011.

49 *Dnevni avaz*, 27. 01. 2009.

50 *Nezavisne novine*, 25. 3. 2011.

51 *Dnevni avaz*, 12. 9. 2011.

52 *Dnevni list*, 17. 07. 2011.

53 *Nezavisne novine*, 09. 11. 2011.

ljubavnog odnosa, a ne krivično djelo, koji se pothranjuje naslovima poput: “Pištoljem natjerao djevojčicu na ljubav”⁵⁴), kao i medijska interpretacija zasnovana na senzacionalističkom, a ne etičnom pristupu usmjerena na kreiranje spektakla od svih, pa i tema nasilja nad ženama.

Kad je riječ o medijskom predstavljanju uspješnih žena, također se pothranjuju stereotipi da je oličenje uspješnosti žena koja je bogato udata, te samim tim nema potrebu bilo šta raditi. Ukoliko, pak, žena ima vlastitu karijeru, njen uspjeh mjeri se sposobnošću da tu karijeru “pomiri” sa porodičnim životom. Tako u medijima nalazimo naslove poput: “Tuzlanku Dijanu Bećirović današnji papa vozao vespom”⁵⁵ ili “Moguće je biti mama i doktorica”⁵⁶. Naslovne, pak, stranice promoviraju stav da je fizički izgled žene njen najvažniji adut (“Hana Hadžiavdagić i Amina Begović: Ljepota prije svega”⁵⁷), a da je broj utjecajnih i bogatih prijatelja mjera njezinog uspjeha (“Svjetski jet set na rođendanu Sanele Jenkins”⁵⁸).

Kada je riječ o općedruštvenim temama (u kojima rodna pitanja nisu na agendi), primjetna su dva trenda u medijskom izvještavanju, koja mnogo govore o marginaliziranoj poziciji žena u bosanskohercegovačkom društvu: još uvijek je neravnomjeran broj sugovornika i sugovornica u interpretaciji takvih pitanja, a i onda kada se konsultuju žene kao sugovornice često ih se oslovljava rodno nesenzitivnim jezikom. Tako analiza TV dnevnika u prime-time terminu (19:00 u 19:30) na tri javna servisa (FTV, BHT i RTRS) u periodu od sedam dana (23–30. april 2012) pokazuje da su u priložima sugovornici izabrani u 345 slučajeva, a sugovornice u 98 slučajeva. Ovo *ad hoc* istraživanje ukazuje na najmanje dva problema vezana za rodnu ne/ravnopravnost u BiH: mediji, naime, za sugovornike/ce biraju osobe na vodećim pozicijama (tako da pokazatelj o broju žena koje su konsultovane kao sugovornice govori o još uvijek neravnopravnoj poziciji žena na rukovodećim pozicijama), ali i prenose stavove onih osoba koje su spremne da govore za medije, pa i da djeluju proaktivno prema medijima (tako da pokazatelj o broju žena koje su govorile za medije govori i o njihovom slabijem angažmanu na polju kontakata s medijima).

Rodno nesenzitivan jezik još uvijek je primjetan čak i u medijima koji biraju žene za sugovornice. I u tim medijima ih se titulira “muškim” titulama (“profesor doktor”, “analitičar”, “saradnik na istraživanju”), što ponekad rezultira i sasvim konfuznim informacijama, poput one iz programa FTV da je “ženska momčad KK Sloboda savladala ekipu KK Živinice”. Rodno senzitivniji jezik bilježimo tek u medijskoj interpretaciji događaja u kojima su žene obespravljene, kao i u tematskim

54 *Dnevni list*, 24. 04. 2011.

55 *Dnevni avaz*, 05. 06. 2011.

56 *Gracija*, magazin za ženu i porodicu.

57 *Gracija*, magazin za ženu i porodicu.

58 *Dnevni avaz*, 19. 07. 2011.

emisijama i člancima u kojima je riječ o pravima žena i njihovoj diskriminaciji, te u tekstovima rodno osviještenih (uglavnom) autorica u sedmičnim magazinima⁵⁹.

Zanimljivo je da se trend rodne nesenzitivnosti prenio i u *onlajn* sferu. Naime, web portali uglavnom funkcionišu po principu “klasičnih” redakcija, pa i oni imaju veći broj kolumnista nego kolumnistica, a i one kolumnistice koje pišu za portale bave se obično “ženskim temama” ili “muško-ženskim odnosima”. News portali izvještavaju o rodним pitanjima na vrlo sličan način kao i “klasični” mediji (štampa, radio i televizija), pri čemu je i tu riječ o “angažmanu po pozivu” (kada neke od nevladinih udruga organiziraju skupove i događaje vezane za pitanja rodne neravnopravnosti, a mediji ih prenose). Ono što, pak, *onlajn* sferu unekoliko razlikuje od klasičnih medija jeste činjenica da ona omogućava veću participaciju javnosti u debati o društvenim temama. I upravo ta debata otkriva izuzetno nizak nivo kulture komunikacije i površan, stereotipan i diskriminatoran pristup rodno osjetljivim temama kod “običnih” građana u BiH, koji komentarišu članke o rodno senzitivnim temama. Često u ovim komentarima nalazimo primjere najgoreg govora mržnje, čak i onda kada se komentiraju teme poput nasilja u porodici ili seksualnog nasilja nad ženama (iako treba napomenuti da većina portala uklanja ovakve negativne i neprimjerene komentare). Zanimljivo je, nadalje, da postoje i neki specijalizirani portali koji se bave promoviranjem prava žena, ali drugi mediji rijetko prenose njihove članke⁶⁰.

Iako ih klasična teorija ne svrstava u medijske proizvode koji interpretiraju stvarnost, na ovom mjestu čini se važnim pomenuti i reklamne sadržaje, koji na izrazito diskriminatoran način prikazuju žene. Naime, kada analiziramo medijske sadržaje općenito, možemo reći kako su reklame jedini medijski sadržaji u kojima su žene prisutne u većem broju u odnosu na muškarce, ali je ta prisutnost zapravo po njih štetna. Reklame koje su prisutne u bosanskohercegovačkim medijima i proizvedene u bosanskohercegovačkom kontekstu⁶¹ predstavljaju žene stereotipno, kao domaćice (reklama za proizvode kompanije “Violeta” na primjer, u kojima domaćica daje savjete kako na najbolji način “Violetinim” proizvodima očistiti kuću), kao seksualne objekte (često ne prikazujući ženu u cjelini, već samo neke njene “atribute”), a ima i primjera kada se kroz reklame pokušava “provući” nota “ženske ravnopravnosti”, prilično nespretno (takav je, recimo, billboard za “Graciju” – magazin za “ženu i porodicu”, koji prikazuje muškarca koji pegla i ženu koja čita “Graciju” sa sloganom: “Zna se gdje je ženi mjesto” – ova reklama implicira da je realizovana ona žena koja je uspjela natjerati muškarca da obavlja kućanske poslove dok ona ne radi ništa, odnosno čita “ženski” magazin). Reklame, kao što smo već napomenuli, ne spadaju u klasične medijske sadržaje, ali način na koji oslikavaju poziciju žene umnogome govori o toj poziciji u društvu općenito.

59 Pozitivan primjer je, recimo, magazin *Dani*.

60 Zanimljivo je da je jedan od takvih portala i < <http://www.manjine.ba> > koji u kategoriju manjina svrstava i “obespravljene žene”.

61 Izuzimamo ovdje reklame globalnih korporacija koje nisu proizvedene u Bosni i Hercegovini.

Svi navedeni primjeri ukazuju na činjenicu da je u medijskoj kulturi Bosne i Hercegovine prisutna stereotipizacija i diskriminacija žena, i u klasičnim medijskim sadržajima (vijesti, intervjui, istraživačke priče), ali i u *non-news* sadržajima (reklame), što svakako nije ohrabrujuće.

ZAKLJUČAK

Rodno zasnovana diskriminacija u medijskom diskursu Bosne i Hercegovine osnažuje se, dakle, stereotipima, neprofesionalnim pristupom i senzacionalizmom. Novinarski pristup koji je jednostran, orijentiran na spektakl i senzaciju čini ranjive grupe još ranjivijim, a one čiji bi glas trebalo da se čuje izostavlja iz medijske interpretacije i, posljedično, javnog diskursa. Nadalje, diskriminacija potiče netoleranciju, a netolerancija u javnom diskursu potiče netrpeljivost i mržnju u praksi. Ima, naravno, pozitivnih primjera i izuzetaka od ove prakse, ali oni su upravo to – izuzeci.

Šta bi, dakle, mediji trebali promijeniti u svom pristupu rodno senzitivnim temama? Prije svega, pristup sam. Oslobođanje od vlastitih predrasuda i stereotipa najteži je, ali i najvažniji medijski zadatak. Poznavanje standarda profesije, ali i normi koje preciziraju rodno senzitivne teme i obavezu njihovog adekvatnog tretiranja, drugi su značajan segment medijske (samo)edukacije. I treći, ali ništa manje značajan korak u osposobljavanju novinara za izvještavanje o različitostima je upoznavanje sa adekvatnom i neuvredljivom terminologijom koja je dopustljiva u medijskom diskursu. Ono što bosanskohercegovačkim medijima također nedostaje, kad je izvještavanje o različitostima (pa i rodnoj diskriminaciji) u pitanju, je sistematičnost i kontinuitet u praćenju tih tema i organizacija i institucija koje se njima bave, odnosno senzibilitet za prepoznavanje značaja i važnosti priča o rodnim pitanjima i onda kad nije riječ o protokolarnim ili incidentnim situacijama u koje su žene uključene.

Zašto je, zapravo, važno ukazivati na rodno zasnovane stereotipe, diskriminaciju i jezik mržnje u medijima i raditi na njihovom uklanjanju? Mediji imaju obavezu da podstiču toleranciju i budu promotori dijaloga i uklanjanja predrasuda. Oni, također, treba da ukazuju na govor mržnje u drugim sferama života (politika, ekonomija, sport...) i na njegovu neprihvatljivost. Suština svake (osobito medijske) komunikacije je razumijevanje, te je stoga diskriminacija i netolerancija, zapravo antikomunikacija. Ne samo medijski uposlenici i analitičari, već i cijela društvena zajednica moraju raditi na promoviranju tolerancije i razumijevanja, jer su nam oni u 21. stoljeću (koje se već od samog njegovog početka naziva stoljećem sukoba) potrebni više nego ikada ranije.

BIBLIOGRAFIJA

- Debord 1999: G. Debord, *Društvo spektakla*, Arkzin, Zagreb.
- Kellner 1995: D. Kellner, *Media Culture*, Routledge, London.
- Turčilo i dr. 2010: L. Turčilo, J. Vočkić Avdagić, A. Nuhanović, V. Repovac Pašić, *Manjinske skupine i mediji u Bosni i Hercegovini*, FPN, Sarajevo.
- Vreg 1990: F. Vreg, *Demokratsko komuniciranje*, FPN, Sarajevo.

mr Zlatiborka Popov-Momčinović

Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

VERONAUKA I DISKRIMINACIJA

UVOD

Veronauka je predmet koji uspostavlja vezu između najdubljih sfera bića koje veruje i njegove manifestacije u društvenom polju. Ona se tiče naših znanja o učenjima vlastite ali i drugih vera, kao i emotivnih senzora koje razvijamo u stalnom dijalogu između čoveka i Boga, crkve i društva, svetog i svetovnog. Ona se tiče i voljnog aspekta našeg bića te, budući da religija ima saznavnu, emotivnu i akcionu komponentu, ovakvu jednu strukturu ima, ili bi trebalo da ima i veronauka. Kao takva, ona nije tipičan predmet čije se gradivo jednostavno može savladati, a puko savladavanje gradiva ovde i ne treba da bude cilj.

Susret sa verom nam daje radost i nadu u večni život iza granica postojećeg reda i sveta stvari, ali može da, Kjerkegovski rečeno, proizvede i nelagodnost, strah i drhtanje pred susretom sa apsolutom. O ovom aspektu religioznosti, koji Kjerkegor naziva skokok u veru, svakako treba voditi računa i brižljivo prilagođavati veronauku potrebama učenika. U njenom fokusu treba da bude ljudsko biće koje obitava u telu deteta a ne puka transmisija i učenje određene verske tradicije i dogme.

Govoreći o mogućnostima veronauke u kontekstu ljudskih prava i sloboda, Džon Hal (John Hull) sa univerziteta u Birmingemu ističe da postoje tri osnovna tipa religijskog obrazovanja: učenje religije (*learning religion*), gde se uči određena religijska tradicija a konkretna verska zajednica kontroliše kurikulum; učenje o religiji (*learning about religion*) gde se religiji pristupa kao jednom od različitih pogleda na svet pri čemu dominira deskriptivni pristup a sveti spisi se izučavaju kao literarno štivo i učenje iz religije (*learning from religion*), gde je, za razliku od prva dva pristupa u kojima je naglasak na religiji kao takvoj, naglasak na potrebama i na moralnom razvoju deteta. Dok je prvi pristup monokonfesionalan i ne proširuje u dubljem smislu saznavne i druge horizonte deteta, budući da je ograničen na izučavanje određene tradicije, drugi pristup religiji pristupa kao štivu koje se može i treba upoznati

i naučiti bez evociranja neke dublje promene u svesti deteta, te je i motivacija za njegovo učenje prilično slaba. Treći pristup inkorporira različite dimenzije religije i religioznosti i može se koristiti i u monokonfesionalnom i u multikonfesionalnom obrazovanju, za razliku od prvog pristupa koji je pogodan jedino za monokonfesionalno obrazovanje i drugog koji je pogodan samo za multikonfesionalno obrazovanje. Ovde, npr., veroučitelj kreativno bira za nastavne jedinice različite segmente iz vlastite ili pak različitih religija i motiviše učenike da razmišljaju o značaju i značenju tih segmenata. Time se podstiče radoznalost, razvoj stvaralačkih potencijala učenika i, u slučaju kada se primenjuje na multikonfesionalno obrazovanje, empatije prema različitim sadržajima različitih religija i ljudi koji ih žive (Hull, <http://www.iarf.net/REBooklet/Hull.htm>).

U kontekstu društva u BiH, u okviru tzv. konfesionalnog obrazovanja dominira prvi pristup jer je naglasak na izučavanju određene vere. Drugi pristup se nalazi u još nesređenoj fazi i u predmetu kultura religija koji je multikonfesionalan ali zbog svoje puke deskriptivne metode nedovoljno provokativan za učenje, a kreativni aspekti ovog predmeta se nisu mogli ni razviti imajući u vidu nesređen status ovog predmeta.⁶² I u njemu je naglasak na religiji, odnosno religijama. U bosanskohercegovačkom društvu je, zbog specifičnosti ovdašnje verzije multikulturalizma, potrebno inicirati promene u verskoj nastavi koje bi išle u pravu učenja iz religija, a gde bi fokus bio na detetu, njegovim potrebama i sposobnostima, koje bi ono tako bilo u mogućnosti da razvije u kontekstu realnog života multikonfesionalnog društva. Deca bi uz pomoć ovog pristupa bila motivisana da povežu različita religijska učenja i iskustva sa vlastitim potrebama i životnim situacijama koje svakodnevno žive, i da principima *pounutranjavanja* učenja drugih religija u kontekstu vlastitog životnog iskustva prošire horizonte i nađu dublji smisao življenja. Kako postoje otvorene, nimalo prikrivene tendencije da se BiH multikulturalizam pretvori u svet izolovanih kultura i da stvori lažna slika kako između ovih kultura nema nikakvih dodira,⁶³ ovakav pristup i nije mogao dobiti svoju realnu šansu, iako u svetu pleni sve veću pažnju jer odgovora savremenim izazovima porasta pluraliteta religijskog i uopšte društvenog koloriteta.

62 Ovo, naravno, treba prihvatiti sa zadržskom, budući da od kreativnosti nastavnika/ce i njegovog pristupa ovom predmetu, on može imati i kreativnija postignuća. Nesređen status predmeta onemogućava razvoj emancipativnih mogućnosti ovog predmeta koji je vođen idealima obrazovanja za život i suživot u pluralnim, savremenim društvima.

63 Ovaj poduhvat je naravno još dalekosežniji. Ne samo da se teži odvajanju kultura već i stvaranju tzv. paralelnih društava, navodno samodovoljnih i izolovanih jednih od drugih. O bedi tzv. paralelnih društava vidi. Lasić, M. "Od multikulturalizma ka (post)sekularnom interkulturalizmu", *Diskursi: Društvo, religija, kultura*, br. 2/god. 1, str. 11–29.

VERONAUKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Imajući u vidu činjenicu da je veronauka u BiH uvedena u periodu sloma jedne ideološke dogme i površne, nedovoljno artikulirane društvene potrebe da se što pre uspostavi nova, neprikosnovena društvenopolitička paradigma, različite mogućnosti i potrebe koje zanimljiv predmet kao što je religijsko obrazovanje nudi, nisu ni uzete u razmatranje. Potreba za uvođenjem veronauke u nastavne programe u Bosni i Hercegovini javila se tokom rata. U ratnom razaranju, u kojem je čovek čoveku vuk, kao jedna od retkih uteha se javio Bog ali se zaboravilo da se Bog ne može posmatrati kao udaljeni ideal, izolovan od društvenih događaja i stvarnog života ljudi. No, ovo je samo jedan od segmenta ovdašnjeg *povratka svetog* budući da se u svim tranzicionim zemljama javila potreba za uvođenjem veronauke u javne škole, i neretko su vođene zaoštrene debate duž linije sekularisti/religiozni (ovu liniju ne treba shvatiti doslovno budući da se i religiozni mogu zalagati za principe sekularne države i sekularisti ne moraju biti protiv svih oblika uključenosti religije u javnu sferu).

Slom socijalizma i njegove ideologije koja se bazirala na materijalističkom i ateističkom pogledu na svet je išao ruku pod ruku sa povratkom svetog u javnu sferu, te je u BiH započeta kampanja za uvođenje veronauke u škole. Formulisu se prvi nastavni programi (1994. su formulisani i usvojeni planovi i programi islamske, katoličke, pravoslavne, jevrejske i adventističke veronauke), a u zavisnosti od mogućnosti veronauka se počinje izučavati u školama. Model koji je izabran ili pak nametnut u kontekstu stravičnih ratnih razaranja je tzv. konfesionalni model. On ne podučava o religiji već podučava za religiju sa pozicije vernika koji veruje i pripada određenoj tradiciji, a nastavnik/ca je obavezno pripadnik verske tradicije o kojoj podučava. Argumetni koji su se najčešće iznosili u prilog uvođenja konfesionalne veronauke su sledeći:

- religijsko obrazovanje će pospešiti moralnost pojedinca i društva;⁶⁴
- doprineće očuvanju vlastite tradicije i identiteta;⁶⁵

64 U jednom zanimljivoj analizi o veronauci u Republici Srpskoj prof. Dragoljub Krneta ubedljivo analizira moralizatorsku naivnost ovakvih pretpostavki ukazujući da je, naprotiv, došlo do porasta različitih oblika devijantnog ponašanja. Vidi. D. Krneta., "Vjeronauka u Republici Srpskoj: Između apologetike i osporavanja", *Religija i tolerancija*, br. 3, str. 7–21. Jedan zanimljiv prilog debati o pitanju da li će nam deca biti bolja od veronauke, daje i Tomislav Žigmanov, referirajući na Kantovu filozofiju u kojoj se etika posmatra autonomnom u odnosu na religiju, gde se etičkim smatra ono delo koje počiva na principima samoodređenja i gde postoji unutrašnja, a ne izvanjska odredba za delovanje. Time se pak ne negira metafizička struktura morala, jer se samo putem metafizike može osigurati ozbiljenje čudoređa u celini i unutrašnje umsko određenje volje (Žigmanov 2002: 91–93, 95–96).

65 U ovom argumentu se zaboravlja da tradicija nije neki gotov, zaokružen entitet već se stalno i iznova stvara, preispituje i obnavlja kroz dinamiku društvenih kao i ličnih odnosa individua koje reflektuju tzv. nasleđa iz tradicije i proširuju njihov smisao i značenje.

- prekinuće praksu diskriminacije vernika kakva je postojala u tzv. socijalističkom periodu;⁶⁶
- u skladu je sa univerzalnim deklaracijama o ljudskim pravima po kojima roditelji imaju pravo da njihovo dete ima obrazovanje u skladu sa svetonazorom roditelja.⁶⁷

Sveobuhvatni zakonski okvir je donesen kasnije, 2003. i 2004. godine, kada se u parlamentu Bosne i Hercegovine donose *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju* i *Zakon o vjerkim slobodama i položaju crkava i vjerskih zajednica* (Ali-bašić 2009: 15). Po ovom zakonu verske zajednice su zadužene za izvođenje verske nastave, za imenovanje nastavnika, sastavljanje plana i programa kao i udžbenika, dok je za plate veroučitelja zadužena država. Ovo poslednje je zapravo najveća promena, budući da je tokom devedesetih preovladavala praksa da same verske zajednice obezbeđuju plate veroučiteljima. S obzirom na specifičnu strukturu entiteta Federacije Bosne i Hercegovine, ovde su obrazovne prakse u nadležnosti kantonalnih ministarstava obrazovanja. U entitetu Republika Srpska, koji ima centralističku strukturu, nadležnost je na nivou entiteta. Još jedna bitna razlika je da je u kantonima Federacije veronauka izborni/obavezni predmet, dok u Republici Srpskoj, zakon nudi kao mogućnost nepohađanja veronauke po zahtevu roditelja ali se implicitno pretpostavlja njeno pohađanje, čime se dovodi u pitanje pravo na izbor. Kritičari ističu takođe da i u Federaciji nije situacija bitno drugačija budući da, iako je veronauka navodno izborni predmet, roditelji i deca su izloženi neformalnim pritiscima da pohađaju veronauku, budući da biti religiozan izražava trenutni konformistički stav. Na ovaj segment je često ukazivano u različitim izveštajima ombudsmana kao i drugih tela koja se bave monitoringom stanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Ako je, kao što je duhovito primetio sociolog religije Jakov Jukić nekada postojao prividni ateista, danas dominira prividni vernik kao dominantan sociološko-psihološki tip ličnosti, a društveni konformizam tera ljude da da se prilagode ovom tipu.

U kritikama ovde primenjenog pristupa ističe se da je konfesionalna veronauka prilično ispolitizovan predmet i da škola kao javna ustanova treba da bude verski i uopšte ideološki neutralna, a ne da se pod njenim krovom podučava određeni, u ovom slučaju verski svetozor. Naročito je ukazivano sa kritičkog aspekta na širi

66 I ove interpretacije su jednostrane budući da je, kada je Jugoslavija izašla iz svoje totalitarne faze, religija posmatrana kao privatna stvar svakog pojedinca. Ovim se ne negira da su kasnije postojali određeni oblici indirektno diskriminacije prema vernicima/ama u društvu, ali je potrebno istaći da puko nepostojanje konfesionalne veronauke u javnim školama automatski ne implicira diskriminaciju vernika/ca.

67 I ovde je reč o jednostranim interpretacijama budući da se zanemaruju drugi aspekti deklaracija o ljudskim pravima po kojima se, npr., zabranjuje netolerancija prema drugim verskim zajednicama, što je posebno značajno budući da verske zajednice na ovim prostorima kao sastavni deo svog učenja sadrže negativne stavove o drugim religijama, što podstiče netoleranciju.

društveni okvir u kojem verske zajednice deluju u bosanskohercegovačkom društvu i potpomažu u proizvodnji entopolitičkog kao dominantne forme političkog. Naime, u BiH je ključni politički subjekt kolektiv “pod koji se supsumiraju individualne jedinice po *biološkoj* osnovi svog rođenja” (Mujkić 2007: 6), a religije imaju funkciju da ovom, po Mujkiću “nepodnošljivom redukcionizmu” daju sakralni, nadnaravni značaj i smisao. Kritičari/ke su dalje isticali/e da je u konfesionalnoj veronauci naglasak na prenošenju vlastite tradicije i očuvanju unapred definisanog verskog identiteta, te se sužava prostor za individualni verski rast. Takođe, koriste se zastareli didaktički pristupi i dominira frontalni oblik nastave u kojem nastavnik, izdvojen i pozicioniran *ispred* učenika izlaže na određenu temu. U takvom obliku nastave fokus nije na detetu i njegovim specifičnim potrebama već na pukoj transmisiji unapred određenog sadržaja. Brojne kritike su dolazile od strane domaćih i stranih stručnjaka/inja kao i pripadnika/ca civilnog društva koji su isticali da konfesionalna veronauka dodatno deli i onako više nego podeljeno bosanskohercegovačko društvo. Poseban problem konfesionalne veronauke leži u činjenici da se verska pouka i poruka ovde postavlja izolovano od alternativnih oblika društvene svesti i što se zapostavlja doprinos različitih religija ali i humanističkih pravaca ljudske misli (kao što je npr. prosvetiteljstvo) razvoju društva i kulture (Jackson 2006: 38).

Iz tih razloga je 2000. prepoznata potreba da se eventualni nedostaci konfesionalne veronauke nadomeste uvođenjem kulture religija kao nekonfesionalnog predmeta. Predmet je zamišljen da poučava o religijama (a ne za pojedinačnu religiju) te je trebalo da omogući da učenici obogate i prošire svoja znanja. Predmet takođe neguje religijsku raznolikost i pluralnost, podstiče nezavisno mišljenje, obezbeđuje inkluziju, budući da svi učenici, bez obzira na pripadanje odn. nepripadanje određenoj verskoj tradiciji, slušaju ovaj predmet. Kao takav, on obezbeđuje uključenost verskih manjina ali i dece iz ateističkih porodica čije su potrebe nevidljive ukoliko se ostane isključivo na konfesionalnom modelu. Predmet je vođen tzv. Toledo principima, gde se ističe da verska nastava treba da bude zasnovana tako da podstiče poštovanje ljudskih prava, organizovana na pravičan, precizan način; da je potrebno stvoriti školsku klimu uzajamnog poštovanja i razumevanja; škole su odgovorne za nastavu što ne umanjuje ulogu porodice i verskih zajednica u nastavi o religijama i verovanjima; nastavni planovi treba da budu u duhu odmerenog pristupa, a u podjednako meri treba uzimati i religijska i nereligijska stanovišta da bi se obezbedila inkluzija a sprečili negativni stereotipi; nastavni planovi treba da reflektuju istorijske i savremene događaje, globalne i lokalne i posvete se različitim pluralnim perspektivama koje postoje u školi i društvu, čime će se uzeti u obzir problemi svih zainteresovanih strana u obrazovanju (V. OSCE/ODIHR 2007).

Zanimljivo je da su tradicionalne verske zajednice sa posebnom skepsom reagovale na procese uvođenja novog predmeta, koji je koncipiran u okvirima gore navedenih Toledo principa koji obezbeđuju da se sažme sve ono najbolje u praksi religijskog obrazovanja i to kroz susret sa savremenim izazovima. Utoliko više što predmet nije zamišljen da ukinе tradicionalnu versku nastavu već da poveća i proširi

versko obrazovanje i horizonte, i da zadovolji one potrebe koje ostaju zapostavljene ako dominira samo konfesionalna veronauka. Kritičari unutar verskih zajednica su isticali da je religija već dovoljno prisutna u školama (ona se uči i kroz druge predmete npr. istoriju, književnost, likovnu i muzičku kulturu i sl.) i da će doći do prezasićenja učenika religijom. Navodili su se i teološko-didaktički razlozi, da npr. nije moguće poučavati religiju sa nekog navodno neutralnog pristupa i bez stava o onome što se uči (Popov, Ofstadt 2005). Isticalo se takođe da se iza ovog modela kriju prikriveni stavovi o religiji i da on često vodi u radikalni pluralizam koji ne nudi nikakva rešenja (Jackson 2006: 33). Najveći oponent novom predmetu u BiH je Katolička crkva, koja je sprečavala učešće svojih predstavnika u izradi plana i programa kultura religija. I dok se predmet počeo eksperimentalno izvoditi u Republici Srpskoj i u nekim kantonima sa bošnjačkom većinom, u kantonima sa hrvatskom većinom je ova praksa u potpunosti izostala, s tim da je u kantonima gde nema etničke većine katolička crkva učestvovala u realizaciji ovog predmeta, kao što je npr. slučaj u Srednjoškolskom katoličkom centru u Sarajevu, gde je predmet dao zavidne rezultate.⁶⁸ Ipak, preovladao je stav predstavnika Katoličke crkve da predmet ima skrivene političke ciljeve, čak i da se neke modifikovane totalitarne pretenzije kriju iza njega. Obavljanje udžbenika Kultura religija je takođe praćena kontroverzama, a alarmantan je slučaj da su se npr. u Bijeljini, kada je započeto eksperimentalno izvođenje ovog predmeta, pojavili plakati koji su asocirali da je novi predmet satanističkog karaktera (!).

Iz tih razloga, vidimo da je pitanje veronauke prilično kontroverzno i ispolitizovano. Ono se tiče prava ljudi na veru i njeno manifestovanje, pravo na izbor i slobodu vere ali i slobode od vere, te odgovor na pitanje da li je konfesionalna veronauka prihvatljiva ili ne, i ne može biti jednostavan. Religija se tiče unutrašnjih tajni i potreba našeg bića ali i se ona tiče i javnosti, društvenosti (npr. kada su u pitanju skupni obredi, manifestacije) te iskazivanje religioznosti mora biti omogućeno i na individualnom i grupnom nivou (Cvitković 2012: 77–78). I sama reč religija potiče od latinske reči *religare* koja znači povezati, te se na ova pitanja ne može primeniti pojednostavljena dihotomija *javno – privatno*. Religija se ne može suziti na ličnu kontemplaciju i ritualnu praksu unutar verskih objekata, s obzirom na njenu široku i složenu dimenzionalnost. Ona se tiče i našeg angažmana u društvenom polju, onoga što je Hana Arent nazvala *vita activa* a o čemu svedoči i uloga religije u kulturnom i društvenom razvoju jedne zajednice. Takođe, činjenica da društvene aktivnosti unutar različitih verskih zajednica, kao što su npr. volonterski rad, podstiču razvoj socijalnih veština, etike brige za druge i za zajednicu u okolnostima savremenog društva, koje je sve više atomizovano i otuđeno, ukazuje na jednostranost nekih

68 O studiji slučaja Katoličkog srednjoškolskog centra vidi S. Čudić, "Različite religije pod jednim krovom: u susret inkluzivnom obrazovanju u BiH", u: *Religija i školovanje u otvorenom društvu. Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, str. 35-50

interpretacija koje dolaze iz radikalno sekularnih krugova bosanskohercegovačkog društva da je religija nepoželjna u javnom prostoru i da je “opasna” po demokratiju.

Ukazivanje na primere drugih zemalja nije dobar metod za dokazivanje kakav nam je model najpotrebniji, budući da se u različitim zemljama primenjuju različiti modeli, odnosno podmodeli koji zavise od verske strukture populacije, ustavnih okvira, odnosa crkve i države, religije i politike kroz istoriju, kao i modernih izazova sa kojima se svaka savremena zemlja sreće (kao što je npr. porast religijskog pluralizma prevashodno usled imigracije u zapadne zemlje, te se u onim zapadnim zemljama, u kojima se primenjuje konfesionalan model on modifikuje u susretu sa pluralnim izazovima). Protivnici konfesionalne nastave su najčešće referirali na laičku Francusku u kojoj nema veronauke jer je država striktno odvojena od crkve, zapostavljajući i neka kontroverzna pitanja do kojih vodi stroga primena ovog modela. Npr. ističe se kao problem masovna pojava religijske nepismenosti (*analphabétisme religieux*), koja se tiče i drugih nastavnih predmeta i u uopšte bitnih društvenih tema – npr. kako da učenik shvati neke društvene pojave kao što su verski fundamentalizam, antisemitizam bez poznavanja temeljnih religijskih pojmova (Davie 2005: 122). Zastupnici konfesionalne veronauke u BiH su najčešće referirali na slučaj Nemačke, zaboravljajući pri tom, iako je u Nemačkoj veronauka konfesionalna, ona je u nadležnosti i države i verskih zajednica (dok u slučaju BiH država faktički nema nikakvu kontrolu nad sadržajem ovog predmeta). Takođe, ovaj predmet u Nemačkoj nije čisto konfesionalan budući da je obogaćen različitim društvenim i uopšte životnim temama, etičkim pitanjima i učenjima različitih religija, a i u skladu je sa načelima nemačkog Ustava po kojima je obrazovanje nerazdvojno povezano sa idealima mira i samom moralnom prirodom društva (isto, 120). Učenicima u Nemačkoj su takođe ponuđeni alternativni predmeti (filozofija, etika) ukoliko ne žele da pohađaju konfesionalnu veronauku, što u Bosni i Hercegovini nije slučaj. Budući da nije ponuđena nikakva adekvatna alternativa, učenici/e koji/e ne pohađaju veronauku su na neki način marginalizovani unutar obrazovnog sistema kada se radi o predmetu koji se tiče dubokih i značajnih društvenih tema i individualnih potreba.

PRISTUPI VERSKOJ NASTAVI

U kontekstu bosanskohercegovačkog društva se često previđa da postoje različiti modeli verske nastave, koji idu mnogo dublje od dihotimije konfesionalno-nekonfesionalno obrazovanje. Teoretičari i istraživači ukazuju da oba modela imaju svoje mogućnosti, prednosti i nedostatke koji zavisi od pristupa – modela koji se koristi u izradi nastavnog plana i programa i načina izvođenja predmeta. U bh. modelu dominira pristup verskom obrazovanju kao verskoj pismenosti – bilo da se radi o opismenjavanju o učenjima vlastite religije ili različitih religija, a naglasak je na prenošenju i usvajanju znanja.

No, pored ovog postoje i drugačiji modeli izučavanja religijskih sadržaja u školama, na šta u kontekstu BiH društva nije obraćana gotovo nikakva pažnja.

Interpretativni model – u ovom pristupu, naglasak nije na transmisiji znanja već se koriste resursi koje učenici poseduju i imaju u sebi. Učenici ovde koriste situacije iz vlastitog života da bi bolje razumevali religiju. Oni se podstiču da reflektuju različite sadržaje, njihovi životni problemi su polaznica oko koje se strukturiraju nastavne jedinice, podstiče se unutrašnji dijalog kao i dijalog sa drugim učenicima, a lekcije se planiraju ne na osnovu zadanih sadržaja već na osnovu potreba učenika, njihovih kognitivnih sposobnosti i iskustava (Jackson 2006: 103). Ovakav model postiže samosvest i kritičku svest učenika, a po nekim tumačenjima je pogodan i u nastavi koja se izvodi se decom sa posebnim potrebama, budući da se bazira na principima učenja iznutra, a ne “baratanju” sa gomilom informacija.

Dijaloški pristup – ovde je naglasak na dijalogu između učenika i materijala koji se uči a ovaj model odgovara dinamizmu same prirode religije. Religijski identitet se ne vidi kao dat i zaokružen u tradiciji već kao polifono sopstvo (Jackson 2006: 109). Učenik je ovde sukreator nastavnog kurikulumu. Ovaj pristup takođe gradi most između ličnog iskustva iz prve i druge ruke i širih, društvenokulturnih zbivanja. On inicira dijalog unutar određene vere budući da i nju karakteriše unutrašnji diverzitet ali i dijalog između različitih vera. Na taj način učenici grade tzv. metakulturnu kompetenciju da razumevaju šira društvena zbivanja. U te svrhe se često koriste igre uloga pomoću kojih učenik dobija mogućnost da se distancira od vlastitog iskustva i da se poveže sa drugima i da ih bolje razume. Ovaj model deluje stimualtivno na učenike jer povećava njihov interes za religijska pitanja, povećava samosvest, budući da učenici učestvuju u stvaranju rešenja umesto da ih prihvataju od strane autoriteta, i u razredu se generiše atmosfera moralne ozbiljnosti budući da učenici raspravljaju o važnim pitanjima (isto: 121).

Postmoderni pristup – ovde se naglašava da učenici sami za sebe treba da konstruišu znanje, dok je učitelj samo facilitator ovog procesa. Kjerkogorovski se tvrdi da nekakvo objektivno znanje o Bogu nije moguće već da je moguć samo subjektivni “skok u veru”. Postmodernizam odbacuje tzv. velike narative i zaokružene metateorije kao apstraktne. Značenja i smislovi nisu objektivno dati već nastaju kroz igru kreativnih relacija. Učenici se podstiču da stupaju u interakciju i “igru” sa religijskim izvorima (učenjima, dogmama, ritualima i sl.), da formiraju nova značenja i različite oblike integracije ovih značenja u lični narativ. Ovaj pristup podstiče imaginaciju i kreativnost, no učenici koji preferiraju realističan religijski jezik se često osećaju nelagodno u ovim okvirima (Jackson 2006: 58–59). Takođe, u ovom pristupu se zapostavljaju šira pitanja budući da je naglasak na personalnoj autentičnosti, ali on svakako uvodi notu živosti i osvežanja u nastavni proces.

Holistički pristup – ovde se verski sadržaji ne uče izolovano, već se povezuju sa drugim znanjima koje učenici imaju, bilo da se radi o znanjima koja se stiču iz drugih školskih predmeta, kod kuće ili gledanjem televizije (Lemu, par. 12). Polazi se od toga da nas Božja objava podstiče da razmišljamo, posmatramo, ispitujeemo,

istražujemo, reflektujemo i razumevamo, a ne da polusvesno usvajamo različite sadržaje. Ovaj pristup je privukao pažnju islamskih stručnjaka budući da je u islamu dugo vladala predrasuda da je dobar musliman onaj koji napamet zna različite delove Kur'ana i da su deca još od malena sticala ovakvu jednu sliku o islamu (isto: par. 8). Takođe, u ovom pristupu se teži izbeći dihotomija vera/razum a različiti segmenti učenja se povezuju u smislenu celinu i samo u odnosu na nju dobijao svoj smisao.

Više o ovim modelima može se naći u studiji *Rethinking Religious Education and Plurality* (Jackson 2006). Uvođenjem ovih pristupa, odnosno elemenata ovih pristupa u nastavni proces veronauke u BiH, jednim delom bi se sadržaj predmeta obogatio a učenici stekli značajne veštine i sposobnosti u susret sa izazovima religijski pluralnog društva i sveta. Potrebno je još jednom istaći da se i predmet kultura religija treba izučavati na drugačiji način od onog koji preovladava u bosanskohercegovačkom školstvu u kojem generalno prevladava tzv. kognitivistička orijentacija,⁶⁹ te da je dilema oko samog pristupa i načina definisanja i izvođenja ovih predmeta verovatno i važnija od dileme konfesionalno-nekonfesionalno obrazovanje.

VERONAUKA I LJUDSKA PRAVA

Verske slobode i prava su temeljna ljudska prava budući da su se prvi dokumenti koji su se ticali ljudskih prava na starom kontinentu upravo odnosili na verska prava. To je posledica kako činjenice da stari kontinent – Evropa – nije mogao da iskorači napred u stvaranju društva slobodnih i jednakih u okolnostima verskih ratova i mržnji, ali i činjenice da sama ideja ljudskih prava ima univerzalnu pa i kosmičku dimenziju (npr. još kod starih grčkih filozofa koji su pravili razliku između onoga što je po *fisisu* – prirodi, i onoga što je po *nomosu* – društvenoj konvenciji) te je i religija korištena u prilog ovih univerzalističkih argumentacija. To je, npr. bio slučaj kod nekih nekonformističkih protestantskih zajednica koje su posebno doprinele razvoju diskursa kao i standarda verskih i uopšte ljudskih prava – tu je ideja božjeg zaveta sa odabranim narodom iskorištena kao inspiracija za modernu ideju društvenog ugovora.

Pitanje veronauke treba neizostavno posmatrati u kontekstu verskih prava i sloboda budući da se radi o univerzalnim principima i standardima u skladu sa kojima se konkretne društvene prakse trebaju uskladiti (a u koje spada i veronauka). Ova dimenzija je takođe značajna, imajući u vidu činjenicu da je BiH potpisala i ratifikovala brojne deklaracije o ljudskim pravima. U različitim deklaracijama se pravo na slobodu misli, savesti i religije smatra neprikosnovenim i ne može se ograničiti ni u uslovima vanrednih okolnosti u zemlji. Država može samo ograničiti pravo na manifestovanje određenih verovanja, ali ta ograničenja moraju biti određena

69 Vidi tekst prof. dr Dragoljuba Krnete u ovoj publikaciji.

zakonom (npr. u okolnostima kada je ugrožena javna sigurnost, zdravlje, ili prava i slobode drugih). Ograničavanje prava na manifestovanje određene religije se stoga dozvoljava samo u okviru tzv. užih interpretacija, a u skladu sa načelima ekstenzivnog tumačenja ljudskih prava (OSCE/ODIHR 2007: 31). Pitanje veronauke se najčešće povezuje sa onim segmentom deklaracije koji se odnosi na prava na manifestovanje određene vere, bilo individualno ili kolektivno, bilo javno ili privatno. Međutim, ovo je podložno različitim interpretacijama budući da, npr., strogo laičke zemlje pravo na manifestovanja religije u javnoj sferi shvataju prilično restriktivno, ne bi li očuvale duh sekularizma i principe odvajanja crkve od države, bez kojih se verske slobode smatraju nemogućim. Iz tih razloga, u javnim školama ovih država nema mesta za konfesionalnu veronauku.

Potrebno je naročito podvući da se iz međunarodnih deklaracija i konvencija ne može izvesti pravo na veronauku kao temeljno ljudsko pravo, kao ni zaključak koji je oblik verske nastave najpoželjniji sa stanovišta ljudskih prava (Moe 2005). S tim u vezi, države imaju priličan stepen diskrecije kada je reč o verskoj nastavi a kako će ona izgledati i da li će je biti, zavisi od religijske slike određenog društva i modela, odnosa crkve i države u toj zemlji. No, svi ovi dokumenti naglašavaju obavezu tolerancije i nediskriminacije, a države su obavezne da obezbede obrazovanje koje će doprineti razvoju ljudske ličnosti, pospešiti poštovanje ljudskih prava i sloboda i promovisati razumevanje, toleranciju, prijateljstvo između svih nacija i svih rasnih, etničkih, verskih i drugih grupa (CESCR Art. 13.1). Kako uočava Kristijan Mo, neki delovi deklaracija imaju ponekad nekoherentne zahteve – npr., ističe se da obrazovanje treba biti u duhu univerzalnog bratstva, mira i respekta za slobode drugih, no u isto vreme neki delovi deklaracije se odnose na obavezu poštovanja prema kulturnom i nacionalnom identitetu zemlje u kojoj se živi. Uprkos ovoj nekonzistenciji, ono što je izvesno je da se uporedo sa poštovanjem vlastite kulture ističe i nužnost poštovanja drugih kultura. Iz toga se može eksplicitno izvesti da se predrasude i stereotipi prema različitim verskim skupinama nedopustive u verskoj nastavi. Bez obzira koji oblik verska nastava ima, moraju se uzeti u obzir različitosti i prava drugih a bilo koji oblik netolerancije u javnoj sferi je nedopustiv (Popov-Momčinović 2009: 56). Iz tih razloga, evropske zemlje u kojima postoji konfesionalna verska nastava, ne svode je na puko naučavanje u vlastitoj tradiciji, već se verska pouka obogaćuje različitim sadržajima u duhu ovih univerzalnih principa prava na različitost i dužnosti negovanja tolerancije i nediskriminacije. Tako je npr. u Norveškoj, u kojoj je inače luteranstvo državna religija, “čisto” konfesionalan predmet zamenjen novim predmetom za sve pod nazivom *Hrišćanstvo, druge religije i moralni odgoj*.

Iz verskih prava da se daje i prima religijsko obrazovanje, ne sledi obaveza države da obezbedi versko obrazovanje, ali se ono takođe i ne zabranjuje u javnim školama. Međutim, postoje određene restrikcije koje se tiču načina izvođenja predmeta (kao što su zabrana diskriminacije i netolerancije) iz čega sledi da je pravo na manifestovanje određene religije odn. pravo na versko obrazovanje limitirano samim standardima ljudskih prava (kao što je pravo na nediskriminaciju) (Moe 2005). Iz tih

razloga u preporuci Saveta Evrope iz 1999. *Religija i demokratija*, "Savet Evrope se neposredno ne opredeljuje o osetljivom pitanju kao što je veronauka u javnim školama" (Flere 2002: 33), ali se ističe da se društvena integracija u savremenoj Evropi ne može bazirati na jedinstvu verskih uverenja već na načelima verskog pluralizma, unapređivanja razumevanja među religijama, unapređivanja kulturnog i društvenog izražavanja religija i unapređivanjem nastave o religijama kao skupovima vrednosti (isto: str. 32).

VERONAUKA I DISKRIMINACIJA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM ŠKOLSTVU

Kao što smo rekli u uvodnom delu, diskriminacija je negativna društvena pojava, ona se tiče različitog tretiranja različitih grupa koje iz tog razloga nemaju jednake šanse i mogućnosti u društvu i uskraćen im je pristup u ostvarivanju ljudskih prava. Konfesionalna veronauka u BiH je diskriminirajuća iz više razloga:

- Različite manjinske verske zajednice nemaju mogućnost izvođenja veronauke.

Bosna i Hercegovina je društvo tzv. restriktivnog multikulturalizma jer se poštuju samo većinski identiteti i njima se garantuju kulturna i druga prava, među njima i pravo na konfesionalnu veronauku. Dok većinske verske zajednice uživaju povlašćen status i imaju brojne privilegije od države (npr. penziono i zdravstveno osiguranje, plate za veroučitelje i sl.), manjinske verske zajednice su gotovo nevidljive u javnom prostoru, osim u slučajevima kada tu i tamo dobijaju pažnju, ali su tada najčešće izložene stereotipnim prikazivanjima. Manjinske zajednice se suočavaju sa oteženim procesima povratka imovine i teškoćama kada pokušavaju da se pravno registruju. Trokonfesionalni model religijskog pluralizma ne dozvoljava razvoj istinskog verskog pluralizma a tzv. tradicionalne verske zajednice sa velikim animozitetom i strahom gledaju na tzv. alternativne oblike religioznosti, iz straha da ne izgube monopol na većinsku reprezentativnost. Radi uključivanja i tzv. manjinskih zajednica u političku zajednicu i podsticanja njihovih pripadnika da participiraju u demokratskom društvu, u nekim državama se daju posebne subvencije manjinskim zajednicama i podstiču se različite politike akomodacije pluralnosti. Tako npr. u Velikoj Britaniji država finansira versku nastavu i verske škole različitih manjinskih zajednica. Iako neki kritičari ističu da to podstiče dalje podele u društvu na verskoj osnovi, smatra se da se na ovaj način posebne verske zajednice podstiču da vlastite vrednosti uključe u dinamizam šire britanske zajednice i demokratskog društva (Jackson 2006: 50). Ovakav jedan model bi se mogao primeniti i u bosanskohercegovačkom društvu s ciljem integracije manjinskih verskih zajednica u društvenu zajednicu.

- Većinske zajednice u delovima BiH gde su prisutne u manjem broju nemaju mogućnost izvođenja veronauke.

Da bi se podele u BiH potvrdile kao date i same po sebi razumljive, bilo je potrebno sprovesti do kraja politiku razdvajanja duž etnokonfesionalnih linija. Ovakva homogenizacija definiše BiH kao društvo primordijalnih, u prošlosti zaokruženih, identiteta gde biti onaj koji je “drugačiji” u okruženju u kojem dominira određena grupa nije nimalo prijatno. Nisu rekti slučajevi da od straha zbog nepripadanja učenici pohađaju konfesionalnu veronauku tzv. većinske vere, iako ona nije njihova. Da bi se verska nastava izvodila i za njih, potrebno je da u školi postoji određen broj učenika koji pripadaju određenoj konfesiji (u RS 20, a u Federaciji 15), a u ruralnim područjima se kao poseban problem nameće nedostatak nastavnog kadra (U.S. Department of State. *Diplomacy in Action 2011*: par. 17). Ovo je još jedan značajan pokazatelj diskriminacije, budući da obrazovanje treba biti jednako dostupno svima.

- Udžbenici veronauke obiluju predrasudama i stereotipijama kada govore o drugim verskim zajednicama.

Kao što smo rekli u uvodnom delu, diskriminacija je povezana sa predrasudama i stereotipijama. Diskriminacija se opravdava mehanizmima racionalizacije ovih stereotipija. Iz tih je razloga neophodno kritički ukazati na predrasude i stereotipije prisutne u udžbenicima određene konfesije. Tako se npr. u pravoslavnim udžbenicima nalaze stereotipni prikazi jevrejskog naroda kao neprijatelja hrišćanstva, u islamskim udžbenicima se navodi da se poslanik Muhamed pojavio jer se ostatak sveta (tj. Jevreji i hrišćani) nisu pridržavali Božijih uputa, a u katoličkim se odbacuju kao neprihvatljivi rituali nekih hrišćanskih zajednica koje odbijaju da krste decu dok ne postanu punoletna. Pored ovih negativnih stereotipija prema drugima, prisutne su i autostereotipije – romantičarski se prikazuje vlastita religija kako bi gradivo izgledalo kao priča, a drugi se diskriminišu da bi se vlastita grupa istakla u kvaliteta (Trbić 2007: 160–161). Ovo je posledica same činjenice da su negativni stavovi o određenim verskim zajednicama sastavni deo učenja nekih verskih zajednica, s ciljem isticanja vlastite “čistote” i superiornosti.

- Na stereotipan način se definišu tzv. rodne uloge, a što je u potpunoj suprotnosti sa važećim zakonom o ravnopravnosti polova.

Dok se u nekim verskim zajednicama u svetu posebna pažnja posvećuje erminevitičkoj analizi patrijarhalnog interpretativnog nasleđa, a žene sve više i više uključuju u život verske zajednice i dobijaju značajne službe, patrijarhalni kodovi na našim prostorima ne dopuštaju bilo kakvu reinterpretaciju stereotipnih prikazivanja rodni uloga. Sledeći primer iz udžbenika islamske veronauke je više nego ilustrativan:

“U prirodi žene je da je muž štiti. Štititi ženu znači onemogućiti bilo kome da je vrijeđa, zatim oblačiti je, hraniti, obezbijediti joj lijepe uvjete za stanovanje. To, naravno, nije mala obaveza. Zato žena, pošteđena svega ovog, treba, kad muž dođe

u kuću, da ga dočeka vedra lica. Nekad i žena nailazi na probleme rješavajući unutrašnje kućne poslove. O njima treba da govori tek kad muž bude spreman da je pažljivo sasluša i da joj pomogne” (pr.Trbić 2007: 170).

- Ateizmu se ne pristupa kao jednom od alternativnih pogleda na svet već kao negativnoj društvenoj pojavi što je suprotno principima slobode verovanja i neverovanja, čime se podstiče kršenje ljudskih prava.

Ateisti se imenuju kao nedovršena ljudska bića, sklona različitim izopačenjima. Npr., u udžbeniku za katoličku veronauku “da se bez Boga i protiv Boga ne odgaja plemenite ljude...”, a pojava ateizma se vidi stereotipno, kao proizvod razvoja znanja i tehnologije koji vodi u gordost i odbacivanje moralnih načela. U pravoslavnim se podstiče molitva za sve one koji žive u mraku neznanja i očekuju da ih obasja svetlost evanđelja (Trbić 2007: 163). I u široj javnosti su prisutne stereotipije poput ateist=komunist, što u mnogim postsocijalističkim zemljama dovodi do diskriminacije ateista u društvu. Mržnja prema ateistima koja dolazi od vernika je potpuno suprotna verskim načelima (npr., Hristovom ne sudite da Vam ne bude suđeno, dok u Kur'anu stoji “A da hoće Gospodar Tvoj, na Zemlji bi svi bili vjernici! Pa zar da ti svijet prisiljavaš da budu vjernici?” [Cvitković 2011: 22]).

- U udžbenicima su prisutni i brojni politički sadržaji koji teže tumačenju ali i nametanju određenih političkih (a ne religijskih) stavova. Tako se npr. kao kriterijum patriotizma ističe spremnost na borbu u kojoj se daje i život. Takođe, različita istorijska razdoblja na koja se u udžbenicima referira “se svode na fragmente koji govore samo o jednom aspektu tog razdoblja, što je najčešće praćeno izražavanjem jakih političkih stavova” (Stanišić 2007: par. 8). I dalje, savremeni društvenopolitički izazovi se na pojednostavljen način prikazuju da bi se istakla ugroženost vlastite verske grupe.

Npr. “Muslimani su se uspješno oduprli planskim nastojanjima da se sekularizira islamski svijet, namećući mu tzv. svjetovni zakon. Islam bi se tako sveo samo na ‘osobnu stvar svakog pojedinca’ čime bi se otklonio ili bar smanjio njegov uticaj na društvena događanja” (pr. Trbić 2007: str. 165).

Ovo su samo neki od aspekata diskriminirajućih sadržaja i praksi kada je reč o konfesionalnoj veronauci u Bosni i Hercegovini. Različite autostereotipije i heterostereotipije povećavaju versku distancu, a pojednostavljenim verskopoličkim porukama koje se tu i tamo “serviraju”, bez iniciranja neke dublje kritičke refleksije, teži se održavanju podela u bosanskohercegovačkom društvu na nivou koji se smatra potrebnim i “prirodnim”. Iz tih razloga, 2002. godine je urađena revizija udžbenika koju je inicirao OSCE kada je formirana komisija za reviziju udžbenika, a koju su činili predstavnici verskih zajednica. Predstavnici verskih zajednica su čitali udžbenike drugih verskih zajednica i ukazivali na mesta u kojima je njihova verska zajednica izložena stereotipima (Smajić 2007: 101). Iako iz udžbenika nisu uklonjeni svi sporni sadržaji, ipak je učinjen značajan pomak ovom revizijom. No, manjinski

verski identiteti kao i drugačiji pogledi na svet (npr. ateizam, učenja novih religijskih pokreta i sl.) nisu obuhvaćeni ovom revizijom te su prema ovim grupama i dalje prisutni negativni portreti. Iz tih razloga je neophodno u versku nastavu uključiti i diskurs o ljudskim pravima (kao što je npr. slučaj u zapadnim zemljama u kojima postoji konfesionalna veronauka) da bi se ovakvi pristupi manjinskim i, uglavnom, marginalnim zajednicama promenili i zaustavila njihova diskriminacija.

Da bi se to postiglo i iniciralo, potrebno je svakako prevazići i vlastite autostereotipije, odnosno poglede na svet u kojim se vlastita grupa posmatra na nekritičan način jer je bez toga teško očekivati da će eventualne tekstualne promene u udžbenicima koje se tiču drugih inicirati neke značajnije promene u stvarnim društvenim odnosima. Jedino su se u katoličkim udžbenicima našli primeri koji na kritički način valorizuju neke aspekte iz istorije katoličke crkve, što odgovara zahtevima da obrazovanje treba doprineti razvoju kritičke svesti i otvorene ličnosti. U katoličkim udžbenicima se neke teme i dileme analiziraju u kontekstu ljudskih prava (i to ne samo verskih već i drugih prava kao što su pravo na rad, na uslove rada dostojne čoveka, na ličnu autonomiju i sl.), dok se u udžbenicima pravoslavne i islamske veronauke očigledno priznaje samo jedno pravo – pravo na slobodno ispovedanje vlastite religije. Ovo pravo se tumači i kao ekskluzivno pravo vlastite verske zajednice da tumači i interpretira događaje iz prošlosti i sadašnjosti, i da se nametne kao jedini legitimni moralni arbitar u životu vlastite zajednice.

Ovakav model konfesionalne veronauke, s delimičnim izuzetkom katoličkog programa, odgovara poimanju Boga koji je u teologiji poznat kao zatvoren model. Ovde se Bog definiše kao uzvišeno biće, koje unapred sve zna, koje je izvan prostora i vremena i ne “meša” se u društvene i druge odnose (Zajcev 2002: 19). Veronauka koja polazi od ovakvog shvatanja postaje zatvoren, dogmatičan sistem istina koje individua jednostavno treba da prihvati kao takve. U otvorenom poimanju Boga odnos čoveka i Boga se posmatra interaktivno, budući da je Bog odabrao da se prikaže kroz ljudski život i Bog svoja znanja stiče na osnovu ove interakcije i u dinamičnom je odnosu sa stvorenim svetom (Zajcev 2002: 25). Verska nastava ovde ima ulogu da podstakne na promišljanje ovih interakcija. Otvoreno poimanje Boga odgovara stvarnosti savremenog društva u kojima ne postoje gotove, unapred zacrtane istine i slike sveta, a individua je ta koja pronalazi vlastite refleksije i odgovore u dijalogu sa ovim različitim pogledima na svet, sa drugim ljudima i sa samom sobom. I dalje, imajući u vidu činjenicu da je “Bog u monoteističkim religijama ličnost a ne sila” (Kuburić, Dačić 2004: 24), interpretacije nastavnika i modeli nastave koje on primenjuje i uopšte atmosfera u kojoj se gradi dinamičan odnos u razredu zavisi kako će se na kraju poimati ličnost Boga. Jedna je slika Boga progonitelja, kojeg se treba plašiti i koji kažnjava, a druga je slika Boga zaštitnika koji daje ljubav, utehu, utočište i nadu (isto). Prvi model pospešuje stvaranje autoritarne ličnosti, a drugi model otvorene ličnosti.

UMESTO ZAKLJUČKA

U ovom radu dotakli smo različite teme i dileme koje se tiču verske nastave u Bosni i Hercegovini. Stavili smo ih u šire, globalne kao i evropske okvire, da bismo stekli dublji uvid u specifičnost bosanskohercegovačkog slučaja i takođe imajući u vidu da se zagovornici/protivnici veronauke, posebno konfesionalne veronauke, referiraju na ove šire okvire. Iako postoje različiti modeli i podmodeli verske nastave, postoji jasan trend i potreba njenog prilagođavanja savremenim izazovima koje karakteriše sve veći rast pluraliteta verovanja i neverovanja. U Bosni i Hercegovini to pak nije slučaj, imajući u vidu tripartitni model uređenja i uopšte obrazovanja, koji sprečava bile kakve promene u pravcu razvoja pluralnog društva sa zavidnim nivoom poštovanja ljudskih prava. Konfesionalna veronauka tako ostaje zabran na koji država nema veći uticaj i pogodan okvir za širenje različitih predrasuda prema drugom i drugačijem. Ona je takođe diskriminirajuća, budući da negira principe univerzalne dostupnosti kao osnovnog postulata pravičnog, nediskriminirajućeg obrazovanja, imajući u vidu činjenicu da manjinske verske zajednice nemaju pristup verskom obrazovanju u javnim školama i da ne postoji jasno ponuđena alternativa za one koji, iz ovih ili onih razloga, ne pohađaju veronauku.

Iako se očekivalo da će predmet kultura religija ispraviti veliki deo ovih negativnosti, nesređen status predmeta i otpor koji su predmetu pružili različiti uticajni krugovi, uglavnom iz verskih zajednica, sprečavaju da se ostvare emancipatorski potencijali koje ovaj predmet ima, posebno imajući u vidu da ovaj predmet obezbeđuje inkluziju i nediskriminaciju.

I na kraju, kao jedna inspirativna poruka može se navesti savet koji je dala Sandra Dabić (doduše, veroučiteljima pravoslavne veronauke ali koji se može reinterpretirati te primeniti i na druge verske zajednice): “Ne smemo da primoravamo dete da uči napamet apstraktne pojmove i definicije koje ne razume i koje nisu u vezi sa realnim iskustvom Crkve. Dete ne sme da bude samo objekt koji prima stavove veroučitelja. Liturgijska kateheza je sinteza koja treba da se odvija između deteta, roditelja, sveštenika, veroučitelja i crkvene zajednice. Ljubav treba da bude jedini vaspitni metod” (pr. Kuburić, Dačić 2004: 82). Imajući u vidu stanje u našem bosanskohercegovačkom društvu, ovu poruku ljubavi na kraju ovog eseja šaljemo svima, ma kojem obliku religioznosti ili nereligioznosti da pripadaju, kojeg god da su socioekonomskog statusa, pola/roda, seksualne i druge orijentacije. Neka ljubav bude metod našeg zajedničkog življenja, u kojem nema mesta za diskriminaciju.

BIBLIOGRAFIJA

- Alibašić 2009: A. Alibašić, "Vjersko obrazovanje u javnim školama u BiH: ka modelu koji podržava suživot i uzajamno razumijevanje", u: *Religija i školovanje u otvorenom društvu. Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, str. 11–35.
- Biskupska konferencija 2003: *Plan i program katoličkoga vjeronauka u osnovnoj školi*: Zagreb i Sarajevo: Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine.
- Cvitković: I. Cvitković, "The Relation of 'Historically Based' Religious Communities Toward Protestant Communities in Bosnia and Herzegovina", *Protestantism on the Balkans in the Past, Today and Future*, str. 51–61.
- Cvitković 2012: I. Cvitković, *Sociološki pogledi na naciju i religiju II*, Sarajevo: Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini.
- Čudić 2009: S. Čudić, Čudić, "Različite religije pod jednim krovom: u susret inkluzivnom obrazovanju u BiH", u: *Religija i školovanje u otvorenom društvu. Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, str. 35–50.
- Davie 2005: G. Davie, *Religija u suvremenoj Evropi: mutacija sjećanja*, Zagreb: Golden Marketing, Tehnička knjiga.
- Flere 2002: S. Flere, "Religija u javnoj školi – orijentiri za države u tranziciji", u: Kuburić, Z. (prir.), *Religija, veronauka, tolerancija*, Novi Sad: CEIR, str. 31–35.
- Hull: J. M. Hull, *The Contribution of Religious Education to Religious Freedom: A Global Perspective*, International Association for Religious Freedom, URL: <<http://www.iarf.net/REBooklet/Hull.htm>> (preuzeto 12. 02. 2012).
- Jackson 2006: R. Jackson, *Rethinking Religious Education and Plurality. Issues in Diversity and Pedagogy*, London and New York: Routledge Falmer.
- Krneta: D. Krneta, "Vjeronauka u školi u Republici Srpskoj: Između apologetike i osporavanja", *Religija i tolerancija*, br. 3, 7–21.
- Kodelja, Bessler 2004: Z. Kodelja, T. Bessler, *Religija i školovanje u otvorenom društvu*, Sarajevo: Open Society Institute.
- Kuburić, Dačić 2004: Z. Kuburić, S. Dačić, *Metodika verske nastave*, Novi Sad: CEIR.
- Lasić: M. Lasić, "Od 'multikulturalizma' ka (post)sekularističkom (inter)kulturalizmu", *Diskursi: Društvo, religija, kultura*, br. 2/god. 1, str. 11–29.
- Lemu: A. B. Lemu, *A Holistic Approach to Teaching Islam to Children: A Case Study in Northern Nigeria*, International Association for Religious Freedom, URL: <<http://www.iarf.net/REBooklet/Nigeria.htm>> (preuzeto 12. 02. 2012).
- Moe 2005: C. Moe, "Religious Human Rights and Religion in Schools", Paper presented at the international conference *Religion in Schools: Problems of Pluralism in the Public Schools*, Kotor, Montenegro, 22–24 April.
- Mujkić 2007: A. Mujkić, *Mi, građani etnopolisa*, Sarajevo: Šahinpašić.
- OSCE/ODIHR 2007: Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools, Warsaw: OSCE/ODIHR.

- Smajić: A. Smajić, "Images of Religious Others in Religious Education Textbooks for Primary Schools in Bosnia and Herzegovina", in: C. Moe (Ed.), *Images of the Religious Other: Discourse and Distance in Western Balkan*, p. 97–122.
- Stanišić 2007: M. Stanišić, "O obrazovanju. Istorija u vjeronauči – vjera bez nauke", *Puls demokratije*, URL: <<http://arhiva.pulsdemokratije.net/index.php?id=290&l=bs>> (preuzeto 01. 03. 2012).
- Trbić 2007: Dž. Trbić (ur.), *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
- Popov, Ofstadt 2006: Z. Popov, M. Ofstadt, "Religious Education in Bosnia and Herzegovina", in: C. Moe and Z. Kuburić (eds.), *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in Western Balkans*, Novi Sad: CEIR in cooperation with Kotor Network, p. 73–107.
- Popov-Momčinović 2009: Z. Popov-Momčinović, "Male' religijske manjine u sistemu verske nastave u BiH: između nevidljivosti i negativnih stereotipa", u: *Religija i školovanje u otvorenom društvu. Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, str. 51–69.
- U.S. Department of State. Diplomacy in Action (2011), *July-December, 2010 International Religious Freedom Report*, URL: http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010_5/168300.htm (preuzeto 12. 05. 2012).
- Zajcev 2002: J. Zajcev, "Pojam Boga: dva modela", u: Kuburić, Z. (prir.), *Religija, veronauka, tolerancija*, Novi Sad: CEIR, str. 19–28.

doc. dr Vesna Đurić

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci

NACIONALNE MANJINE U MEDIJSKOJ PRIZMI BOSNE I HERCEGOVINE

Padom komunizma krajem 80-ih godina 20. vijeka obnovljen je interes za prava nacionalnih manjima u cijeloj Evropi. Dok je većina evropske pažnje bila usmjerena na potencijalni etnički sukob na istoku, ovaj problem je postao važan za cijeli kontinent, ističe američka teoretičarka Tove Malloy u svojoj knjizi *Nacionalne manjine u Evropi*. Mediji u tranziciji ignorišu probleme manjina, osim ako nisu predmet kriminalističkog diskursa. Selekcija vijesti od izvora informacije do urednika u medijima, ima unutrašnju logiku – često nije eksplicitna već implicitna, i bitno utiče na načine reprodukcije stvarnosti. Rasprava o ovoj problematici u bosanskohercegovačkom društvu specifična je prvenstveno zbog političkog sistema u kome je suprotstavljeno više političkih podistema i svaki ima tendenciju da se institucionalizuje kao opšti. Evidentan problem odnosa između njena tri konstitutivna naroda Srba, Hrvata i Bošnjaka, rezultirao je međunacionalnim konfliktom i činjenicom da je međunarodni protektorat “objektivna nužnost” u funkcionisanju države. Značaj Dejtonskog mirovnog sporazuma ogleda se u obezbjeđivanju izgradnje demokratskog političkog sistema i u moduliranju državne strukture i odnosa entiteta u smjeru zajedničkog života i evropskih integracija koje podrazumjevaju mir, ostvarivanje ljudskih prava, demokratskih procesa i države. U Bosni i Hercegovini, kao složenoj državi sa teritorijalnim i političkim elementima etničke federacije, ključ rješenja međuetničkog spora je ustavna garancija ravnopravnosti njenih naroda, a o nacionalnim manjinama mnogo se govori, dok su praktični rezultati još uvijek nedovoljni.

NACIONALNE MANJINE I ZAKONSKI OKVIR

Bosna i Hercegovina kao i većina zemalja u svijetu u domaće pravne akte ugradila je najviše standarde međunarodno priznatih ljudskih prava i sloboda. Ustavno je zagarantovano uživanje prava i sloboda svim licima bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, kao što je pol, rasa, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno i socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovinom, rođenje ili drugi status. (Član II, stav 4 Ustava BiH). Mnogi zakoni i regulacije postoje, ali prava nacionalnih manjina nisu prioritet u Evropi. "Prava nacionalnih manjina dolaze u konflikt sa konceptom državnog suvereniteta što je od vitalne važnosti u važećim međunarodnim zakonima" (Mallow 2005: 374). Manjinskim zajednicama u BiH su deklarativno obezbijedena prava koja postoje i u najrazvijenijim zemljama. Problem svih država je implementacija. Rješenje koje predlaže Mallow može se primijeniti i na BiH, a njegova suština je u diskursnoj teoriji, tj. konverzaciji "koja bi se izdigla iznad problema državnog suvereniteta i donijela narodima Europe jednakost. Savjet Europske Unije i Europski Sud pravde treba omogućiti nacionalnim manjinama da ostvare i moralno i društveno postojanje" (isto: 457). U Ustavu BiH prisutna je diskriminacija nacionalnih manjina u politici i vlasti jer su favorizovana tri konstitutivna naroda, dok su nacionalne manjine označene kao "ostali". Prema tome, samo tri konstitutivna naroda imaju pravo kandidature za državne funkcije. Evropski sud je naložio BiH da revidira Ustav, ali to još uvijek nije učinjeno. Zakon o zaštiti nacionalnih manjina daje suženu definiciju nacionalnih manjina po kojoj su to oni koji ne pripadaju nijednom od tri konstitutivna naroda u BiH: Albanci, Crnogorci, Česi, Italijani, Jevreji, Mađari, Makedonci, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Turci i Ukrajinci (Član 3, stav 2). Zakon garantuje nacionalnim manjinama pravo osnivanja medija i emitovanja sadržaja na maternjem jeziku. Propisano je da mediji na svim nivoima koji imaju javnu funkciju imaju obavezu da u svojim programskim šemama predvide posebne emisije za pripadnike nacionalnih manjina. U Federalnom zakonu o zaštiti nacionalnih manjina konkretizovano je da su javni servisi dužni programe o nacionalnim manjinama emitovati sedmično. Teorijski je ova oblast uređena, ali se ove odredbe djelimično primjenjuju u javnim emiterima, a veoma malo u drugim medijima. "Mediji, posebno komercijalni, nemaju interes za ovakvim programima jer nisu profitabilni. Iz tog razloga većina medija, pa čak i javnih, nastoji da ovakve programe producira uz pomoć donacija i širih projekata za podršku manjina. Mediji *plivaju* između vlastitih političkih, etničkih i ekonomskih interesa i tome prilagođavaju uređivačku politiku koja uz par izuzetaka ne mari za jedan ili dva procenta *pravih* manjina" (Udovičić: <www.novinarskaskola.org.rs>). Mediji nedovoljno poštuju principe emitovanja koji obuhvataju zaštitu slobode izražavanja i pluralizam kao i obavezu poštovanja opšteprihvaćenih standarda: nediskriminacije, pravičnosti, tačnosti i nepristrasnosti. Evropski standardi novinarske prakse obavezuju medije da poštuju etičke standarde i etičke, kulturne i religijske raznolikosti. Ovi postulati ugrađeni su u Kodeks za štampu BiH. Mediji ne bi trebali

podsticati mržnju i nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, ili religije. Ovu problematiku dodatno usložnjava činjenica da nacionalne manjine nisu upoznate sa legislativom i svojim pravima kao i obavezama državnih institucija prema njima. S druge strane, država nije dovoljno zainteresovana za upoznavanje nacionalnih manjina koje karakteriše neorganizovanost i neznatan uticaj na društveni život. “Dosadašnja socijalno-psihološka saznanja nedvosmisleno pokazuju da vrijednost i stavovi koje pojedinci imaju prema drugim mogu biti pozitivnog ili negativnog usmjerenja, te da njihovo ponašanje prema pripadnicima drugih grupa može biti kooperativno ili odbijajuće, a socijalna sredina može biti podsticajna ili inhibirajuća, tolerantna ili netolerantna” (Krnetić, Popov-Momčinović 2007: 13–14). Rezultat istraživačkog projekta Religijska tolerancija građana u BiH nedvosmisleno pokazuju da je na BiH prostorima formirana specifična socijalna klima koja se manifestuje u spremnosti građana da prihvate pripadnike drugih vjerskih zajednica na nivou ostvarivanja njihovih opštih prava i sloboda, ali i da postoji izražena orijentacija nepovjerenja prema pripadnicima drugih konfesija i težnja ka vjerskoj homogenizaciji. Izvjesno je da bi podsticanje opšte atmosfere usmjerene ka toleranciji bilo široko prihvaćeno kao što je tokom devedesetih godina podsticana atmosfera netolerancije i nepovjerenja u pripadnike drugih vjerskih zajednica i etničkih grupa.

MEDIJSKO TRETIRANJE NACIONALNIH MANJINA U BOSNI I HERCEGOVINI

Kada se govori o manjinama i medijima u Bosni i Hercegovini treba imati na umu činjenicu da je dijalog kultura na ovim prostorima otežan društvenopolitičkim kontekstom kojeg karakterišu konflikti. Problem Bosne i Hercegovine su još uvijek odnosi između konstitutivnih naroda, tako da država kao ni entiteti nisu ni zainteresovani previše za nacionalne manjine kojima preostaje da se u ovakvim uslovima više same bore za veću ulogu u društvu generalno, pa samim tim i za veći prostor u medijima. Problemi su složeniji ako se uzme u obzir da BiH nije organizovala popis stanovništva od 1991. godine. Prema podacima Udruženja Roma, u BiH je najbrojnija romska manjina – oko 76 hiljada. Međutim, većina Roma ne zna svoj maternji jezik. Možemo reći da jezik u medijima, kada su nacionalne manjine u pitanju, nije toliko problem koliko činjenica da se ravnopravnost “priznaje” samo za tri konstitutivna naroda.

U javnim servisima zemalja jugoistočne Evrope prisutna su dva modela informisanja o nacionalnim manjinama:

1. Sadržaji koje pripremaju novinari iz većinskog naroda za auditorijum većine. Ovaj model ima ograničen domet i stereotipnu perspektivu i ne uvažava u cjelosti informativne potrebe pojedinačnih nacionalnih manjina.

2. Sadržaji koje pripremaju novinari pripadnici manjina za auditorijum manjina. Ovaj model je zatvoren u okvire medija na maternjem jeziku i ima suženu dostupnost u programima vodećih medija kao i nemogućnost emitovanja sadržaja u udarnim terminima.

Javni servisi imaju zadatak da smanje etničku distancu i promovišu multikulturalizam i prožimanje kultura. Imaju najveći uticaj na javnost i ostvaruju obavezu da posreduju poruke od javnog interesa za sve ciljne grupe. Dužnost javnog servisa je da poštuje najviše profesionalne standarde izvještavanja i da inhibira potencijalne konflikte i utiče na formiranje generalno pozitivnog mišljenja javnosti. Teoretičari ističu da je važan sam način plasiranja religijskog sadržaja, posebno u Bosni i Hercegovini – državi čije je stanovništvo osjetljivo kada je riječ o ovim sadržajima. Mediji često zanemaruju specifičnosti BiH i ne potenciraju u dovoljnoj mjeri međusobni dijalog vjerskih grupa. Savremene društvene procese nemoguće je analizirati bez medija jer medijski sistem “prati” politički sistem zemlje. Tragični sukob bosansko-hercegovačkih naroda (1992–1995) ostavio je posljedice i na medije i na novinare i rezultirao činjenicom: podijeljena država = podijeljeni mediji. “Prenoseći različite poruke sedma sila ne doprinosi zajedničkom životu, netoleranciji, međureligijskom nedijalogu. Antagonizmi na relaciji mediji – politika – religija rezultiraju favorizovanjem parcijalnih interesa bez globalnog sagledavanja i neuvažavanja istorijske činjenice da bosanskohercegovačke narode, uspkos suprotnosti, vezuje vjekovna upućenost i suživot” (Zuber 2011: 196). Mediji su važna karika za ostvarivanje prava manjina i u tom kontekstu neophodno je raditi na profesionalnim standardima i edukaciji novinara. Nacionalne manjine se tretiraju samo kroz pojedine događaje, i oni se ne posmatraju u totalitetu. Dubljih analiza nema, a savremenim tokovima trebalo bi da je kompatibilna otvorenost medija prema manjinama, s ciljem stabilizaciji odnosa. RTRS je od 2004. godine emitovala veoma kvalitetnu emisiju “Bono Homo” koja je tretirala teme nacionalnih manjina. Emisiju je jedno vrijeme preuzimala BHTV, ali je saradnja prekinuta “iz finansijskih razloga” kao i samo emitovanje na RTRS-u. Radijski servisi su ažurniji u tretiranju ove problematike, pa se na BH Radiju 1 i Radiju RS mogu čuti emisije “Patria Mea”, i “Korijeni”. “Patria Mea”, emituje se mjesečno i to je emisija koju bi mogao da emituje i Radio Federacije BiH. Na veb stranici je svrstana u emisije zabavno-vođenog programa, što nije odgovarajuće jer je riječ o informativnom programu. Na isti način emisija Radija RS je po svojoj strukturi prihvatljiva za sva tri emitera. Dakle, rješenje bi moglo da se nađe na nivou BHRT-a koja bi mogla da formira redakciju za program o nacionalnim manjinama i da zajedno sa Banjalukom i Mostarom priprema i realizuje program za nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini, bez obzira na to u kojem entitetu žive. Štampanih medija nacionalnih manjina je takođe, malo. Bilten *Jevrejski glas* izlazi na bosanskom jeziku, a izdavač je Jevrejska zajednica u BiH. Časopis na romskom *Crno-bijeli svijet* izdaje Romski informativni centar iz Sarajeva. Časopis je dvojezičan i izlazi kvar talno na romskom i bosanskom jeziku. Prvi broj je štampan u maju 2008. godine.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

U Bosni i Hercegovini živi sedamnaest nacionalnih manjina. Najbrojnija je romska nacionalna manjina. Na cijeloj teritoriji BiH još uvijek se ne poštuju jednako ni prava konstitutivnih naroda, što predstavlja preduslov za pozitivnu refleksiju na nacionalne manjine. Tako je odnos prema nacionalnim manjinama odraz kompleksne situacije u BiH, koja je entitetski podijeljena i u kojoj se još svakodnevno rješavaju odnosi između Srba, Bošnjaka i Hrvata. BiH još uvijek nije osigurala nacionalnim manjinama potpun pristup medijima. Za sada je neizvjesno kada će i kako država implementirati usvojene zakone koji regulišu ovu oblast, s obzirom na negativan politički i društveni kontekst koji se odražava i na medijski prostor. Nacionalne manjine su u medijima zastupljene uglavnom kroz informativne sadržaje. Suština multikulturalnosti nije postignuta. Pokazalo se da su termini za manjine u medijima uglavnom ispunjeni folklornim sadržajima. Podržava se stereotip da je ključna identifikacija manjina – nacionalna nošnja, kuhinja i muzika. Takvo tretiranje nacionalnih manjina slikovito je objasnio književnik Vogel “manjine predstavljaju kao da žive u folklorističkom rezervatu i kao da one samo igraju i pjevaju” (Marko 2010: 159). Mediji o nacionalnim manjinama izvještavaju više senzacionalistički nego informativno, posebno kada je riječ o Romima, jer se u prioritet stavljaju informacije u kojima su upravo oni vinovnici različitih krivičnih djela. Rijetke su složene novinarske forme u kojima se neke pojave rasvetljavaju i obogaćuju primjerima iz regiona ili iskustvima drugih zemalja. Više bi trebalo da se posveti pažnje “faktoru kulturne bliskosti” prema kojem o događajima u zemljama sličnog kulturnoistorijskog razvoja, jezika, treba izvještavati sa posebnom pažnjom.

Mediji mogu djelovati u dva pravca:

1. mogu doprinijeti razvoju tolerancije i harmonizaciji zajednice,
2. mogu podsticati stereotipizaciju manjinskih kultura, te produbljivati jaz između manjina i većine.

Psiholozi smatraju da u tom kontekstu treba da imamo na umu da vrijednosti i stavovi koje pojedinci imaju prema važnim društvenim pojavama značajno utiču ne samo na opažanje i procjenjivanje tih pojava nego i na uspostavljanje niza drugih odnosa značajnih za funkcionisanje zajednice. Jedan od načina može da bude i senzibilizacija na jeziku drugih, što bi javni servis trebao da čini uvođenjem novog programskog standarda. To bi značilo da svaki akter govori ili bude citiran na svom maternjem jeziku uz prevod na jezik emitujućeg programa. Prioriteti medija bi trebalo da budu: kreiranje pozitivne medijske slike o pripadnicima nacionalnih manjina, posebno Roma kao najbrojnije manjine, promocija pozitivnih primjera iz manjinskih zajednica, podsticanje saradnje medija i udruženja koja bi morala biti inicijator i pouzdan izvor informacija. Medijske kuće suočene su sa još jednim velikim problemom, jer nemaju edukovan kadar za praćenje sadržaja o nacionalnim

manjinama i novinari su uglavnom nedovoljno obaviješteni, a udruženja su neza-
interesovana da budu edukatori.

Rješenje može da se nađe u promociji obrazovanja novinara o nacionalnim ma-
njinama. Edukacija se može usmjeriti i na izučavanje jezika brojnijih nacionalnih
manjina u BiH. U tom smislu moguće je organizovati seminare koji bi odražavali
visok nivo jezičke kompetentnosti osoba koje rade u medijima na jezicima nacional-
nih manjina. Neopodno je formirati redakciju za program za nacionalne manjine na
nivou države i organizovati treninge za senzibilisanje novinara za manjinska i mul-
tikulturna pitanja. Iako postoji zakonski okvir koji reguliše prava i slobode manjina,
neophodno je intenzivirati saradnju na relaciji javni emiter BiH – javni servisi iz
regiona – manjinske zajednice – nevladin sektor – vladin sektor. U informativnom
tretiranju ove problematike stereotipan način plasiranja informacija treba zamijeniti
“pozitivnom selekcijom” informacija.

U izvještavanju o nacionalnim manjinama neophodno je recipijentima plasirati
analitičke tekstove koji će aktuelnu problematiku osvijetliti i istražiti iz svih uglova –
tekstove koji će podstaći društvo na reakciju ZA, a ne PROTIV nacionalnih manjina.
Država mora stvoriti okvire i svim mehanizmima pomoći nacionalnim manjinama
da realizuju pravo medijskog tretiranja aktivnosti koje su za njih značajne kada god
je to moguće. Prioritet medija bi trebalo da bude kreiranje pozitivne medijske slike
o pripadnicima nacionalnih manjina ali s druge strane, saradnja udruženja koja
okupljaju manjine s medijima mora da bude proaktivna. Udruženja, prije svega,
moraju da budu pouzdan izvor informacija. Osnovni ciljevi profesionalnih medija
su informisanje, edukacija i zabava i dobro osmišljeni programi treba da kombinova-
njem ova tri modela doprinesu da aktivnosti nacionalnih manjina dobiju adekvatno
mjesto u medijskom prostoru BiH.

BIBLIOGRAFIJA

- Krneta, Popov-Momčinović 2007: D. Krneta, Z. Popov-Momčinović, *Religijska tolerancija u Bosni i Hercegovini*, Nezavisni univerzitet, Banja Luka.
- Lorimer 1998: R. Lorimer, *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd.
- Marko 2010: D. Marko, *Manjine i mediji u Jugoistočnoj Europi*, Mediacentar, Sarajevo.
- Media Plan Institut 2008: *Promicanje medijske odgovornosti u multikulturalnim društvima*, Mediacentar, Sarajevo.
- Nešković 2007: R. Nešković, *Osnovne determinante političkog sistema BiH*, Doktorska disertacija, FPN, Beograd.
- Šušnjić 1998: Đ. Šušnjić, *Religija I i II*, Čigoja štampa, Beograd.
- Šušnjić 1995: Đ. Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd.
- Tove 2005: H. M. Tove, *National Minority Rights in Europe*, University Press, Oxford.
- Udovičić: R. Udovičić, *Mediji i manjine BiH – nekoliko značajnijih iskoraka*, <www.mediaplan.ba>, 12. 05. 2012.
- Valić Nedeljković: D. Valić Nedeljković, *Manjine i mediji, Stina*, Novosadska novinarska škola, Institut Media Plan, <http://www.mediaplan.ba/servis/serviso1_ba.pdf>, 22. 05. 2012.
- Valić Nedeljković: D. Valić Nedeljković, *O medijima na jezicima nacionalnih manjina*, <http://www.mediaplan.ba/servis/serviso1_ba.pdf>, 22. 05. 2012.
- Zuber 2011: V. Zuber, Komunikacija, mediji i religijske zajednice u BiH, *Diskursi: Društvo, religija, kultura*, Br 1/2010, str. 193–202.
- Zuber 2005: V. Zuber, *Demonopolizacija medija u Republici Srpskoj*, Besjeda, Banja Luka.
- Zuber, Zuber 2005: V. Zuber, Lj. Zuber, *Journalists education conference INTERCULTURALITY IN THE EDUCATIONAL PROCESS*, Univerzitet u Skoplju, Pedagoški fakultet “Goce Delčev”, Štip.

Ostali izvori

- Kodeks za štampu BiH: <www.vzs.ba>.
- Zakon o komunikacijama BiH, Službeni glasnik BiH, broj 31 03.
- Zakon o komunikacijama u BiH, Službeni glasnik BiH, broj 75 06.

PRILOZI

Vladana Vasić

Sarajevski otvoreni centar

PRAVNI OSVRT NA DISKRIMINACIJU

Princip nediskriminacije i zabrana diskriminacije na bilo kojem osnovu u Bosni i Hercegovini inkorporisani su u njen ustavni poredak. Ustavom BiH zabranjuje se diskriminacija, te garantuje uživanje prava i sloboda svima bez ikakve razlike jer je, prema Ustavu BiH, država obavezna da osigura prava i slobode svima “bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nekom nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili bilo koji drugi status”.⁷⁰ Ustavom BiH se garantuje i najviši stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, a sam Ustav predviđa da su “opća načela međunarodnog prava sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine i entiteta”.⁷¹

Ustavi entiteta se takođe obavezuje na primjenu i zaštitu najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i sloboda, međutim, samo Ustav Republike Srpske sadrži odredbu koje se odnosi na zaštitu od diskriminacije pred sudovima i drugim državnim organima i organizacijama kojom se izričito garantuje ravnopravnost svima “u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, pol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo”.⁷²

Da bi se uveli jedinstveni i jasni standardi za prepoznavanje diskriminacije i njeno pravovremeno sankcioniranje na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, te da na jednom mjestu okuplja anti-diskriminatorne odredbe 2009. godine usvojen je

70 Ustav BiH, član II (“Ljudska prava i osnovne slobode”), stav 4: Nediskriminacija.

71 Ustav BiH, član III, stav 3(b).

72 Ustav Republike Srpske, poglavlje II (“Ljudska prava i slobode”), članak 10.

Zakon o zabrani diskriminacije u BiH. Ovim zakonom uvedena je jedinstvena definicija pojma diskriminacije, definisani su i pojedinačni osnovi diskriminacije koji su do tada podrazumijevani pod pojam “drugi status ili okolnost” ili za koje do tada nije bila predviđena zakonska zaštita, uspostavljen je okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim licima u BiH, te uređen sistem zaštite od diskriminacije i predviđene sankcije za diskriminatorno ponašanje.

Diskriminacija prema Zakonu o zabrani diskriminacije BiH podrazumijeva: “svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života”.⁷³

Ono što je ovim zakonom posebno naglašeno jeste da zabrana diskriminacije važi za javne organe (državnu upravu, javne institucije, javna preduzeća, itd.), kao i za privatni sektor (npr. privatne firme) i fizička lica u svim oblastima, a zakonom su naročito izdvojene sljedeće: zapošljavanje, radni odnosi, socijalna i zdravstvena zaštita, obuka i stručno usavršavanje, pravosuđa, stanovanja, javnog informisanja i medija, članstva u profesionalnim organizacijama, obavljanja privredne djelatnosti, roba i usluga, jednakog učešća u javnom i kulturnom životu, porodice, prava djeteta.

Diskriminacija se obično manifestuje kao:

1. *Isključivanje* koje se ogleda u onemogućavanju jednima uživanja određenih prava i sloboda koje pripadaju drugima. Na primjer, isključivanje postoji kada je pristup javnom bazenu zabranjen nekim licima samo zbog nekog njihovog ličnog svojstva, kao što je pripadnost nekoj od nacionalnih manjina.
2. *Ograničavanje*, koje podrazumijeva ograničavanje u uživanju određenih prava i sloboda u obimu i na način kako je to omogućeno drugim osobama. Na primjer, ukoliko su neke javne usluge dostupne određenim kategorijama stanovništva samo u određeno vrijeme, a svim ostalima su te iste usluge dostupne sve vrijeme bez ikakvih ograničenja.
3. *Davanje prednosti* tj. nedopušteno davanje prednosti nekim licima iako ne postoje nikakvi zakonski uslovi da se takva prednost daje. Na primjer, davanje prednosti pri zapošljavanju.

73 <<http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20SlGlasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf>>.

Zakonom o zabrani diskriminacije definisani su i oblici diskriminacije. Prema tome, ona može biti:

- *Neposredna (direktna, namjerna) diskriminacija* je svako različito postupanje, odnosno svako djelovanje ili propuštanje djelovanja koje ima za cilj da neko lice ili grupu lica dovede ili ih može dovesti u nepovoljniji položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama.
- *Posredna (indirektna, nenamjerna) diskriminacija* podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala učinak dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica.

S obzirom na njihovu specifičnost, članom 4 Zakona o zabrani diskriminacije BiH zasebno su definisani određeni sljedeći oblici diskriminacije:

- *Spolno uznemiravanje* je svaki oblik neželjenog fizičkog, verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje je spolne prirode i čiji je cilj ili rezultat povreda dostojanstva lica i kada se takvim ponašanjem stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.
- *Mobing* je vrsta diskriminacije na radnom mjestu koja za rezultat ima razaranja i uništenje ličnog, profesionalnog i društvenog integriteta osobe izložene mobingu. Počinioci mobinga nisu samo nadređene osobe, već je moguće da mobing vrše i lica koja su na istoj poziciji u poslu kao i žrtva mobinga.
- *Segregacija* postoji kada neko fizičko ili pravno lice odvaja druga lica samo zbog neke njihove osobine/karakteristike, a najčešće se definiše kao rasna diskriminacija. Npr. u slučaju da su objekti, usluge ili oprema dostupni samo pripadnicima jedne grupe koji su jednakog ili boljeg standarda od druge grupe koja je tu tom slučaju izložena segregaciji.
- *Podsticanje na diskriminaciju* takođe je oblik diskriminacije. Ono podrazumijeva da jedno lice svojim ponašanjem, postupcima ili tolerisanjem diskriminirajuće atmosfere u ustanovi za koju je nadležno daje do znanja podređenima da nema sklonosti prema pripadnicima određene grupe, svako tolerisanje ili zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje ili izdavanje naloga drugima da vrše diskriminaciju. Pomaganje drugima prilikom diskriminacije je oblik diskriminacije.

Zakon o zabrani diskriminacije propisano je i koje su institucije nadležne za zaštitu od diskriminacije kao i postupci kojima se može tražiti zaštita.⁷⁴

74 <<http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20SlGlasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf>>.

NADLEŽNE INSTITUCIJE

Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH je centralna institucija za zaštitu od diskriminacije. Osoba ili grupa osoba koja smatra da je diskriminirana može žalbu protiv diskriminacije podnijeti direktno ombudsmanu popunjavanjem posebnog formulara koje se ombudsmanu dostavlja putem pošte, faksa, e-maila ili lično. Žalba se može podnijeti u roku 3 mjeseca od saznanja o diskriminaciji, a najduže 12 mjeseci od počinjene diskriminacije.

Ombudsman daje potrebna obavještenja i informacije o pravima i obavezama diskriminiranih osoba, te o mogućnostima sudske i druge zaštite na osnovu žalbe. Ukoliko ombudsman prihvati žalbu, on pokreće postupak istrage u kojem traži podatke i odgovore od državne institucije ili preduzeća protiv kojeg je podnijeta žalba.

Ukoliko utvrdi diskriminaciju ombudsman izdaje preporuku koja ima za cilj otklanjanje kršenja prava nastalih diskriminacijom i dalje diskriminacije. Nepostupanje odgovorne osobe, preduzeća ili državne institucije prema preporukama ombudsmana povlači pokretanje prekršajnog postupka.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine je dužno uspostaviti i voditi centralnu bazu podataka za počinjena djela diskriminacije, prikupljati podatke o prijavljenim slučajevima diskriminacije koje mu iz svoje redovne evidencije dostave nadležne organizacije, te da na osnovu njih najmanje jednom godišnje sastavi i preda izvještaj Vijeću ministara Bosne i Hercegovine koji sadrži prijedlog mjera za suzbijanje i sprječavanje diskriminacije u BiH, kao i da jednom godišnje izvještava posredstvom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine o pojavama diskriminacije i u vezi s tim predlaže konkretne zakonodavne ili druge mjere.

POSTUPCI ZA ZAŠTITU OD DISKRIMINACIJE

Osoba ili grupa osoba koje smatraju da su diskriminirane mogu tražiti zaštitu u sudskom ili upravnom postupku. Ovaj postupak pokreće se isključivo na inicijativu žrtve diskriminacije tako što ona uputi tužbu sudu ili žalbu organu uprave. Svi postupci koji se vode za zaštitu od diskriminacije su prema zakonu hitni, kako bi se tvrdnje o diskriminaciji što prije ispitala.

U slučaju da žrtva diskriminacije pokrene postupak za ostvarivanje prava iz socijalne ili zdravstvene zaštite pred organom uprave (upravni postupak), kroz koji se pokaže da postoji osnova za diskriminaciju, osoba može pokrenuti i postupak pred sudom, bilo paralelno ili po završetku upravnog postupka, ali vodeći računa o zakonom utvrđenim rokovima za pokretanje postupka za diskriminaciju.

Sudski postupak se pokreće tužbom nadležnom sudu, a to je opštinski sud na čijem području boravište ili sjedište ima odgovorna osoba, državna institucija ili

predzeće koje se tereti za diskriminaciju. Rok za podnošenje tužbe je takođe 3 mjeseca od dana kada je žrtva saznala za diskriminaciju, a najduže jednu godinu od počinjene diskriminacije.

Tužbom se može zahtijevati:

- utvrđivanje diskriminacije, tj. da se utvrdi da je tuženik povrijedio tužiteljevo pravo na jednako postupanje, odnosno da radnja koju je poduzeo ili propustio može neposredno dovesti do povrede prava na jednako postupanje;
- zabrana ili otklanjanje diskriminacije, da se zabrane diskriminirajuće radnje ili naloži poduzimanje radnji za uklanjanje diskriminacije ili njenih posljedica;
- naknada štete, da se tužitelju koji je žrtva diskriminacije naknadi materijalna i nematerijalna šteta uzrokovana diskriminacijom;
- objava presude koja je utvrdila diskriminaciju, da se presuda kojom je utvrđena diskriminacija na trošak tuženika objavi u medijima, u slučaju kada je diskriminacija počinjena kroz medije bilo koje vrste.

Kada se svi ovi zahtjevi zasnivaju na istom činjeničnom i pravnom osnovu i ako su u međusobnoj vezi, te da je isti sud stvarno nadležan za svaki od tih zahtjeva, oni se mogu istaći zajedno (kumulativno) u jednoj tužbi.

U postupku pred sudom žrtva diskriminacije ne dokazuje diskriminaciju. Žrtva diskriminacije iznosi pred sudom činjenice, dostavlja dokumentekojima će sudu učiniti vjerovatnim da je bila diskriminisana. Onaj ko je postupao diskriminirajuće je obavezan u postupku pred sudom dokazati da nije bilo diskriminacije.

U postupku se može kao treća strana na strani lica ili grupe lica koja tvrde da su žrtve diskriminacije pridružiti tijelo, organizacija, ustanova, udruženje ili drugo lice koje se u okviru svoje djelatnosti bavi zaštitom od diskriminacije lica ili grupe lica o čijim se pravima odlučuje u postupku. Sud će dopustiti učešće treće strane samo uz pristanak lica na čijoj strani se treća strana želi umiješati.

Predviđena je i mogućnost podnošenja kolektivne tužbe od strane organizacija ili ustanova koje imaju opravdani interes za zaštitu interesa određene grupe ili se bave pitanjima diskriminacije u okviru svoje djelatnosti protiv lica za koje se smatra da je povrijedilo pravo na jednako postupanje, ako učine vjerovatnim da je postupanjem tuženog povrijedeno pravo većeg broja lica koja pripadaju grupi čija prava tužilac štiti.

Zakonom se garantuje da nijedno lice koje je prijavilo diskriminaciju ili učestvovalo u postupku za zaštitu od diskriminacije neće trpjeti posljedice tog prijavljivanja ili učestvovanja.

Takođe su propisani i *prekršaji i kazne za prekršaje* za pravna lica, odgovorna lica u pravnim licima i fizička lica u slučaju da izvrše neki od nedozvoljenih oblika diskriminacije ili ukoliko ne dostave traženje podatke ombudsmenu BiH ili ne postupe po njegovoj preporuci ili po nalogu suda BiH. Prekršajne kazne se kreću od 450 KM do 10.000 KM.

SLUČAJEVI DISKRIMINACIJE U BIH

2010. godine Fond Otvoreno društvo BiH pokrenuo je antidiskriminacioni program⁷⁵ koji za cilj ima da se postojeći pravni i zakonski okvir efektivnije iskoristi za prevenciju diskriminacije i zaštitu žrtava diskriminacije u BiH. U okviru ovog programa pokrenut je portal <<http://www.diskriminacija.ba/>> čija funkcije su, između ostalog, približavanje i razjašnjavanje pojma diskriminacije i njenih oblika, pružanje besplatne pravne pomoći žrtvama diskriminacije, praćenje implementacije zakona i pokrenutih slučajeva diskriminacije, te obavještanje javnosti o njihovom toku i ishodu.

Neki od najistaknutijih slučajeva prenesenih na ovom forumu, čiji rezultati pokazuju pozitivan pomak u primjeni Zakona o zabrani diskriminacije, su:

Slučaj 13-godišnjeg dječaka sa invaliditetom E. B. iz Mostara kojem je onemogućeno da stekne osnovno obrazovanje jer mu, iako je dokazano da je psihofizički sposoban da pohađa redovnu školu, nisu pruženi potrebni uslovi za školovanje. Roditelji su podnijeli tužbu protiv obrazovnih institucija i u martu 2011. Kantonalni sud u Mostaru donio je prvu presudu za diskriminaciju u BiH, prema kojoj je Ministarstvo obrazovanja HNK-a proglašeno krivim za diskriminaciju.⁷⁶

Presuda kojom je Općinski sud u Mostaru presudio je da je postojanje “dvije škole pod jednim krovom” kršenje Zakona o zabrani diskriminacije i kojom je Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona dobilo rok do 1. septembra 2012. da ovu praksu ukine i spriječi dalju diskriminaciju djece u školama na području Hercegovačko-neretvanskog kantona na temelju njihove etničke pripadnosti.⁷⁷

Slučaj prve sudske odluke u BiH za mobing i viktimizaciju, koju je donio Osnovni sud u Prijedoru, na zahtjev Institucije ombudsmana u BiH, protiv šefa teritorijalne vatrogasne jedinice u Prijedoru, koji je proglašen odgovornim za mobing i novčano je kažnjen što je uznemiravao vatrogasca – vozača na radnom mjestu.⁷⁸

Kao pozitivan primer suzbijanja diskriminacije i primjene Zakona o zabrani diskriminacije, iako u konkretnom slučaju nije sproveden sudski postupak, mora se navesti i slučaj kada je, nakon što je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu studentici koja je homoseksualne orijentacije zabranjeno dobrovoljno davanje krvi (jer je formular koji su morali potpisati dobrovoljni davaoci krvi sadržavao odredbu da osobe koje ne trebaju darovati krv, su – između ostalih – i one koje *imaju povremene ili stalne seksualne kontakte sa homoseksualcima*), reakcija studenata i javnosti dovela je do toga da je Zavod za transfuzijsku medicinu FBiH pristupio izradi novog formulara koje neće diskriminirati LGBT populaciju i koji će se umjesto na seksualnu orijentaciju fokusirati na rizično seksualno ponašanje.⁷⁹

75 <<http://www.diskriminacija.ba/node/41>>.

76 <<http://diskriminacija.ba/node/40>>.

77 <<http://www.diskriminacija.ba/node/132>>.

78 <<http://diskriminacija.ba/node/197>>.

79 <<http://diskriminacija.ba/node/174>>.

dr Nirvana Pištoljević i Sanela Lindsay
EDUS

“EDUS – EDUKACIJA ZA SVE” I DISKRIMINACIJA DJECE S POREMEĆAJIMA IZ AUTISTIČNOG SPEKTRA U BOSNI I HERCEGOVINI

Gotovo svaka druga osoba u BiH trpi socijalnu isključenost (Human Development Report on Social Exclusion in BiH, UNDP 2007). Među njima, u naročito teškom položaju visoke ili potpune ovisnosti o drugima, nalaze se djeca i odrasli sa poremećajima u razvoju. Iako evropska zemlja po mnogim kriterijima, Bosna i Hercegovina znatno zaostaje za naprednim zemljama kad je u pitanju ravnopravan tretman djece s posebnim potrebama i njihovih porodica u oblasti obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite. Zbog prirode poremećaja iz autističnog spektra koji otežavaju ili potpuno onemogućavaju funkcionalnu komunikaciju s vanjskim svijetom, te slabe obaviještenosti ne samo generalne populacije već i stručnih lica, život porodica s djecom s ovakvim poremećajima dodatno je otežan. Od korištenja javnog prevoza, odlaska u prodavnicu, preko šetnje i posjete igralištu, do odlaska ljekaru i stomatologu, sve je za ove porodice stalno iskušenje. Osim problema prouzrokovanih autizmom kod djeteta (hiperaktivnost, neslušanje vokalnih uputa, neobični strahovi i opsesije, nemogućnost komuniciranja o potrebama, itd.), porodice su stalno izložene i prijekorima, osudi, nekad i otvorenim verbalnim i fizičkim prijetnjama okoline, što čini da se povlače i izoluju od društva.

U BiH još uvijek ne postoji zvanična baza podataka o broju djece i odraslih u autističnom spektru. Prema zvaničnim podacima Svjetske zdravstvene organizacije i EU o učestalosti poremećaja u autističnom spektru⁸⁰ (Autistic Spectrum Disorders-ASD), a s obzirom da je ASD podjednako rasprostranjen u svijetu, u BiH bi moglo biti 3.500–22.000 djece i odraslih sa ASD-om. Najnoviji izvještaji iz svijeta⁸¹ ukazuju na to da bi ovaj broj mogao biti i veći i obuhvatiti gotovo 1% stanovništva (1 od 88 djece u USA i 1 od 100 u UK).

Zbog akutnog manjka odgovarajuće treniranog stručnog kadra za rad sa djecom s poremećajima iz autističnog spektra, nakon uspostavljenih liječničkih dijagnoza, ne postoje programi na koje se djeca i njihove porodice mogu uputiti. Djeca s rano otkrivenim razvojnim kašnjenjima, uključujući autizam, ne dobivaju nikakve usluge od strane države sve do dobi od 6 ili 7 godina, tj. početka osnovne škole. Čak i tada, mnoga djeca s dijagnozom autističnog spektra i drugih pervazivnih razvojnih poremećaja, u slučaju da imaju agresivne oblike ponašanja i/ili umanjenu ili izostalu sposobnost samokontrole i upravljanja vlastitim ponašanjem, ne pohađaju nikakve obrazovne programe.

Škole za specijalni odgoj i obrazovanje djece u BiH, trenutno vrlo nepopularne i zanemarene od strane vlasti, još uvijek koriste zastarjele obrazovne metodologije i stari *predratni* model, u kojem je omjer učitelj – učenik 1:6–12 bez obzira na potrebe djece, okvirne zakonske norme, dječije vještine i razinu funkcionisanja. Programi se temelje na tome da dijete razumije ono što mu se govori, iako je većinu djece s autizmom prije svega potrebno naučiti da ljudski glas razlikuju od ostalih zvukova koje čuju, pa tek onda da ga razumiju. S druge strane, unaprijed se postavlja veoma nizak prag očekivanja od učenika uz objašnjenje da “oni to ionako ne mogu postići”. Tako se, u suštini, najteža diskriminacija djece s autizmom sprovodi upravo od onih kojima je posao da im pomognu.

U posljednjih nekoliko godina, pod uticajem svjetskih tokova, država je prihvatila model *potpune inkluzije*. Iako sam po sebi utopistički idealan, sproveden bez adekvatnih zakonskih odredbi, infrastrukture, te bez odgovarajuće prilagodbe visokog školstva i obuke postojećeg stručnog kadra u obrazovnim ustanovama, ovaj model je trenutno potpuno nefunkcionalan i u potpunoj ovisnosti o sporadičnim slučajevima dobre volje nastavnika i roditelja. Nažalost, česta je praksa da uz dijete s posebnim potrebama u školi sjedi majka ili neki drugi član porodice, koji onda ne mogu biti u radnom odnosu ili doprinositi na drugi način porodici, jer vrše funkciju asistenta u nastavi, za koju nisu stručni. Cijenu ovakve realnosti obično plaćaju učenici s posebnim potrebama, naročito djeca s autizmom koja, ili na zaobilazan način bivaju neprimljena, ili na kraju jednostavno isključena iz nastave, bez daljih mogućnosti i nade, osuđena da do kraja života poživaju, sa svojim porodicama, na marginama društva. Poslije toga se veza ove djece sa društvom van uže porodice

80 UNWHO 2003, EU 2005: 10–63 na 10.000 rođenih.

81 Izvještaj Ministarstva zdravlja SAD, 2011: 1 od 88 djece ima ASD.

svodi na određivanje stupnja *invalidnosti* i visine *invalidnine*, što dovoljno govori o predrasudama vezanim za sposobnosti i (ne)mogućnosti djece s posebnim potrebama da imaju pun i eventualno samostalan život.

Roditelji djece s ASD-om su u posebno teškoj situaciji, boreći se kroz svakodnevni život s ovim ozbiljnim poremećajem o kojem je vrlo malo ljudi u BiH ikada čulo, bez mjesta gdje mogu tražiti bilo kakvu profesionalnu pomoć i savjet. Mnogi od njih, sa teškim depresijama, uništenim brakovima, na rubu očajanja pa čak i samoubistva, i sami trebaju profesionalnu pomoć; godine borbe su ostavile velike posljedice koje sami, bez podrške društva, ne mogu prevazići. Ipak, i u takvim okolnostima, mnogi roditelji su osjetili potrebu da se organizuju i nađu načine da poboljšaju izgledе svoje djece i cjelokupne porodice. Tako je, zahvaljujući izvanrednom entuzijazmu nekolicine roditelja i stručnjaka, nakon dvije godine priprema, predavanja, radionica, treninga i aktivnosti vezanih za prikupljanje sredstava, u septembru 2010. godine počeo pilot-projekat u Zavodu za specijalno obrazovanje djece "Mjedenica". Sistematskom replikacijom naučno dokazanog sistema obrazovanja CABAS® (www.cabasschools.org) u učionicama, i uvođenjem novih naučnih metodologija u nastavu u BiH, želja je bila unaprijediti postojeći obrazovni sistem ka modernom, učinkovitom, na dokazima i istraživanjima utemeljenom sistemu u kojem sva djeca, bez obzira na njihove sposobnosti, imaju priliku da se razviju prema svom punom potencijalu.

Projekat se temeljio na iskustvima gotovo tri desetljeća istraživanja, usavršavanja i vođenja Fred S. Keller škole i drugih naučnoistraživačkih škola diljem svijeta. Koristeći se najboljim i isključivo naučno dokazanim praksama iz navedenih iskustava te mjerljivim parametrima napretka djece uključene u projektne učionice, izvršena je proba navedenog obrazovnog sistema kroz pilot-projekat. U septembru 2010. godine, CABAS® načela su uvedena u 2 učionice sa ukupno 20 djece, u dobi od 5 do 8 godina, uglavnom sa dijagnozom s ASD-a i drugim ozbiljnim smetnjama u razvoju. Takođe, 10 profesionalca je pohađalo in-situ obuku kako bi se osposobili za podučavanje, prikupljanje podataka o usvajanju znanja kod djece i ličnom kvalitetu rada i analize istih, sprovođenja edukativnih taktika i individualiziranih planova programa. Projekat je, također, podrazumijevao i obuku roditelja kao primarnih učitelja svojoj djeci – samo zajedničkim radom s njima može se unaprijediti nivo funkcionisanja djeteta. EDUS-ov pilot-projekat uspješno je završen u 2011. godini, sva djeca su pokazala izniman napredak, a čak 5 je bilo osposobljeno za upis u redovnu školu. Dva stručnjaka obučena tokom projekta, po prvi put su sproveli naučna istraživanja u svojim učionicama, te bili u mogućnosti prezentirati ih na nekoliko konferencija u Evropi. Podaci iz učionica pokazivali su da bi škole u BiH mogle uspješno replicirati rezultate američkih i drugih naučnoistraživačkih škola.

Kao rezultat velikog interesa za pilot-projekat, a uz ogromnu količinu volonterskog rada na osiguranju finansiranja, nova školska godina (2011/12) započela je sa 7 EDUS-CABAS® učionica sa 65 djece, 25 stručno osposobljenih osoba u procesu obuke i, nažalost, još 30 djece na listi čekanja. Činjenica da djeca sa poremećajima

u razvoju moraju čekati na listi da bi jedan NGO obezbijedio njihova osnovna prava, prava na školovanje, ukazuje na kršenje osnovnih ljudskih prava u BiH, koja je potpisnica svih UN i EU konvencija o ljudskim pravima i pravima djece. Projekat je finansiran od strane UNDP-a kao najuspješniji odgovor na njihov poziv na projekte u području socijalnog uključivanja i stavlja Sarajevo i BiH na evropsku kartu potencijala za kvalitetno obrazovanje za djecu s poteškoćama u razvoju.

Također, u 2011. godini, EDUS je počeo i prvi naučno zasnovan program rane intervencije u Sarajevu, gdje se radilo sa 16 malih u dobi od 18 mjeseci do 4 godine starosti, dok je u narednoj godini planiran rad s njih 20. Kroz saradnju s Kliničkim centrom Univerziteta u Sarajevu, djeca se sad odmah po detekciji odstupanja od razvojnih normi upućuju u EDUS, gdje se, bez odugovlačenja, prelazi na individualni, multidisciplinarni rad i praćenje njihovog daljnjeg razvoja. To je, također, sasvim novi koncept za ovu zemlju, jer do sada nije bilo pokušaja da se razvije neki naučno dokazani program za ranu detekciju, dijagnozu i intervenciju. Ovdasnji stručnjaci nerijetko odbijaju raditi s djecom u tako ranoj razvojnoj dobi, a roditeljima se često daje savjet da *čekaju*, te da će dijete *progoviriti kasnije*, što je kontradiktorno, jer što se ranije počne raditi sa djecom s poremećajima u razvoju, to je veća mogućnost uspjeha u njihovom osposobljavanju za budućnost. U USA i UK, rana intervencija je već decenijama zakonski regulisana, što znači da djeca već od 18 mjeseci starosti, s identificiranim razvojnim kašnjenjima u bilo kojoj od razvojnih oblasti, kao i njihove porodice, na raspolaganju imaju potrebne servise i pomoć, kako bi što prije razvojno dostigla svoje vršnjake tipičnog razvoja.

Roditelji djece uključene u EDUS učionice su podnijeli peticiju lokalnom Ministarstvu obrazovanja i nauke, gdje traže finansijsku i zakonodavnu podršku za nastavak ovakvog programa i daljnje proširenje istog, kako bi se zadovoljile evidentne potrebe djece sa poteškoćama u razvoju i njihovih porodica u BiH. Trenutno sarađujemo i sa stručnjacima Centra “Zaštiti me” iz Banje Luke, koji su zajednički sa udruženjima roditelja i uz podršku Kliničkog centra i Centra za socijalni rad izrazili veliko interesovanje za uvođenje CABAS® metodologija u radu sa malima u njihovom gradu, na otvaranju prvog naučno zasnovanog predškolskog programa.

Nažalost, još uvijek nismo uspjeli da iniciramo promjene na višoj razini obrazovanja, gdje bi se zastarjeli nastavni planovi i programi trebalo modernizovati, uključujući stalno novinu i raznovrsnost istraživanja iz svijeta. Iako je, npr., naučni pravac o ljudskom ponašanju (biheviorizam) već desetljećima obavezni dio nastavnog programa relevantnih evropskih univerziteta, univerziteti u BiH još ga uvijek ne pominju u svojim programima, niti nude konkretna praktična znanja studentima, a ni solidna znanja o naučnom dizajnu i izgradnji kurikuluma.

Zanimljivo je i to da roditelji iz svih krajeva zemlje, pa čak i iz susjednih zemalja, kontaktiraju EDUS za pomoć, što ukazuje na jako loše stanje u zemljama regije vezano za prava i servise za djecu s poremećajima iz autističnog spektra i njihove porodice. Još četiri udruženja iz drugih gradova u BiH su također pokazala interes za uvođenje ovako sistematskog i validiranog programa i u njihove regije. Mi u

EDUS-u stalno pokušavamo promovirati mogućnosti koje postoje za ovu djecu kroz predavanja i prezentacije, a vrata naših učionica otvorena su za svakoga ko nas želi posjetiti. Preko 100 stručnjaka, roditelja, zvaničnika iz raznih oblasti iz regije i svijeta, posjetilo nas je prošle godine i provelo vrijeme u našim učionicama. Također, trudimo se da promovišemo nauku i multidisciplinarni rad s djecom kroz prezentacije o projektu na međunarodnim naučnim konferencijama, predavanjima na Akademiji nauka i umjetnosti BiH, Pedagoškom fakultetu, Udruženju psihologa, Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu te drugim lokalnim konferencijama.

U međuvremenu, EDUS radi na osiguravanju sredstava međunarodnih organizacija kako bismo mogli nastaviti naš rad, sa žaljenjem što još uvijek ne možemo iskoristiti naučne taktike kako bismo naučili Vladu koje su njihove obaveze! Prikladno obrazovanje za svu djecu i podrška njihovim porodicama je odgovornost države, a ne jednog malog udruženja. Svako dijete ima pravo na školovanje, a u BiH se ta osnovna ljudska prava svakodnevno krše, jer se još uvijek dešava da djeca sa ASD ne budu primljena niti u specijalne odgojno-obrazovne institucije, ili jednostavnu u regiji u kojoj oni žive ne postoji program za njih. Dijete i roditelji su i dalje isključivi krivci za neuspjeh u školi. Niko od odgovornih ne pokušava riješiti problem niti se osjeća odgovornim prema bilo kome, a obrazovne institucije, baveći se neobrazovanjem djece s poteškoćama u razvoju, pokroviteljski im dijele petice, često ih pri tom ne naučivši ni da čitaju ni pišu.

Naravno, ne bi bilo fer da se ne spomenu sporadični slučajevi uspjeha u prihvatanju i radu s ovom djecom u redovnim i specijalnim školama, koji su uglavnom rezultat individualnog zalaganja pojedinaca i svode se na desetine, dok se broj djece mjeri hiljadama.

I pored toga što napori EDUS-a polako počinju da rađaju plodom koji čini da roditelji ne izgube svaku nadu, i dalje se, nažalost, može tvrditi da su u našoj zemlji djeca s autizmom unaprijed zaboravljena. Roditelji i stručnjaci EDUS-a se s tim ne mire i nastavljaju borbu!

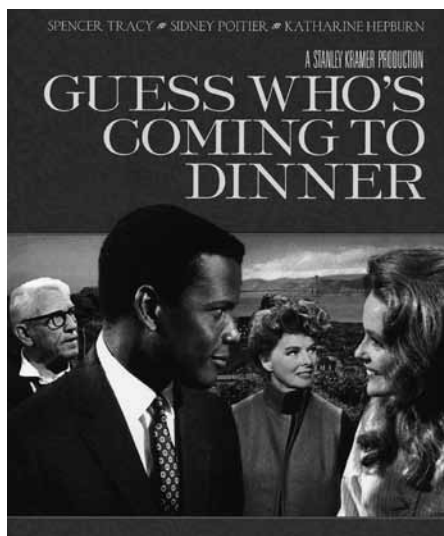

mr Zlatiborka Popov Momčinović

Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

“POGODI KO DOLAZI NA VEČERU?”

Sjajan film sa još sjajnijim Sidnijem Poatjemom u glavnoj ulozi (takođe Spenserom Trejsijem i kultnom Ketrin Hepbern, koja je u holivudsku produkciju unela lik žene koja ima svoje *ja*). Tema je večna – neplanirana ljubav između dvoje mladih, *samo* što je ona belkinja a on Afroamerikanac. Oni obožavaju jedno drugo i ništa više im ne treba osim te ljubavi, ali se uskoro suočavaju sa činjenicom da im pretil neprihvaćenost od društva. No, reakcija šire društvene scene je samo nagoveštena kao mogućnost (npr. kad radoznala poznanica dolazi nepozvana u kuću da izvidi situaciju). U filmu se problemi dešavaju kroz dramu porodičnih odnosa u koju su uključeni i dvoje mladih, ali i njihovi roditelji. Roditelji devojke su američki liberali i antirasisti, oni koji su, kako sama majka tvrdi u jednom delu filma, odgajali ćerku da su svi ljudi jednaki. No, nisu je *naučili* da to ne znači da se treba udati za Afroamerikanca. Majka shvata da, ako se suprotstave ovom braku, zgaziće sve ideale i vrednosti prema kojima su odgajali ćerku. Otac se i dalje protivi, ali ne zato što u njemu čuči prikriveni rasista, već iz straha da će mladi par u rasističkom društvu naići na predrasude i

diskriminaciju. Slično će argumentovati mladićev otac, no i njegova majka će, prepoznavši o kolikoj je ljubavi reč, podsetiti svoga muža koliko je i on nju nekada voleo *i da je reč o ljubavi a ne o rasnom pitanju*. Poseban dramski element unosi služavka crnkinja koja je napala *brata* čim ga je ugledala nazvavši ga varalicom (iako je reč o uglednom doktoru i naučniku!) jer, kao što je dobro poznato, opresirana društvena grupa je često socijalizovana da o sebi misli kao o nižoj, onoj koja takav društveni status upravo i zaslužuje!

U ovaj dramu odnosa jasno se vidi sva složenost pojma diskriminacija, predrasuda i stereoetipa koji su hrana različitim diskriminatorskim praksama. Ljudi otvorenih shvatanja i uma koji u javnoj sferi nikoga ne diskriminišu, kada je reč o personalnim odnosima, mogu se suočiti sa vlastitim predrasudama za koje nisu ni slutili da postoje. Npr. skamenjeno lice majke koja ulazi u kuću i ćerka joj objavljuje da je dovela verenika na večeru, govori samo za sebe. No, majka ih vrlo brzo prevladava, ali je otac taj koji ih i dalje racionalizuje pozivajući se na probleme koje dolaze spolja, od društva koje diskriminiše. Na kraju filma, u dramatičnom zaokretu i devojčin otac shvata i ispoveda pred prisutnima da je ovde *on taj koji diskriminiše a da mu društveni rasizam služi samo kao izgovor*, a prisustvo kućnog prijatelja – po vokaciji sveštenika, pojačava dramski efekat ove ispovesti. Na kraju filma svi konačno idu na večeru koja se pominje još od samog početka filma – ona je kulminacija radnje ali i nagoveštaj da svi ljudi, bez obzira na različitosti treba da sede zajedno i obeduju za stolom ljubavi, a što je i lider pokreta za građanska prava Martin Luter King izjavio u svom čuvenom govoru *I have a dream...*

Ovaj osvrt na film je nastao iz potrebe da se, kroz pripovedačku strukturu filma, svako od nas potakne da razmišlja o naslagama predrasuda koje nosi u sebi⁸². One mogu biti javne, manifestne, i dovesti nas čak do toga da nipodaštavamo druge ljude na različitim osnovama (a što je plodno tle da se na zasadima naših vlastitih predrasuda hrani i opravdava praksa diskriminacije u javnim ustanovama i političkom životu). Mogu biti i skrivene i na suptilni način nas sprečavati da postanemo zrela, otvorena ličnost, koja ne razmišlja o drugim ljudima na osnovu predrasuda o njima. Kao zrele ličnosti ali i odgovorni građani, trebamo biti svesni da se protiv diskriminacije treba boriti i da mi sami predstavljamo deo te borbe! A ona može biti javna ali i psihološka, u obliku lične drame, i neretko duga i isrppljujuća! Pri tome, sam proces borbe protiv diskriminacije predstavlja pozitivan rezultat jer je uvek predstavljao i predstavlja svojevrsan akt građanske hrabrosti! Takođe, nereagovanje, slepilo i neosetljivost na diskriminaciju, čini nas delom sistema koji diskriminiše!

82 Kao i iz potrebe da se *neki novi klinici* ponukaju da pogledaju ovo filmsko remek-delo koje je snimljeno šezdesetih godina prošlog veka.

STUDENTSKI ESEJI

Станислав М. Томић

Гимназија и средња стручна школа “Петар Кочић”

Зворник

ДИСКРИМИНАЦИЈА – ЈЕДАН ПОЈАМ МНОГО ЛИЦА

У незнању постојања, суочен са самим собом и неподношљивом празнином, човјек је давно расписао потрагу за својим смислом, који се у његовој повјести тако често губи и поново налази и онда опет некако измиче у својој непостојаности. Јављали су се тако многи умови који су својим позивом нудили различите одговоре као могуће исходе дугог и напорног трагања за суштином људског битисања. Сваки од њих је пробудио наду да је прави смисао пронађен и да ће коначно бити стављен у људско власништво. Пратећи развој идеја о људској природи, ми смо на трагу тог смисла, који нам, ипак, и даље измиче, остављајући за собом тежак утисак неухватљивости као камен који умјесто темељца може бити камен спотицања разочараног надахнућа. Али такав је пут до сваке вриједности. И свијест о томе треба да одржи нашу будност и вољу за трагањем.

Идеја природних права и људских права уопште, показује се тако као резултат промишљања људске природе. Наиме, поставимо питање: шта је то суштина човјека, по чему је човјек баш човјек и без чега се не би осјећао као такав? Један од одговора које нуди модерна мисао, која за разлику од античких и средњовјековних ауторитета, односно природе и Бога, као своју парадигму у том погледу обликује човјека, јесу управо људска права. Сваки човјек по рођењу, без разлика по било којој основи, добија одређена права без којих би, заиста, постало упитно да ли би се било ко уопште могао остварити као људско биће. То су прије свега основна људска права, дакле, право на живот, слободу и имовину, а касније и читав корпус људских права која се до данас појављују као модуси ових природних, темељних људских права. И будући да та права, без разлике, добија сваки човјек само зато што је човјек и што су она конститутивна за људску

личност и достојанство, наглашавањем оног “без разлике” отвара се проблема дискриминације. Дискриминација је, најједноставније речено, неосновано прављење разлика између људи, које сходно томе може имати различите видове. Она се супротставља начелу једнакости међу људима, релативизујући, на упитан начин, општи став да су сви људи по природи једнаки, потенцирајући на њиховим дистинкцијама. Другим ријечима, дискриминација са собом доноси културу у којој немамо исти однос према свим људима. То доводи до тога да се једни стављају у неравноправан положај, док се други повлашћујућу и уживају у привилегијама, те стога имају бољи положај и третман у односу на друге. Дискриминација се у сажетој форми, такође, описује и синтагмом “неједнак третман”. И пошто је још по теорији о настанку државе и друштвеном уговору власт обавезна да заштити права појединаца, који за узврат, неформално, пристају да се над њима успостави власт, функција закона у осигурању једнакости треба да игра главну улогу у драми друштвене неравноправности. Отуда је дискриминација моралноправни феномен. Владавина закона као темељни принцип демократског друштва треба да парализује све видове дискриминације и афирмише једнакост свих грађана пред законом, без разлике. Међутим, управо ту се појављују најочитији примјери дискриминације. Наиме, проблем неједнакости пред законом намеће се као темељни проблем, јер можемо рећи да се на њему, у извјесном смислу, базирају и сви остали облици дискриминације, па он као такав захтјева посебну пажњу. Расна, етничка, полна или било која друга сегрегација претпоставља законски сегрегат, односно дискриминацију пред законом. И премда устав као највиши законски акт и правнополитичка платформа сваке државе, јасно дефиниште људска права и у склопу тога посебном тачком наглашава равноправан статус свих грађана, свјedoци смо да људи често бивају обесправљени и да закон као такав није исти за све, што се и те како рефлектује на њихов живот. Ту чињеницу је јако тешко оспорити, а то опет доводи у питање постојање правне државе и принципа владавине закона, а самим тим и демократског устројства једног друштва. Дешава се да немају једнак третман пред законом они који владају и они над којима се влада. И то је та дискриминација која је свакодневна и озбиљно пријети да у свијести људи постане нормална, те је због тога треба подвргнути свакој врсти критике. У свему томе препознајемо трагове недемократске политичке културе у којој је власт неограничена, управо зато што закон не може да ограничи појединца који је изнад закона. Тако су они који су се поставили изнад закона, јер закон не може да ограничи њихово дјеловање, у бољој и повлаштеној позицији у односу на остале грађане. Та разлика је отворена рана сваког друштва, настала резом дискриминацијске оштрице. Ушивање те посјекотине, опасне по друштвени организам, захтијева раноправност, једнак број правних конаца са обје стране.

Дискриминација је постављена у дисјунктивни однос са правдом у свим њеним облицима. Она искључује како дистрибутивну тако и корективну и процедуралну правду. Зато је неправда у основи сваке дискриминације.

Треба додати и то да су разлике саставни дио сваког друштва. Још су антички мислиоци говорили о јединству мноштва као јединству разлика. Разлике се, међутим, у развоју свијести превазилазе, без њихвог укидања. И то је хегеловски имплус у разумијевању овог проблема. Свијест која је у свом развоју остала на ступњу антитезе је као плод који не може да сазри до краја и тако нас подсјећа на дискриминацију, која, у ствари, кочи свијест на њеном дијалектичком путу од разлика ка њиховој синтези.

Суштина неравноправности не може се исцрпити разматрањем само једног аспекта. Но, фундаменталан приступ овом проблему зацијело захтијева јасно препознавање и позиционирање дискриминације пред законом као конститутивне у мноштву њених облика. Када постане општедруштвена појава, преко неравноправности пред законом, дискриминација ће се пренијети на све друштвене сфере. Сви ће се тада закони као ријеке слити у море створених разлика у коме ће се неки давити, а неки пловити на јахти. Облаци незадовољства надвиће се над морем. Што је већа дискриминација, то ће бура бити јача, а копно све даље.

MOGU LI,
JA POMOĆI
GAZDA?

NE MOŽEŠ,
PREMLAD SI.

ZAVRŠIO
SAM DVA
FAKULTETA ZA
OVAJ POSAO.

DŽABA TI
TO, ZANAT SE
UČI ISKUSTVOM
A NE U ŠKOLI.

ALI VI
ZAVRĆETE
MATICU!

UPRAVO
TAKO
MALI!

Mladen Lakić

Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Pale
Katedra za novinarstvo, apsolvent

DISKRIMINACIJA U MEDIJIMA

UVOD

Diskriminacija različitih grupa, na različitim osnovama, po mišljenju različitih teoretičara i aktivista za ljudska prava, izrazito je prisutna u bosanskohercegovačkom društvu. U raspravama o tome ko je kriv za takvo stanje i kako ga promijeniti, akcenat se u najvećoj mjeri stavlja na medije. Jer, mediji su ti koji utiču na formiranje javnog mnjenja, imaju moć da utiču na stavove. S druge strane, mediji su dužni da služe opštem javnom interesu i omoguće participaciju svih, bez obzira na njihovo nacionalno, vjersko, seksualno ili bilo koje drugo deklarisanje. Ipak, skoro svakodnevna medijska izvještavanja diskriminaciju koriste kao uobičajeni pristup, takoreći, šablon u radu. Problem diskriminacije u medijima se najbolje ogleda u izvještavanju o nacionalnim i seksualnim manjinama, gdje se teži ka tabloidizaciji ovih tema ali nerijetko i podsticanju mržnje i nasilja prema ovim grupama. Odnos medija i manjinskih grupa najčešće je odlikovan neznanjem, stvaranjem konflikata, podizanjem tenzija ili potpunom izolacijom i ignorisanjem tih grupa.

PRAVNI OKVIR ZA NOVINARE

Medijska djelatnost u Bosni i Hercegovini regulisana je kroz nekoliko zakona, a posebnu ulogu igra Vijeće za štampu u BiH, sa svojim kodeksom za štampane i onlajn medije. Zakon o zabrani diskriminacije, zakoni od zaštite od klevete, Ustav BiH ali i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda⁸³, kao i

83 Član 3 (huškanje) i član 4 (diskriminacija) i član 4a (ravnopravnost polova) Kodeks za štampu Vijeća BiH.

Opšta deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima čovjeka su pravni okvir za zabranu diskriminacije u našoj zemlji. Takođe, Regulatorna agencija za komunikacije⁸⁴ obavezuje na poštovanje prava i dostojanstva svih, bez vršenja bilo kakve diskriminacije. Uprkos ovakvom pravnom okviru, sve više je medijskih sadržaja u kojima se direktno ili indirektno vrši konstantna diskriminacija različitih grupa u našem društvu. Novinari i drugi zaposleni u medijima BiH sve češće se oglašavaju o bilo kakve kodekse, pravne regulative i nastavljaju sa praksom da u medijskoj sferi drugima i drugačijima jednostavno nije mjesto. Kroz različite analize o tretmanu manjina u medijima⁸⁵, ističe se da je pored diskriminacije, prisutno i marginalizovanje različitih manjinskih grupa kroz njihovo minimalno ili skoro nikakvo učešće u medijima. Društveno politička stvarnost BiH se jednostavno preslikala na medijsku sferu, i od nje je stvorila platformu samo za one *iste*, dok svi ostali tu ili nemaju šta da traže, ili se prikazuju u negativnom kontekstu. Mediji našeg društva kao da ne razumiju važnost, prije svega, pridržavanja zakona, niti su svjesni svoje društvene odgovornosti i rada u skladu sa javnim interesom. U krajnjem slučaju, ako se ne bave diskriminacijom, marginalizacijom, onda se nastoji održati status kvo, bez ikakvih inicijativa da se svijest medija o važnosti zastupljenosti svih poboljša.

PRAKSA NASUPROT ZAKONU

Zakon o zabrani diskriminacije u našoj zemlji diskriminaciju definiše kao: “svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili polne orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemoguću ili ugrožava priznanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života” (Službeni glasnik BiH, 59/09). O tome koliko se ovaj zakon i na koji način primjenjuje, malo je dostupnih podataka. U istraživanju⁸⁶, koje je organizovao Mediacentar iz Sarajeva, navodi se da više od 60% ispitanih ne zna za postojanje ovog zakona što upućuje na zaključak da ni sami građani nemaju dovoljno razvijenu svijest o problemu diskriminacije. Ponovo su

84 Ova Konvencija je je potpisana 24. 4. 2004, ratifikovana 12. 7. 2002, a na snagu je stupila 12. 7. 2002. godine.

85 Član 3, stav 1 i član 6 Kodeksa o emitovanju radiotelevizijskog programa.

86 Izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH, za 2008. godinu, izdavač Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

mediji ti koji su u velikoj mjeri odgovorni za ovakvo stanje. Biti novinar ne znači samo izvještavati o različitim pojavama u društvu. Biti novinar podrazumijeva i ulaganje napora da se svijest građana i građanki mijenja u skladu sa potrebama savremenog društva. Kreiranje atmosfere u kojoj se poštuju i razvijaju različitosti je izuzetno važan zadatak medija. Nažalost, medijska slika našeg društva pokazuje da ljudska prava postoje samo u zakonima, ali ih je malo u praksi. Nedavno objavljeni tekst, pod naslovom “U Sarajevu promovirani magistri pederizma: 44 eksperta za razvrat”⁸⁷ magazina SAFF primjer je koliko novinari (ne)poštuju zakone, etičke kodekse, ali i osnovne ljudske vrijednosti. U medijskom diskursu bosanskohercegovačkog društva, omalovažavanje, vrijeđanje, ali nerijetko i pozivanje na fizičko nasilje nad “drugim i drugačijim” lagano postaju uobičajeni oblik komuniciranja. Naslovi poput ovakvog nisu usamljeni. Romska populacija se najčešće tretira u crnoj hronici, gdje se predstavljaju kao “huligani”, “divljaci”, “opasnost po društvo”. Izuzev mišljenja Vijeća za štampu i osude ovakvog i sličnog izvještavanja, malo je slučajeva gdje su mediji sankcionisani na pravi način. Broj slučajeva koji se vode na sudovima zbog diskriminacije je izuzetno nizak ali i ti procesi su često dugotrajni i dodatno štete onima koji su direktno bili izloženi diskriminaciji.

MEDIJI OBRAZUJU DRUŠTVO

Tendencija ka senzacionalističkom i zlonamjernom izvještavanju sve više jača, a javnost, pritisnuta sve težim socijalnoekonomskim problemima ne pokazuje zainteresovanost za rješavanje problema manjina. Povremene osude protiv onih koji svojim radom nanose štetu pojedincima, ili manjinskim grupama, eventualne peticije različitih nevladinih organizacija i aktivista su najčešći oblici reagovanja javnosti na tekstove poput pomenutog primjera iz magazina SAFF. Novinarka *Večernjih novosti*, Aleksandra Tolj smatra da je problem diskriminatornog ponašanja u našem društvu prisutan u svim njegovim segmentima: “Naše društvo predrasude i diskriminaciju ne vidi kao ozbiljan problem i jedino promjena opšte svijesti o ovim problemima će to da zaustavi”, smatra Tolj. Ona ističe da je jako važna i edukacija novinara o izvještavanju o različitim manjinskim grupama jer “samo novinari koji zaista razumiju položaj marginalizovanih grupa mogu da se na pravi način posvete promjenama nabolje”. Često se ističe potreba za razvijenom saradnjom države i medija u borbi za stvaranje društvene klime u kojoj će se svi osjećati jednako, bez obzira na razlike među njima. Prije svega, javlja se potreba da pravosudni sistem pronađe efikasne mehanizme koji bi sankcionisali svaku vrstu diskriminacije, u praksi, a ne samo *na papiru*, kako to obično biva. S druge strane, mediji su dužni da o svima izvještavaju objektivno i

87 Istraživanje dostupno na: <http://www.media.ba/mcsonline/files/shared/Prism_Research__Preliminarni_izvjestaj__Percepcija_i_iskustvo_diskriminacije_u_BiH__29_04_2011-2.pdf>.

profesionalno. To bi značilo više prostora za manjinske grupe, ali ne samo u segmentu crne hronike i sličnih negativnih konotacija. Naprotiv, afirmacija svih manjinskih grupa bi javnost upoznala sa njihovim postojanjem, potrebama i problemima sa kojima se suočavaju. U tome se i ogleda društvena odgovornost medija, koja se u našoj zemlji sve više zanemaruje. Većina tema, ako ih i bude, u vezi sa ovom tematikom se stavlja u kontekst dnevnopolitičkih zbivanja, što dodatno otežava položaj manjina. Ono što se javlja kao pravac u kome mediji djeluju jeste manifestacino izvještavanje⁸⁸ i, posebno, stereotipno izvještavanje. Ovakav princip rada u javnosti stvara osjećaj da je sasvim nepotrebno biti empatičan prema nečijim potrebama, čime se obrazovna funkcija medija svodi na to da se mlade generacije okreću pogrešnom sistemu vrijednosti. U vezi sa tim, mediji snose indirektnu odgovornost za slučajeve nasilja koje je motivisano nečijom seksualnom, nacionalnom, vjerskom pripadnošću.⁸⁹ Ono što je važno u rješavanju ovakvog stanja jeste shvatanje da svaki član društva mora da doprinese razbijanju predrasuda, smanjenu stepena diskriminacije. Jer, i prećutno odobravanje diskriminatorskog odnosa prema bilo kome je slično kao da sami diskriminišemo. Nevladine organizacije, različita neformalna udruženja građanja bi trebalo da povećaju svoje aktivnosti i postanu vidljiviji u javnosti. S druge strane, organi vlasti, na svim nivoima, moraju da počnu sa dosljednim sprovođenjem zakona, ali i usvajanjem novih, kako bi se stvorio što efikasniji pravni okvir za sprovođenje ljudskih prava. Mediji, kao nezaobilazan faktor, moraju da prihvate osnovne postulate svoje profesije. Na isti način mediji bi trebali da budu inicijatori odgovarajućih promjena. Odgovarajućim pristupom manjinskim/marginalizovanim grupama društva, mediji imaju moć da podstaknu promjene javnog mnjenja. Kad se ukaže na probleme i ponude eventualna rješenja, onda će i pojedinci, ali i organizacije, imati bolji okvir za djelovanje ka stvaranju otvorenog društva, koje počiva na temeljima uvažavanja i poštovanja ljudskih prava. "Mediji postaju jedan od ključnih mehanizama i prostora legitimizacije podređenog marginalizovanog položaja manjinskih grupa, budući da potvrđuju, proizvode i distribuiraju specifična vjerovanja, ideologije i reprezentacije kojima se definišu odnosi između većinskih i manjinskih grupa" (Manjine i mediji u jugoistočnoj Evropi, str. 13). Mediji su ti koji stvaraju šansu za nečije uključivanje u društvu, odnosno, njegovo isključivanje, u zavisnosti od odabranog načina rada. U Bosni i Hercegovini na sceni je, uglavnom, isključivanje svih onih koji, po nekom osnovnu, nisu *većina*, i različite analize medija upućuju na to da su slabi izgledi da se ovaj trend zaustavi.

88 Tekstucjelostidostupanna:<http://www.saff.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=1841:u-sarajevu-promovirani-magistri-pederizma-44-eksperta-za-razvrat&catid=50:drutvo&Itemid=82>.

89 Obilježavanje Međunarodnog dana ljudskih prava, okrugli stolovi i konferencije koje se bave pitanjima manjina i ljudskih prava.

ZAKLJUČAK

Uprkos tome što Bosna i Hercegovina ima relativno zadovoljavajući pravni okvir za sprečavanje diskriminacije, u bilo kom obliku, praksa pokazuje da to nije dovoljno. S jedne strane građani i građanke imaju malo ili nimalo informacija o tome koji ih zakoni štite od diskriminacije i kako da reaguju ako su žrtve takvog odnosa. Uloga medija u procesu oblikovanja javnog mnjenja ide u pravcu održavanja postojećeg, uslovno rečeno, haotičnog stanja. Manjinskih grupa skoro pa i nema u medijskim sadržajima, a ako se i pojave, najčešće su i tu žrtve predrasuda i diskriminacije. Nepostojanje razvijenog građanskog duha u našem društvu sva pitanja vezana za poštovanje i zaštitu ljudskih prava svodi samo na defakto oblik, dok konkretne akcije izostaju. Nameće se potreba za boljom edukacijom novinara, ali i dosljednim sprovođenjem zakona, kako bi se u javnoj sferi omogućio jednak tretman svih, oslobođen bilo kakvih predrasuda i diskriminacije. Ujedno, društveno odgovornim angažmanom medija jedino je i moguće ostvariti jačanje svijesti društva o postojanju i pravima svih onih koji su, tradicionalno rečeno, drugi i drugačiji.

BIBLIOGRAFIJA

Kodeks o emitovanju radiotelevizijskog programa, Službeni glasnik BiH, br. 28/08.

Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine, dostupan na: <www.vzs.ba>.

Na marginama: Manjine i mediji u jugoistočnoj Evropi, zbornik radova, Mediacentar Sarajevo, 2010. godine.

Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik BiH, 59/09.

SUMMARY

DISCRIMINATION - ONE CONCEPT, MANY FACETS

The main reason for initiating the project *Discrimination - One Concept Many Facets* was the recognition of the fact that, despite the new laws that were passed in BIH to combat discrimination, its different forms and manifestations still exist and circulate in our society. In order to shed more light onto this phenomenon, to initiate critical reflection, and foster civic activism against discrimination, The Students' Association of the Faculty of Philosophy Pale (SOFF), in cooperation with Sarajevo Open Center (SOC), launched this project in the form of panel discussions and the publication of a collection of papers. In this way the spoken and written word were combined, and space was provided for critical and socially engaged thinking in a discursive way. With the idea to initiate cooperation between them, it was decided that the target group of our project were going to be students at the Faculty of Philosophy in Pale, as well as professors, assistants and faculty staff.

During one year of project implementation, we organized five panel discussions - *Citizen as a Constitutionally Discriminated and Invisible Political Subject in BIH*, *Discrimination from the Perspective of Gender, Education and Discrimination/Perspective of Inclusive Education, Religious Education and Discrimination in BIH*, and *Media and Discrimination*. All of these topics were treated in BIH context and at the same time compared with the standards and normative ideals of democratic societies. The lecturers at the panel discussion were professors and experts in the mentioned field, as well as members of the civil society, all with the general idea to combine theoretical and practical approaches, and principles of formal and alternative education.

In the introductory part of this publication named *Discrimination- What is it?*, Zlatiborka Popov Momčinović (M.Sc., Faculty of Philosophy, Pale) tackles the very notion of this negative social phenomenon. It is described as an unequal treatment of people based on the protected characteristics such as nationality, race, religion, gender, sexual orientation, physical and mental abilities, political and other orientations etc. She claims that discrimination also occurs when ostensibly neutral and equal treatment leads to discrimination, deepening in that way the marginalization of vulnerable social groups. She illustrates this in different ways: e.g. in the context of racism in the USA, in BIH ethnocentrism that privileges only three constituent peoples, in the treatment of women in different social contexts, at the same time explaining positive approaches, such as the strategy of the European Union *For Diversity. Against Discrimination*. Discrimination is also rationalized by stereotypes, and its consequences are degradation, loss of integrity and dignity. In highlighting this, the author applies theoretical-historical approach enriched by different concrete examples and illustrations. She also warns that different forms of discrimination often intersect; hence it is important to treat it in an interdisciplinary and often subtle manner. She also underlines that equality is not sameness: equality as a normative ideal refers to the equal rights and chances, which includes recognition of diversity and plurality. Through anti-discrimination laws and praxes, the paradoxes of modern democracy connected with formal equality and real inequalities can be solved: e.g. in praxis of affirmative action (American concept) or positive discrimination (European concept). The author also warns that most analysis in BIH are conducted and written by civil society's groups and foundations (e.g. Helsinki Parliament of Citizens, Open Society Fund etc), and deems that such activities should also be performed by educational institutions.

At the first panel discussion entitled *Citizen as a Constitutionally Discriminated and Invisible Political Subject in BIH*, Goran Marković (Ph.D., Assistant Professor, Law Faculty, Pale), Damir Banović (M.A., Law Faculty, Sarajevo) and Saša Gavrić (M.A., Sarajevo Open Center), explained how citizens who do not fit into the constituent peoples in BIH get discriminated, both in the constitution and real political life. While Marković explained the essence of Sejdić-Finci case in more detail, Banović addressed the notion of individual and collective identities and the possibilities of protection of both individual and groups rights. As a result of the discussion and his own research, Saša Gavrić (M.A., Sarajevo Open Center) wrote an important contribution for this publication about the Sejdić-Finci case against Bosnia and Herzegovina. In his paper, he refers to the fact that minorities (people who are not constituent, that is to say, who are not Bosniaks, Serbs or Croats) are discriminated, since they cannot be elected into the Presidency and the House of Peoples (Dom naroda). He also points out the fact about the discrimination of the Serbs in Federation of BIH and the Croats and Bosniaks in the Republic of Srpska, as well as of the people without ethno-national identification. As a final point, author offers a thorough discussion of the negative implications of this sort of discrimination, and through a

comparative model (comparing the situation in Switzerland and other consociative democracies) proposes solutions to overcome this aspect of discrimination in BiH.

At the second panel discussion named *Discrimination from the Perspective of Gender*, Lejla Turčilo (Ph.D., Associate Professor, Faculty of Political Sciences, Sarajevo), Vedrana Frašto (Fondacija CURE) and Zlatiborka Popov-Momčinovic (M.A., Faculty of Philosophy, Pale) explained the way marginalization and discrimination of women functions within the patriarchal system of values in BiH. Vedrana Frašto introduced the basic terminology regarding the gender-biased discrimination- the difference between direct and indirect discrimination, segregation, the notion of sexism and misogyny. She also introduced the project of Fondacija CURE: X-press, which consisted of sessions that were launched in order to initiate the social inclusion of different marginalized groups, including women. Dr Lejla Turčilo shed more light onto the discrimination of women in media – which is interpreted as the consequence of sensationalism and low level of journalists' professionalism. She illustrated this with different examples from printed and electronic media. In the paper she wrote for this publication, she explains more thoroughly and scientifically how gender discrimination operates in BiH media. According to her, stereotypes, non-professional approach and sensationalism feed the discrimination of women in media. All media function as the media of majority where there is no space left for Others and those who differ. This is the consequence of intolerance, and also of the lack of knowledge and gender sensitivity. The media also treat some topics as women's topics, while issues of women's political participation and economical empowerment are mainly left aside. Furthermore, in the media, sensitive topics (such as violence against women), are treated superficially and without respect of the codex of journalists' ethics- e.g. when the media reveal the identity of victim.

At the third panel discussion named *Education and Discrimination/Perspectives of Inclusion in Education*, the floor was exchanged by Professor Dragoljub Krneta (Ph.D., Faculty of Philosophy, Pale), together with Predrag Govedarica, the president of SOFF, and Ana Tadić, the secretary of SOFF. While the presentation of Predrag Govedarica, as a form of introduction into the topic, dealt more with the rights of students during their studies, Professor Krneta, as an expert in the field of inclusion in education, thoroughly discussed the issue. He explained the social changes that happened in the last two decades in the so called transition from socialistic system, and how they reflected on the education. One of the aspects of the transition, as a path towards broken modernity, is to have a new form of education that is not based on repetitive knowledge, but which takes into account the students' social needs, their different skills and capabilities, and incapacities as well. The idea of inclusion in education started from the point that, in order to avoid discrimination, students must be put in the same position in order to have equal chances for successes. While in developed countries nuanced approaches are implemented, based on the needs of every specific child, in BiH context this model was implemented from above, only as a means of fulfilling the general standards, without questioning the main educational

approach that is in our country still based on repetitive knowledge. This leads to even more inequality of students with disabilities. Krneta supports this conclusion with results of empirical research which demonstrate that, the way inclusive education is implemented in BiH, it leads to even more negative consequences than the education based on the separation between general population of students and students with disabilities.

The fourth panel discussion *Religious Education in BiH and Discrimination*, dealt with the issue of discrimination within the current model(s) of religious education in BiH. Panel speakers, Zlatiborka Popov Momčinović (Faculty of Philosophy, Pale), Arijana Aganović (Sarajevo Open Center) and Vuk Vučetić (Faculty of Philosophy, Pale) discussed different aspects of this problem. While Zlatiborka Popov Momčinović in her presentation focused on the problem of discrimination within the confessional model of education, Arijana Aganović laid more stress on the subject Culture of Religions that aims to overcome different aspects of discrimination in BiH educational system, and in which implementation Sarajevo Open Center took significant part. In his analysis of the discussion, Vuk Vučetić laid stress on the issue of communication and how religious messages are spread but also controlled by religious leaders. In her paper for this publication, Zlatiborka Popov Momčinović tries to explain the issue of religious education within the human rights framework, referring to the fact that different models of RE exist and that confessional religious education is not obligatory from the perspective of human rights. Although states have high level of discretion regarding this issue, the intolerance which spreads out of stereotypes and hatred is something that is very strictly disallowed, according to different Human Rights Declarations. Since the modern society faces more and more with the issue of religious plurality, many countries where confessional religious education exists (e.g. Germany, Norway) try to expand its contents and overcome the problems emerging from the purely confessional model. In her analysis, Popov Momčinović addresses more deeply the different issues of discrimination within current model of RE in BiH- e.g. minorities have no access to RE, there are many stereotypes in textbooks which can be used as a basis for discrimination toward different religious groups, the atheists are stereotypically portrayed as amoral people, and women are treated within patriarchal framework of values. She also concludes, referring to the findings of experts in this field, that confessional-nonconfessional RE is a false dilemma and that it is more important how these subjects are taught in the classroom.

The fifth panel discussion named *Media and Discrimination in BiH*, through presentation of Vesna Djurić (Ph.D., Assistant Professor, Faculty of Political Sciences, Banja Luka), Dragana Dardić, M.A. (Helsinki Parliament of Citizens, Banja Luka) and Miloš Malović (Faculty of Philosophy, Pale) shed light on the use and abuse of media for spreading discrimination. Dr Djurić focused more on the issue of national minorities, especially Roma population, while Dragana Dardić presented more notorious examples of discrimination from press-clipping regarding the

way the media treated vulnerable groups such as women, people with disabilities, LGBT population etc. Through his discussion Miloš Malović explained how these issues can possibly be incorporated into formal academic curricula. In the paper *National Minorities in Media Mirror in BiH*, Dr Djurić explains that media coverage of these issues is negligible, and that these topics are left on the margins of media coverage. The media do not have clear strategies how to constantly inform about this topic, both in BHS and languages of minorities. In her opinion, both objective and subjective factors contribute to this discriminatory situation, such as lack of political will to include minorities into full citizenship, media unaccountability and the indifferent approach of national minorities' association.

Nonscientific papers found their place in our publication also, in order to enrich it with the contents not "burdened" with scientific jargon. Vladana Vasić from Sarajevo Open Center explains in more detail the laws against discrimination in BiH, and illustrates them with some examples of discrimination and lawsuits at courts against discrimination in BiH. Dr Nirvana Pištoljević and Sanela Lindsay from Citizens' Association EDUS explain own work regarding the discrimination of children with autistic spectrum within current educational system, and the services this association provides in order to help both children and parents. They especially highlight the fact that in BiH there are no statistics about the percentage of children with autism, that the methods and treatment which are used in formal institutions that treat these children are outdated, and lack the will of state institution to provide assistance despite the fact that they are obliged to do so according to the BiH laws and several Human Rights documents that our state signed and ratified.

Finally, Zlatiborka Popov Momčinović analyzes the anthological movie *Guess who is Coming to Dinner*, which deals with the problems of discrimination based on racism, yet in the form of inter-personal, family relations and traumatic experiences while social context in the movie is set more vaguely for the benefits of dramatic and catharsis experiences. This movie is also important in BiH context since ethnicity in BiH functions as a race - people are supposed to be what they are because of their birth. Since younger generations probably have not seen this movie that was filmed in 60s, it can be used as an illustration and to initiate students to have broader, cross-time perceptions and to meet discrimination and other phenomena connected to it, in different social and cultural contexts outside BiH.

The publication also contains two students' essays that won the students' contest. They were written by Stanislav Tomić and Mladen Lakić. Stanislav Tomić writes more from a philosophical point of view on why discrimination is something that should not be tolerated and that differences should be appreciated and not abused for discrimination. Tomić also refers to the lack of political culture and the fact that citizens in BiH are not equal before the law as the main causes of discrimination. Mladen Lakić writes about the media and discrimination in BiH, and compares media regulation (laws, media codex and standards) as normative ideals with the very praxis. In his opinion, minorities are mostly invisible in media discourse, and in the

cases in which they show up, they are portrayed stereotypically and discriminatorily. In his opinion, the media set the framework for someone's inclusion or exclusion from society. He also highlights that citizens themselves and different associations must react and demand from media to act professionally.

At the end, we want to thank to all who contributed in this project, and who, through knowledge, professionalism and personal dedication, enabled the successful project's implementation. We also want to thank to students who attended panels and actively participated in discussions, students who sent essays for papers' contest, and the Dean of the Faculty of Philosophy, Professor Milanka Babić and faculty management for allowing project implementation at the Faculty's premises. We also want to thank the Open Society Fund Bosnia and Herzegovina for financial support of this project, and Dženana Trbić, program coordinator for education at OSF.

O AUTORIMA/CAMA

Драгољуб Крнета, (1949, Г. Драготиња, Приједор), је редовни професор на предметима Педагошка психологија и Методологија психолошких истраживања на Филозофском факултету Источно Сарајево. Дипломирао је педагогију и психологију на Филозофском факултету у Сарајеву 1977., гдје је 1986. стекао научни степен магистра, а докторат *Социјално-статусна обиљежја и вриједносне оријентације грађана као детерминанте ставова о друштвено-релевантним појавама* је одбранио на Филозофском факултету Источно Сарајево 1998. Објавио је преко 120 истраживачких, стручних и публицистичких радова. Објавио је и монографије *Васпитно дјеловање у школи* (1995), *Политика и живот* (у коауторству, 1999), *Квалитет читања* (2001), *Вриједности у свјетлу друштвених промјена* (2004), *Одабрана поглавља из едукацијске психологије* (2004), *Социјална психологија* (2005), *Интерактивно учење и настава* (2006), *Религијска толеранција у Босни и Херцеговини* (2007, у коауторству са З. Попов-Момчиновић), те приручнике *Подришка и помоћ ученицима у суочавању с тешкомаћама* (2000, Републички педагошки завод, Бања Лука), *Однос просвјетних радника према промјенама* (2000, Републички педагошки завод, Бања Лука), *Васпитни рад у одјељењској заједници* (2000, Републички педагошки завод, Бања Лука). Био је главни и одговорни уредник већег броја публикација из области педагогије, педагошке и социјалне психологије и часописа *Сазнања; Словеса; и Настава*. Самостално је пројектовао, организовао и реализовао преко 30 емпиријских истраживања из области јавног мњења, социјалне и педагошке психологије.

Контакт маил: крнетад@теол.нет

Lejla Turčilo (1977, Sarajevo) osnovni studij novinarstva završila je na Univerzitetu u Sarajevu, kao i magistarski i doktorski studij komunikologije. Od 2011. godine prodekanesa je za nastavu na Fakultetu političkih nauka, a od 2010. docentica na Odsjeku za komunikologiju Fakulteta političkih nauka, gdje predaje predmete

Online komunikacija, Medijska pismenost, Teorija medija i Mediji i politika. Od 2010. godine predstavnica je Bosne i Hercegovine u COST ECREA Action *Transforming Audiences-Transforming Societies*, od 2011. godine učestvuje u Tempus projektu *Developing Information Literacy for Lifelong Learning and Knowledge – based Economy in Western Balkan Countries*, a od 2012. godine u RRPP projektu *Europe Here and There: media Discourse on EU Integrations in the Western Balkans*. Radila je kao trenerica komunikacijskih vještina za Vijeće Evrope, fondacije Konrad Adenauer i Heinrich Boell, te nevladine organizacije Media Plan Institut. Autorica je knjiga *Za-radi pa vladaj: politika-mediji-biznis u globalnom društvu i u BiH* (Vlastita naklada, 2011) i *On-line komuniciranje i off-line politika u BiH* (Internews, Sarajevo, 2006), te koautorica knjiga: *Manjinske skupine i mediji u BiH* (sa Jelenkom Vočkić-Avdagić, Asadom Nuhanovićem i Validom Repovac Pašić) (Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2010) i *Izbori 2010. u BiH: kako su mediji pratili izbornu kampanju* (sa Davorom Markom, Tatjanom Ljubić i Radenkom Udovičićem) (Media Plan Institut, 2010). Objavila je naučne i stručne radove u časopisima u BiH, Hrvatskoj, Srbiji, SAD, Kolumbiji, Njemačkoj, Belgiji i Francuskoj.

Kontakt mail: turcilol@fpn.unsa.ba

Mladen Lakić (1989, Sarajevo), apsolvent na katedri za novinarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Od 2010. godine aktivista Omladinskog savjeta Istočna Ilidža i Atlantske Inicijative. Učestvovao na projektu Rod i reforma sektora bezbjednosti. Polaznik niza obuka za novinare/ke sa naglaskom na etiku izvještavanja i online medije. Trenutno radi na projektu Priče iz tranzicije, i kao saradnik na projektu *Reconciliation and Trust Building in Bosnia and Herzegovina*, koji sprovodi Centar za empirijska istraživanja religije u BiH, i Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, The University of Edinburgh.

Kontakt mail: mladen_lakic@yahoo.com

Nirvana Pištoljević (1977, Sarajevo), završila je 2002. studij psihologije na Rutgers univerzitetu (SAD), zatim 2005. magisterij iz specijalnog obrazovanja, redovnog obrazovanja i primjenjene bihejvioralne analize, 2007. magisterij iz specijalnog obrazovanja/ prakse podučavanja, 2008. magisterij iz primjenjene bihejvioralne analize/ bihejviorizma, sve na Univerzitetu Columbia u New Yorku. Doktorirala je 2008. u oblasti primjenjene bihejvioralne analize na Univerzitetu Columbia u New Yorku. Radeći kao direktor-asistent u Fred Keller školi u New Yorku za djecu uzrasta 18 mjeseci do 5 godina sa i bez poteškoća u razvoju po sistemu CABAS®, koja je ujedno i naučnoistraživački centar pri Univerzitetu Columbia, bila je mentor postdiplomskim studentima i bavila se naučnoistraživačkim radom, čime je stekla titulu Senior Behavior Analyst i Assistant Research Scientist, a zatim i Adjunct Assistant Professor na Teachers College-u pri univerzitetu Columbia. Objavila je brojne naučnoistraživačke radove sa fokusom na indukciju razvojnih faza kod djece s poteškoćama u razvoju. Pozivani je predavač na brojnim konferencijama širom

svijeta vezanim za psihologiju, pedagogiju, bihevioralnu analizu i razvoj govora. Od 2010. godine je Izvršna direktorica Udruženja EDUS-Edukacija za sve za djecu sa i bez poteškoća u razvoju, u okviru kojeg sprovodi program EDUS-CABAS u školi "Mjedenica" i EDUS-ovom centru za ranu intervenciju u Sarajevu. Njene najvažnije publikacije su: Greer, R. D., Pistoljevic, N., Cahill, C., & Du, L. (2011). Conditioning voices as reinforcers for listener responses in preschoolers with autism. *The Analysis of Verbal Behavior*, 27, 139-247. Pistoljevic, N., Cahill, C., & Casarini, F. (2010). Effects of the speaker immersion procedure on the production of verbal operants. *Journal of Speech Language Pathology and Applied Behavior Analysis*, 5(2), 192-207. Greer, R. D., Stolfi, L., & Pistoljevic, N. (2007). Emergence of Naming in preschoolers: A comparison of multiple and single exemplar instruction. *European Journal of Behavior Analysis*, 8, 119-131.

Predrag Govedarica (1987, Sarajevo), je završio studij istorije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu, i trenutno je na master studiju istorije. Paralelno je upisao i osnovne studije sociologije. Već treći mandat se nalazi na mjestu predsjednika Studentske organizacije Filozofskog fakulteta Pale koja broji oko 2600 studenata. Dugi niz godina aktivan je u civilnom društvu. Član je Upravnog odbora Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Predsjednik skupštine Mreže NVO-a RS, Predsjednik skupštine U.G. "Bonitas" iz Trnova, Predsjednik Upravnog odbora Omladinskog savjeta Trnovo. Član je Studentskog Parlamenta Univerziteta u Istočnom Sarajevu i član skupštine Studentske unije RS. Učestvovao je na mnogim domaćim i međunarodnim projektima.

Kontakt mail: predragdoktor@gmail.com

Sanela Lindsay (1966, Sarajevo) je 1991. apsolvirala na Građevinskom fakultetu u Sarajevu. Roditelj je djeteta s autizmom i od 2007. aktivno se bavi ljudskim pravima djece s poteškoćama u razvoju, prvo kroz Udruženje roditelja djece s autizmom, a onda kao Generalni sekretar Udruženja za unapređenje obrazovanja i podrške djece sa i bez poteškoća u razvoju. Aktivno je učestvovala u iniciranju i organizovanju skupa "Rana detekcija, dijagnoza i intervencija kao ključ uspješnog tretmana autizma i ostalih neurorazvojnih poremećaja kod djece" održanog 2011. na Akademiji nauka i umjetnosti BiH, za čiji uvod je koautor s akademikom Slobodanom Logom.

Saša Gavrić (1984, Tuzla) završio je 2007. osnove studije iz političkih i upravnih nauka na Univerzitetu u Konstanzu (Njemačka), a 2012. master-studij iz međunarodnih odnosa i diplomatije u Sarajevu. Od 2005. radi na različitim programima u polju kulture, ljudskih prava i društvenih istraživanja, te je trenutno uposlen kao izvršni direktor Sarajevskog otvorenog centra, gdje radi na pitanjima ljudskih prava i političke participacije. Dio je dva evropska istraživačka projekta, jedan o ustavnim politikama u istočnoj Evropi a drugi o parlamentarizmu na Balkanu. Istraživačka interesovanja: ustavne reforme, federalizam, ljudska prava.

Najznačajniji radovi: zbornik radova *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine. Izabrani aspekti*, priredio zajedno sa Damirom Banovićem, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2009; rad *Das politische System Bosnien-Herzegowinas*, ko-autor sa Solveig Richter, u zborniku *Die politischen Systeme Osteuropas*, priredio Wolfgang Ismayr, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010; zbornik radova *Država, društvo i politika u Bosni i Hercegovini. Analiza postdejtonskog političkog sistema*, priredio zajedno sa Damirom Banovićem, Sarajevo: University Press/Magistrat, 2011.

Kontakt mail: sasa@soc.ba

Станислав М. Томић (1986, Тузла). Дипломирао је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, на Одсјеку за филозофију и социологију, 2008. године и стекао звање професора филозофије и социологије. Магистрант је на катедри за филозофију матичног факултета. До сада је објавио у научним часописима и излагао на научним скуповима следеће радове и реферате: *Апстрактно сликарство и трансцендентална философија* (о умјетности, предметности и стварности), *Наслеђе* – часопис за књижевност, језик, уметност и културу, ФИЛУМ – Крагујевац, бр. 14 (2009); *Знакови поред Сизифовог пута* (компарација Андрићевог и Камијевог егзистенцијализма, констатација њихове кохезије и пројекција преплитања философије и књижевности у савременој мисли), *Српска вила* – часопис за књижевност, науку и културу, Просвјета – Бијељина, бр. 32. (2010); *Логичка адвокатура и случај Илије Чворовића* (тешкоће теорије кохеренције као теорије истине и парадигма те проблематике у драми Балкански шпијун), *Стручни скуп за наставнике и професоре основних и средњих школа Републике Српске* (2011), часопис *Наука*, Слободир П Универзитет; *Хоће ли слободно вријеме умјети да пјева?* (филозофско-аксиолошки, социолошко-културолошки и педагошко-психолошки приступ проблему слободног времена у корелацији са процесима формалног и неформалног образовања), II Научни скуп са међународним учешћем: *Развој и јачање компетенција у образовању – приоритет за бржи друштвени напредак* (2011), Педагошки факултет Бијељина; *О могућности разумијевања проблема мултикултурализма из угла Хегелове дијалектике*, часопис *Дискурси: друштво, религија, култура*, Година I, бр. 2, CEIR, Сарајево, 2011. *Смисао и изазови образовања за демократију и људска права у основним школама*, III Научни скуп са међународним учешћем: *Савремена школа – изазови и дилеме* (2012). Педагошки факултет Бијељина. Запослен је у Гимназији и ССШ “Петар Кочић” Зворник.

Контакт мејл: stanislav_t@yahoo.com

Zlatiborka Popov Momčinović (1975, Vršac) je završila sociologiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, a paralelno je studirala francuski jezik i književnost i filozofiju. Od 2005. angažovana je kao asistentkinja na Filozofskom fakultetu Pale, gdje je i magistrirala sa temom *Politička kultura u periodu tranzicije*. Objavila je više

od trideset naučnih radova, posebno je interesuju naučne oblasti: politička kultura, civilno društvo, društveni pokreti, feminizam, ženski pokret, religija i politika. Zamjenica je urednika bosanskohercegovačkog časopisa *Diskursi- društvo, religija, kultura*, čije je pokretanja inicirala zajedno sa grupom predavača/ica sa različitih bh. univerziteta s ciljem promocije saradnje i dijaloga i koordinatorica je istoimenog projekta. Bila je stipendistica Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina u okviru Programa podrške istraživanjima u oblasti javnih politika (PDFP) tokom 2008-2009. Trenutno učestvuje u međunarodnom projektu *Reconciliation and Trust Building in Bosnia and Herzegovina*, koji sprovodi Centar za empirijska istraživanja religije u BiH, i Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, The University of Edinburgh. Pred odbranom je doktorske disertacije o ženskom pokretu u BiH na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Među objavljenim radovima su *Religious Education in Bosnia and Herzegovina* (2006), in: Kuburić, Z. and Moe. C. (Eds.), *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in Western Balkan*, Kotor Network and CEIR, Novi Sad, p. 73-106 (u koautorstvu sa Anne Mette Ofstadt); *Društveni aspekti političkog sistema* (2009), u: S. Gavrić, D. Banović, C. Krause (ur.), *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: Izabrani aspekti*, Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo, str. 134-157; *The Serbian Orthodox Church's Images of Religious Others* (2008), in: Christian Moe (Ed.), *Images of Religious Others*, CEIR and Kotor Network, Novi Sad, p.125-147; *Politička socijalizacija žena- iskustva ženskog pokreta*, *Sociološki godišnjak*, Časopis sociološkog društva Republike Srpske, br. 5, str. 229-243; *Reconciliation and Trust Building in Bosnia and Herzegovina* (2010, u koautorstvu sa George Wilkes et al), Centar za empirijska istraživanja religije u BiH, i Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, The University of Edinburgh. Trenutno učestvuje u izradi izvještaja o gender aspektu govora mržnje u saradnji sa Udruženjem/ Udrugom BH novinari i VE. Urednica je knjiga i publikacija Centra za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini.

Kontakt mail: pozlata75@gmail.com

Vesna Đurić (Sarajevo) završila je Fakultet političkih nauka u Sarajevu 1991. gdje je i magistrirala 2005. godine i doktorirala 2008. godine (novinarstvo i komunikologija). Od 1992. godine radi kao novinar na RTRS-u do 2000. godine kada prelazi u Vladu Republike Srpske na poslove stručne saradnice za odnose s javnošću. Na Univerzitetu u Banjaluci predaje od 2007. godine (Akademija umjetnosti i Fakultet političkih nauka) Istraživačka interesovanja: medijske reforme i savremeno novinarstvo. Najznačajniji radovi: monografija *De/monopolizacija medija u Republici Srpskoj*, Besjeda, Banjaluka, 2005. Saopštenje *Odnosi s javnošću Vlade RS i primjena Zakona o slobodi pristupa informacijama*, Centar za postdiplomske studije u Dubrovniku, 2006. rad *Novinarska profesija i mediji u RS i BiH* u Zborniku Filozofskog fakulteta, Niš, 2011. rad *Etičnost medijskih objava-primjeri oglašavanja*

u *BH medijima*, Medijski dijalozi, Podgorica, 2009. Rad *Novinarstvo i odnosi s javnošću-između partnerstva i antagonizma*, "Radovi" Filozofskog fakulteta Pale, 2009.
Kontakt mail: profvesna@yahoo.com

Vladana Vasić (1990, Sarajevo), trenutno privodi kraju studij prava na Univerzitetu u Sarajevu. Radi u Sarajevskom otvorenom centru na pitanjima zagovaranja, pravnog savjetovanja i monitoringa rada javnih institucija od aprila 2012. Objavila je rad *Medijsko pravo* (2012), u L. Huremović (ur.): *Izvan četiri zida: Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, str. 70-80.

Kontakt mail: vladana@soc.ba

IZ RECENZIJE

...Може се рећи да је то у сваком погледу драгоцен прилог овом важном друштвеном и политичком питању, те да овај *Зборник* не само да заслужује да буде објављен, него да управо текстови који су у њему сабрани послуже као основа даљних дискусија и разматрања овог проблема нашег друштва... Имајући у виду све претходно речено, могу да кажем да сам стекао чврсто увјерење да су неки од изложених текстова у научном смислу посебно драгоцјени, те да ће бити значајан ослонац у наредним проблематизацијама питања дискриминације. То је и разлог зашто са посебним задовољством препоручујем Издавачу објављивање овог Зборника: *Дискриминација – Једа н појам много лица*, као и што препоручујем даљне осмишљавање и наставак овог, у сваком погледу, корисног пројекта.

проф. др Мишо Кулић
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Пале

Radovi u publikaciji *Diskriminacija – jedan pojam, mnogo lica* upućuju čitatelje i čitatelje da shvate lica i naličja bosanskohercegovačke stvarnosti, evidentna u diskriminatornim praksama na nivou svakodnevnog života, kao rezultat internalizirane logike nasilja u bosanskohercegovačkom društvu. Kroz svakodnevnicu, kroz administrativno-birokratsko upravljanje životom građana BiH, te kroz zakonodavstvo i institucije, svjedočimo procesima kojima zapravo služi diskriminacija u javnom životu – eksploataciji, osiromašenju, marginalizaciji i otuđenju. Stoga je ova publikacija vrijedan korak u javnoj borbi protiv diskriminacije, kao obliku borbe za jednakost, a protiv društvenog, političkog, svakodnevnog nasilja.

prof. dr Jasmina Husanović
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Lejla Huremović, Masha Durkalić, Damir Banović, Emina Bošnjak (priredili_e, 2012): *Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini – Rozi izvještaj*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lejla Huremović (priredila, 2012): *Izvan četiri zida, Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak: *Čekajući ravnopravnost. Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Druga izdanja koja su objavljena kao rezultat rada Sarajevskog otvorenog centra (izabrani naslovi):

Saša Gavrić/Damir Banović/Christine Krause (priredili_e, 2009):
Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Konrad Adenauer.

Silvano Moeckli (2010):
Politički sistem Švajcarske: kako funkcioniše, ko učestvuje, čime rezultira. Sarajevo/Zagreb: University Press-Magistrat/Politička kultura.
Prevod na BHS: Saša Gavrić, Azra Salihbašić-Selimović, Damir Banović

Damir Banović/Saša Gavrić (priredili, 2011):
Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini: analiza postdejtonskog političkog sistema. Sarajevo: University Press-Magistrat.

Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić (priredili_e, 2011):
Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell.

Damir Banović (2012):
Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u po zitivnom pravu u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

William G. Naphy (2012):
Born to be gay. Historija homoseksualnosti. Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/Queeria.
Prevod na BHS: Arijana Aganović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.647.82(497.6)(082)

DISKRIMINACIJA : jedan pojam, mnogo lica /
[zbornik priredili/e Zlatiborka Popov-Momčinović,
Saša Gavrić, Predrag Govedarica ; ilustracije Filip
Andronik ; engleski prijevod Olja Jojić]. - Sarajevo
: Sarajevski otvoreni centar, 2012. - 196 str. : ilustr.
; 24 cm. - (Edicija Ljudska prava Sarajevskog
otvorenog centra)

Autori/ce: str. 170-175. - Bibliografija i
bilješke tekst.

ISBN 978-9958-536-00-7

COBISS.BH-ID 20200966